

“Ce n’est pas uniquement avec des briques et du béton que l’on reconstruit des villes.”

Sociale en politieke discussies tijdens de wederopbouw van Leuven en België na de Eerste Wereldoorlog.

Sofie Schoonjans

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de Geschiedenis

Promotor prof. dr. Martin Kohlrausch

Academiejaar 2013-2014

155.375 tekens

Dankwoord

Deze masterscriptie is enkel mogelijk geweest dankzij de steun en hulp van veel mensen. Allereerst mijn promotor professor Martin Kohlrausch, wiens geduld en advies ik zeer dankbaar ben. Er waren verschillende momenten doorheen het schrijven van deze scriptie dat het onderzoek volledig vastgelopen leek en zijn opmerkingen brachten telkens verheldering. Ook bedankt aan Joachim Staes, die verscheidene lange uren heeft opgeofferd aan het luisteren naar mijn onderzoeksproblemen en het nalezen en corrigeren van deze scriptie. Verder wil ik ook enkele goede vrienden bedanken die mij steeds hebben opgebeurd en opgepept, en soms in een gelijkaardige situatie zaten: Evelien, Trees, Caroline, Hsuan, Hajar en Anouk. Tot slot wil ik mijn familie en dan in het bijzonder mijn ouders en broer bedanken, op wie ik altijd kon terugvallen. Vooral mijn ouders waren steeds begripvol en meelevend en hun steun heeft dan ook zeer veel voor mij betekend.

Inhoudsopgave

Dankwoord	1
Inhoudsopgave	2
Lijst van afkortingen	3
Inleiding	4
1. Onderzoeksopgave	4
2. Bronnen en methodiek	6
I. Algemene tendensen voor de nationale wederopbouw	7
1. <i>L'État bâtisseur</i> : moeizame vooruitgang van de wederopbouw	7
2. De concurrerende herinneringen van <i>Flanders Fields</i> en de <i>cités martyres</i>	12
3. Vlaamse grieven en emancipatie	16
4. Architecturale berichtgeving in de dagbladen. Oproepen tot moderniteit	22
<i>Casus: Leuvens schermblok</i>	32
II. De wederopbouw van Leuven	36
1. De universiteitsbibliotheek: “homerische botsingen”	36
2. Vlotte wederopbouw verhult sociale onrust	45
2.1. De eerste indrukken	45
2.2. “Oh! Die oorlogsschade! Daarover zou een lijvig boekdeel kunnen geschreven worden.”	47
2.3. Wederopbouw van openbare gebouwen en volkshuisvesting: kritiek op het gemeentebestuur	51
Besluit	58
Bibliografie	60
Bijlage: profielschets periodieken en afbeeldingenbijlage	66
Samenvatting	74

Lijst van afkortingen

DV/LL	<i>De Vrijheid/Le Libéral</i>
HLN	<i>Het Laatste Nieuws</i>
JPA	<i>Journal des Petites Affiches</i>
KCML	Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen
LLB	<i>La Libre Belgique</i>
LS	<i>Le Soir</i>
NMGW	Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen
SCAB	Société Centrale d'Architecture de Belgique
VBSG	Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten

Inleiding

1. Onderzoeksopgave

De wederopbouw na de Eerste Wereldoorlog was een grootse operatie: naar schatting zo'n 100 000 woningen werden in België verwoest. Toch was het wachten tot eind jaren '70, begin jaren '80 voordat de eerste historiografische publicaties hieromtrent verschenen. Architecten, ingenieurs en stedenbouwkundigen beschouwden de heropbouw namelijk lange tijd als een gemiste kans waarbij progressieven vergeefs probeerden om België te laten kennis maken met moderne ruimtelijke planning en architectuur. In de plaats daarvan zouden tijdgenoten zich angstvallig blijven vastklampen hebben aan het status quo en een glorieus verleden met bijhorende historische stijlen die door architecten schamper 'vieux-neuf' werden genoemd.¹ In de periode dat architecten zich kritischer opstelden tegenover de Modernistische Beweging, verschenen de eerste thesisverhandelingen over de wederopbouw van steden als Aarschot, Dendermonde en Nieuwpoort.² In 1985 verscheen *Resurgam. De Belgische Wederopbouw na 1914* onder redactie van Marcel Smets, nog steeds een standaardwerk. Zes jaar later volgde een monografie gewijd aan de wederopbouw van Leuven, geschreven door Pieter Uyttenhove en Jo Celis.³ Deze werken legden vooral de focus op de discussies over architectuurstijlen en stedenbouwkundige ontwikkelingen. In *De Wederopbouw van Leuven na 1914* stelden Uyttenhove en Celis vast dat de heropgebouwde buurten van Leuven subtiele maar significante veranderingen doormaakten wat de straattracés en architectuurstijl betrof. Een belangrijke vaststelling was ook de benadering van de stad als kennisobject, waarbij dezelfde elementen belangrijk bleven (gevels, rooilijnen, monumenten, handel, verkeer, etc.) maar waar er nieuwe verbanden tussen deze elementen werd gelegd en de verhouding tussen deze elementen veranderde. Bijvoorbeeld de connectie tussen esthetiek en verkeer, die zich reflecteert in de discussie rond het schermblok (zie casus). Hierbij aansluitend was de verschuiving van de stad als bijzondere, autonome plek tot object dat ook op regionaal en nationaal niveau kon worden geanalyseerd en vergeleken. Een rode lijn was de spanning tussen continuïteit en verandering en hoe de wederopbouw volgens Celis en Uyttenhove traditie met vernieuwing wilde combineren.⁴ Een recente publicatie over de wederopbouw van de Westhoek,

¹ M. SMETS, 'De wederopbouw als onderzoeksopgave', M. SMETS red., *Resurgam. De Belgische Wederopbouw na 1914*, Brussel, 1985, 9-10.

² R. PEETERS, *De wederopbouw van Aarschot na de Eerste Wereldoorlog*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Kunstgeschiedenis, 1980; K. VERBRUGGEN, *De wederopbouw van Dendermonde na 1914*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Constructie (Toegepaste Wetenschappen), 1981; J. MULKENS, *De wederopbouw van Nieuwpoort na de Eerste Wereldoorlog*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening, 1981.

³ J. CELIS en P. UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven na 1914*, Leuven, 1991.

⁴ CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 9-11.

Bouwen aan wederopbouw 1914/2050: architectuur in de Westhoek (2009) behandelt het onderwerp breder, met aandacht voor infrastructuurwerken, de rol van lokale politici en aannemers en onvrede bij de lokale bevolking.⁵ Hierbij vormden kranten, vooral lokale kranten, een belangrijk deel van het bronnenmateriaal. Bij andere publicaties werden krantenartikelen doorgaans eerder occasioneel gebruikt. De kennis over de wederopbouw na de Eerste Wereldoorlog betreft voorlopig vooral wat er zich afspeelt binnen de kring van architecten, kunsttheoretici en bevoegde politici en ambtenaren. Het opzet van deze thesis is om via kranten en lokale weekbladen te onderzoeken welke discussies over de wederopbouw doorsijpelden tot het bredere publiek en in welke mate de krantenredacties de berichtgeving over dit thema verschillend aanpakten. Was er veel aandacht voor de bouwkundige aspecten die al in de literatuur werden behandeld en waren er nog andere belangrijke thema's?

Er werd specifiek gekozen voor de casus van de Leuvense wederopbouw, omdat de brand die de stad in puin en as legde een grote symbolische waarde kreeg tijdens de oorlog. De gebeurtenissen van augustus 1914 veroorzaakten een golf van verontwaardiging in binnen- en buitenland. Niet alleen het bruto geweld op burgers, maar vooral ook de vernieling van de universiteitsbibliotheek en ander patrimonium waren destijds oorlogsmisdaden zoals de westerse wereld ze nog niet kende en werden symbolen in de geallieerde oorlogspropaganda.⁶ Tijdens het onderzoek bleek echter dat de Leuvense wederopbouw niet opvallend prominenter verscheen in de nationale pers dan de wederopbouw van andere steden of streken, met uitzondering van berichtgeving die met de universiteitsbibliotheek te maken had. In de volgende hoofdstukken worden hiervoor verschillende mogelijke verklaringen aangeboden en uitgewerkt.

De belangrijkste verklaring is dat het martelaarschap van Leuven - en hiermee de symbolische betekenis van de wederopbouw - aan betekenis verloor en in de schaduw kwam te liggen van de loopgraven en verwoestingen in de Westhoek. Een tweede punt is dat de relevantie van de Leuvense wederopbouw ook voortvloeide vanuit de architecturale en kunsthistorische betekenis van de stad en de berichtgeving omtrent deze thematiek was relatief beperkt. Desondanks was er wel voldoende materiaal om er een hoofdstuk aan te wijden, maar dat beperkt zich niet louter tot de Leuvense wederopbouw en legt eerder bredere en nationale ontwikkelingen bloot. Tot slot werd het gauw duidelijk dat de pers vooral schreef over wat voor het gros van de bevolking waarschijnlijk de meest prioritaire aspecten van de wederopbouw waren: de naoorlogse woningnood en de kwestie van de oorlogsschadevergoedingen. Dat waren nationale problematieken, maar worden hier ook vanuit de Leuvense sociale en politieke context bekeken. Het begrip 'wederopbouw' is in deze thesis dus breed opgevat, omdat dit ook aansluit met hoe het in de realiteit ervaren werd: naast de bovenvermelde onderwerpen geraakte de berichtgeving onder andere vermengd met buitenlandse berichtgeving

⁵ Zie onder andere J. CORNILLY en C. VANDEWALLE, 'Onzichtbare pleitbezorgers. Tussen bewoners en hogere overheden' en I. BERTELS, 'De uitvoerders op het terrein. Een braakliggend onderzoeksdomein', beiden in: K. BAERT, e.a., *Bouwen aan wederopbouw 1914/2050: architectuur in de Westhoek*, Ieper, 2009.

⁶ C. COPPENS, M. DEREZ, en J. ROEGIERS, *Universiteitsbibliotheek Leuven 1425-2000*, Leuven, 2005, 150-151 en 158-160.

(hoofdzakelijk de Duitse herstelbetalingen en bezetting van het Ruhrgebied), maar ook bijvoorbeeld de achturenwerkdag en zelfs de aanleg van de Noord-Zuidverbinding in Brussel [afb. 1, zie bijlage].⁷

2. Bronnen en methodiek

De onderzochte dag- en weekbladen zijn geselecteerd op basis van oplage en representativiteit. De verzuiling wordt hier niet als paradigma gebruikt, maar de realiteit was wel dat periodieken destijds duidelijke profielen hadden en een belangrijke opiniërende rol speelden. België had tussen de twee wereldoorlogen nog steeds een zeer sterke opiniëpers en kranten stelden zich vaak zeer polemisch op, vooral rond bepaalde hete hangijzers zoals de vernederlandsing van het onderwijs en administratie. Er zijn dus kranten gekozen met een socialistisch, katholiek en liberaal profiel, maar binnen elke grote politieke familie bestond er een brede waaier van opiniekranten die onderling zeer divers konden zijn en zich vaak graag onafhankelijk van politieke partijen opstelden.⁸ Ook taal is belangrijk: Leuven ligt sinds 1963 weliswaar officieel aan de Vlaamse kant van de taalgrens, maar een belangrijk deel van haar bevolking sprak Frans en bovendien waren kranten als *La Libre Belgique* en *Le Soir* nationaal toonaangevende kranten.⁹ Deze twee kranten vormen samen met *Het Laatste Nieuws*, ook toen al de meest gelezen Nederlandstalige krant, en socialistische kranten *De Vooruit* en *De Volksgazet* het bronnencorpus wat betreft nationale dagbladen.¹⁰ Om meer informatie over de Leuvense context te verkrijgen, werden ook lokale weekbladen gebruikt: de *Journal des Petites Affiches*, *De Vrijheid/Le Libéral* en *De Volkswil*. Met uitzondering van de *Petites Affiches* en *De Vrijheid* zijn alle geselecteerde periodieken gedigitaliseerd en voorzien van tekstherkenning. Meer gedetailleerde informatie over deze periodieken staat in de bijlage. Naast deze periodieken werden aanvullend ook wetteksten van de fel bediscussieerde huishuurwet van 1919 en 1923 geraadpleegd, omdat hierover weinig informatie te vinden was in de literatuur.

Voor de methodiek wordt besproken, moet eerst een verklaring gegeven worden voor de vage periodisering van deze thesis (“na de Eerste Wereldoorlog”). Binnen de literatuur wordt de periode van de wederopbouw ruwweg tot 1925 gesitueerd omdat vanaf dan de wederopbouwactiviteit

⁷ Tegenstanders van de net ingevoerde achturenwerkdag vreesden dat het de wederopbouw zou remmen en wilden de maatregel op z'n minst uitstellen. In werkelijkheid waren er andere factoren die een veel grotere negatieve impact hadden op de wederopbouw, zoals geldgebrek, inflatie en incoherent beleid (zie deel I, hoofdstuk 1). ‘De arbeidsduur’, *JPA* (6 april 1919), 93; ‘Un appel à la jeunesse ouvrière’, *LLB* (24 september 1921), 1.

⁸ E. DE BENS en K. RAEYMAECKERS, *De Pers in België. Het Verhaal van de Belgische Dagbladpers Gisteren, Vandaag en Morgen*, Leuven, 2010, 40.

⁹ DE BENS en RAEYMAECKERS, *De Pers in België*, 416 en 427.

¹⁰ Voor een schatting van de oplagecijfers, zie Tabel 1.1. in DE BENS en RAEYMAECKERS, *De Pers in België*, 41. Hieruit is af te lezen dat *La Libre Belgique* niet bij de meest populaire Franstalige dagbladen hoorde in de jaren '20. Toch werd voor *La Libre* gekozen omdat dit een zeer Brabantse krant was (zie p. 464) en vooral geliefd werd bij de hogere sociale groepen. In combinatie met haar oorspronkelijk katholieke en nationalistische identiteit leek deze krant een relevantere bron voor de studie van de heropbouw van Leuven dan bijvoorbeeld het destijds zeer populaire *La Dernière Heure*.

overging naar gewone bouwactiviteit en er geen overheidsmaatregelen meer waren om nationaal herstel te stimuleren.¹¹ Toch zijn er sterke lokale variaties, want bepaalde belangrijke gebouwen die in 1914 werden verwoest, werden namelijk veel later opgeleverd: de universiteitsbibliotheek in Leuven opende in 1928 en de stadsschouwburg pas in 1938 - aan de vooravond van een nieuwe wereldoorlog. De Lakenhalle van Ieper verging het nog slechter: hieraan werd na lange discussies in 1928 aangevat en ze werd pas in 1967 als voltooid beschouwd. Tijdens het onderzoek bleek dat berichtgeving over de wederopbouw vooral tot 1923 intens is en daarna sterk afneemt, allicht omdat er tegen dan grote vorderingen waren gerealiseerd. Problemen met de oorlogsschade bleven wel nog aanslepen, net als de woningnood. Slechte huisvesting was echter ook voor de oorlog al een chronisch probleem. Na 1925 was de woningnood dus eerder resultaat van een inadequaat huisvestingsbeleid en kan niet meer gesproken worden van een crisissituatie ten gevolge van de oorlogsverwoestingen. Uit onderzoek van Patricia Van den Eeckhout blijkt wel dat de huisvestingsproblematiek doorheen het interbellum een zeer populair thema werd in de Belgische pers. Van den Eeckhout ziet dit als een combinatie van twee evoluties: de krant als massaproduct en een maatschappelijke 'sense of urgency' in de naoorlogse periode. In de Angelsaksische pers was die er trouwens al veel eerder. Reeds voor de oorlog was er sprake van 'slum sensationalism' met Dickensiaanse reportages vanuit de donkerste krochten in industriesteden.¹²

Het bronnenmateriaal is dus enerzijds het resultaat van zeer gericht zoeken aan de hand van bekende data en onderwerpen uit de literatuur; voor Leuven gaat het dan bijvoorbeeld om de discussies over het schermblok in 1919 en in 1923 en de polemiek over de balustrade van de universiteitsbibliotheek in 1927 en 1928. Anderzijds werd er ook onderzocht welke thema's het meest met termen als 'wederopbouw' en 'herbouw' geassocieerd werden en of hierbij verschillen waren tussen de geselecteerde kranten. De onderzochte artikelen en cartoons in de afbeeldingenbijlage komen dus hoofdzakelijk vanuit twee relatief korte periodes: 1919-1923 en 1928.

¹¹ SMETS, 'De wederopbouw als onderzoeksopgave', 10-11.

¹² P. VAN DEN EECKHOUT, "De Onbewoonbare Krotten zijn Etterende Middens waar al de Ziekten van het Sociaal Korps gisten." De Kruistocht tegen de Krotwoningen in het Interbellum', J. KOK en J. VAN BAVEL red., *De levenskracht der bevolking. Sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het interbellum*, Leuven, 2010,325.

I. Algemene tendensen voor de nationale wederopbouw

Het eerste deel begint met een korte uiteenzetting van het wederopbouwbeleid en de problemen waarmee de Belgische regering worstelde. De belangrijkste discussie hierbij, niet enkel in het parlement maar ook in de pers, was de rol van de overheid: moest ze zelf het heft in eigen handen nemen of vertrouwen op het privé-initiatief en die de nodige ruimte geven? Daarna volgen drie aanverwante hoofdstukken elkaar op. Hoofdstuk 2 behandelt de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog, die verscheurd is tussen enerzijds de frontstreek met haar loopgraven en artilleriegeweld en anderzijds de zogenaamde *villes martyres* of martelaarsteden, die tijdens de inval van het Duitse leger te maken hadden met brandstichting en bruto geweld op burgers. De moeilijke naoorlogse omgang met het lot van deze steden speelde een rol in hoe de pers met de Leuvense wederopbouw omging. De dominante positie van *Flanders Fields* binnen de herinnering aan de Grote Oorlog weerspiegelde zich in de berichtgeving van de heropbouw waarin Ieper en de Westhoek de hoofdrol speelden. Deze berichtgeving diende in *Het Laatste Nieuws* echter ook een ander doel: artikels over de schrijnende levensomstandigheden van geteisterden vormden een springplank om Vlaamse taalrechten en autonomie op te eisen. Dat vormt het derde hoofdstuk. Vanuit deze Vlaamsgezinde houding bleek *Het Laatste Nieuws* ook belang te hechten aan kunst en architectuur, een onderwerp dat ook in *Le Soir* geregeld aan bod kwam. De berichtgeving over architectuur, esthetiek en moderniteit worden in het vierde hoofdstuk geanalyseerd. Een belangrijke vaststelling hierbij is dat de motivatie van de krantenredacties om over deze laatste twee thema's te schrijven voortvloeide vanuit de opvatting dat de wederopbouw niet enkel een praktische, bouwkundige taak was, maar ook een geestelijke en morele opgave.

1. L'État bâtisseur: de moeizame vooruitgang van de wederopbouw

De wederopbouw verliep omwille van verschillende factoren op een nogal grillige manier. De belangrijkste waren economisch van aard. Er waren monetaire problemen en onzekerheid vlak na de Wapenstilstand, maar opeenvolgende regeringen kregen de situatie niet onder controle. De problemen volgden elkaar op: ontwrichte handelsbalans, begrotingstekorten, ontwaarding van de frank en inflatie, et cetera. De regering had ook gerekend op de Duitse herstelbetalingen zoals vastgelegd in het Verdrag van Versailles, maar al gauw bleek dat die niet zo vlot werden uitbetaald als de ze had verwacht. De opbouw van de infrastructuur en industrie verliep wel snel, want met de herstelbetalingen in het vooruitzicht had de regering hier vlak na de Wapenstilstand zeer gul op ingezet. Daarna volgde de

kater: de herstelbetalingen bleven uit, bouw materiaal werd steeds duurder en in 1921 volgde een scherpe economische recessie.¹³

Afgezien daarvan waren er ook significante politieke problemen en kreeg de overheid veel kritiek voor haar beleid. De Belgische overheid inspireerde zich qua wetgeving trouwens op het Franse beleid voor de wederopbouw van Noord-Frankrijk, dat eveneens getroffen was door een ongeziene grootschalige verwoesting.¹⁴ Niet enkel het beleid vertoonde gelijkenissen; de grieven van de burgerbevolking waren zeer gelijkaardig. Ook in Frankrijk werd prioriteit gegeven aan het herstel van de industrie, waardoor landbouwherstel en heropbouw van woningen lang op zich lieten wachten. De schrijnende woonomstandigheden die zo alomtegenwoordig waren in de Westhoek waren dat dan ook in Noord-Frankrijk: in 1922 woonden nog steeds veel getroffen en in amper gerepareerde huizen of provisoire barakken. De wetgeving die verlichting moest bieden, waaronder regelingen voor oorlogsschadevergoedingen, bleek in de praktijk moeilijk uitvoerbaar. Het proces was te bureaucratisch, te ingewikkeld en slecht gecommuniceerd. Veel geteisterden begrepen er niets van en er sommigen werden slachtoffer van oplichters die zich voordeden als aannemers en architecten.¹⁵ Een oplossing kwam er in de vorm van officieel erkende coöperatieven, waarbij burgers met de hulp van lokale notarissen en advocaten gezamenlijke aanvragen indienden.¹⁶ Dergelijke initiatieven werden met wat vertraging ook in België ingevoerd. Uiteindelijk ontstond er een waar kluwen aan wetgeving en instellingen, die net als in Frankrijk een bureaucratische domper zetten op de motivatie van teruggekeerde vluchtelingen die hun woonst en leven weer wilden heropbouwen.

De eerste belangrijke instelling voor de wederopbouw was het Koning Albertfonds (°1916), dat noodwoningen voor geteisterden bouwde en tot december 1920 bij Binnenlandse Zaken hoorde. In 1917 volgden dan nog andere diensten die elkaar al gauw voor de voeten zouden lopen, waaronder de Komiteit van Oorlog en 's Lands Wederinrichting en de Dienst voor Oorlogsschade, die later in het nieuw opgerichte ministerie voor Economische Zaken (°1917) werden ondergebracht. Er werd zelfs kort een ministerie van Nationaal Herstel in het leven geroepen, maar die verdween al na enkele maanden. Daarnaast waren er de Rechtbanken voor Oorlogsschade, die zich uitspraken over de uitkering van schadevergoedingen aan geteisterden. Hieraan waren staatscommissarissen verbonden, die dan weer door het ministerie van Financiën werden aangeduid. De ministeries van Landbouw en Openbare Werken hadden vanzelfsprekend eveneens diensten die zich bezighielden met de wederopbouw. De voornaamste instelling echter zat bij Binnenlandse Zaken, en heette de Dienst der Verwoeste Gewesten.¹⁷

¹³ E. BUYST, 'Van industriële grootmacht tot de 'zieke man' van West-Europa', M. VAN DEN WIJNGAERT red., *België, een land in crisis, 1913-1950*, Antwerpen, 2006, 130-141.

¹⁴ H. CLOUT, *After the Ruins. Restoring the Countryside of Northern France after the Great War*, Essex, 1996, 151.

¹⁵ CLOUT, *After the ruins*, 168-173.

¹⁶ CLOUT, *After the ruins*, 207-215.

¹⁷ J.-M. BAILLEUL, 'Recht op herstel? De Belgische regering staat op de rem bij het vergoeden van de geteisterden', BAERT e.a., *Ieper. De herrezen stad*, Koksijde, 1999, 22-23, 27 en 29.

De ‘Verwoeste Gewesten’ of ‘*Régions dévastées*’ was een algemene term gebruikt in België en Noord-Frankrijk om gebieden met een hoge verwoestingsgraad aan te duiden. Steden en gemeenten die vreesden dat de geleden schade te groot was om de kosten op eigen houtje te kunnen dragen, konden zich na de oorlog laten adopteren of aannemen door de Belgische overheid. De gemeenten moesten dan een algemeen aanlegplan laten opstellen om door de Staat de laten goedkeuren. Die nam dan de kosten voor de heropbouw van openbare gebouwen en infrastructuur op zich, maar in ruil daarvoor stonden de gemeenten onder het gezag van een Hoog Koninklijk Commissaris en de Dienst der Verwoeste Gewesten. Ook Leuven liet zich na enige aarzeling adopteren door de Staat.¹⁸

Het valt redelijk te argumenteren dat zo’n omvattende taak als de wederopbouw van een land niet onder één ministerie te categoriseren valt, maar deze reeds complexe toestand werd nog chaotischer door de hectische politieke opvolgingen in de periode van de wederopbouw. Na de oorlog volgden op een periode van twee jaar twee regeringen van nationale unie elkaar op en ook in volgende legislaturen wisselden regeringsleden van ministerpost en werden bepaalde bevoegdheden overgedragen en weer teruggebracht.¹⁹ Voor de Dienst der Verwoeste Gewesten, opgericht in april 1919, betekende dit bijvoorbeeld dus dat ze op een periode van twee en een half jaar onder de verantwoordelijkheid van maar liefst vier verschillende ministers viel. Volgens Leen van Molle, die het in haar werk over de Boerenbond ook had over het herstel van de Belgische landbouw, “miste de wederopbouw een eenheidsvisie en stremde door de hopeloos ondoorzichtige bevoegdheidsverdeling tussen de ministeriële departementen, de nationale, provinciale en gemeentelijke overheden.”²⁰

Dat was koren op de molen van *La Libre Belgique* die een duidelijk standpunt innam in een belangrijke ideologische kwestie: wat was de rol van de overheid in het heropbouwen, vooral dan van woningen? De krant liet zich zeer negatief uit over ‘l’État bâtisseur’, of de Staat als bouwheer. Volgens de krant was de overheid te log, langzaam en incapabel om de taak van de wederopbouw van het land op zich te nemen. *La Libre* geloofde in een beleid dat het privé-initiatief aanmoedigde door slachtoffers van financiële slagkracht te voorzien, via schadevergoedingen en leningen bijvoorbeeld.²¹ Dat was geen verrassende houding, aangezien privébezit en eigendomsrechten tot de kernwaarden van de krant behoorden, samen met “minimum de gouvernement”, “minimum d’obligatoire” en “maximum de liberté”.²² Daaruit volgde dat de krant dus niet te beroerd was om zeer scherpe kritiek te

¹⁸ Het aanlegplan was bedoeld als stedenbouwkundig instrument dat gemeentebesturen moest aanzetten om grondig na te denken over de ruimtelijke structuur van hun stad of dorp en zo waar nodig te moderniseren. In de praktijk bleef dat doorgaans beperkt tot het verbreden van hoofdwegen of kruispunten en reflecteerden de aanlegplannen de vooroorlogse situatie. Grootschalige veranderingen impliceerden namelijk ook talrijke onteigeningen; een kostelijke affaire waar overheden niet warm voor liepen. SMETS, ‘De Belgische wederopbouw op de overgang tussen stadbouwkunst en stedenbouw’, *Resurgam*, 76-80.

¹⁹ BAILLEUL, ‘Recht op herstel?’, 51.

²⁰ L. VAN MOLLE, *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond, 1890-1990*, Leuven, 1990, 154.

²¹ ‘Une colossale entreprise étatiste’, *LLB* (27 mei 1920), 1; ‘Les reconstructions de guerre. I. Les prodigalités de l’Etat dans les traitements’, *LLB* (27 mei 1920), 1; ‘Les reconstructions de guerre. III. Etatismes = monopolismes’, *LLB* (31 mei 1920), 1; ‘Les reconstructions de guerre. IV. Ce qu’on aurait dû faire depuis dix-huit mois. L’encouragement à l’initiative privée’, *LLB* (1 juni 1920), 1.

²² R. CAMPE, *Radioscopie de la presse belge*, Verviers, 1975, 58-59.

geven op het overheidsbeleid - ondanks haar katholieke identiteit, het feit dat de katholieke partij doorheen de jaren steeds deel uit maakte van de regering, en bovendien ook steeds de belangrijkste ministers bevoegd voor de wederopbouw leverde. De krant verzette zich vooral tegen het zogenaamde Renkin-stelsel, ontworpen door minister van Binnenlandse Zaken Jules Renkin. Hierbij deed de geteisterde afstand van zijn recht op oorlogsschadevergoeding en nam de Staat de taak op zich om zijn woning her op te richten. De uitvoering gebeurde door privé-aannemers, de Staat controleerde enkel het lastenboek en de plannen, die de geteisterde zelf mocht opstellen of overlaten aan een architect naar keuze. Deze maatregel moest een oplossing zijn voor de ingewikkelde en langdurige procedure om een vergoeding via de Oorlogsrechtbank te bekomen. Hoewel dit stelsel aanvankelijk hoopvol onthaald werd, vooral in de Frontstreek, doken er al gauw problemen op. Er werd onder andere te duur gebouwd, er ontstonden discussies omtrent de plannen en er was misbruik van architecten en aannemers. Dat alles resulteerde in significante verliezen voor de Staat, waarop binnen regeringskringen zeer zware druk op Renkin werd uitgeoefend en hij uiteindelijk na amper vijf maanden ontslag nam.²³ Zijn opvolger, Henri Jaspar, die de focus meer richting het privé-initiatief verschoof, kon op beduidend meer steun rekenen van *La Libre Belgique*.²⁴

“Les lecteurs de *La Libre Belgique* se rapellent les articles qui ont été consacrés ici à montrer les aléas de la reconstruction par l’État. Il semble donc que la thèse qui était le nôtre, minimum d’intervention de l’État bâtisseur, rencontre plus de sympathie au sein du gouvernement avec le nouveau ministre de l’intérieur.”²⁵

Jaspar deed dit door een systeem uit te werken waarbij de Hoog Koninklijke Commissarissen in de aangenomen gemeenten voorschotten konden verlenen tot 30 000 frank per woning. Dit was niet het enige systeem met voorschotten, in feite hadden zich verschillende voorschottenstelsels naast elkaar ontwikkeld die ook verder evolueerden. Een ander belangrijk stelsel was bijvoorbeeld dat van de coöperatieven voor oorlogsschade, ondergebracht in de nationale Federatie der Coöperatieven (of Samenwerkende Vennootschappen). Deze coöperatieven speelden een bemiddelende rol tussen de Staat en de geteisterden, konden leningen toestaan, zelf initiatieven tot wederopbouw nemen en zorgen voor de aan- en verkoop van bouwmaterialen. Wanneer een eigenaar zijn aanvraag tot oorlogsschade aanvraag via zo’n vennootschap kreeg hij onmiddellijk een voorschot, zonder te moeten wachten op een definitief vonnis van de Rechtbanken van Oorlogsschade. Deze coöperatieven waren onmiddellijk een succes; doorheen het land werden er hier 341 van opgericht. Die in Leuven heette de *Ligue pour la Reconstruction de l’Arrondissement de Louvain* en trad vanaf oktober 1919 in werking.²⁶

²³ BAILLEUL, ‘Recht op herstel?’, 56-57.

²⁴ ‘Le nouveau régime de réparation des dommages de guerre. Le projet de M. Jaspar’, *LLB* (21 september 1920), 1.

²⁵ ‘La reconstruction des régions dévastées. M. Jaspar abandonne le projet de la reconstruction par l’état sauf dans les communes adoptées’, *LLB* (30 juni 1920), 2.

²⁶ CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 111.

Het Laatste Nieuws positioneerde zich langs de andere kant van het debat. Toen Jaspar zijn nieuwe voorschottenstelsel introduceerde, schreef de krant dat de hele zaak veel te ingewikkeld was geworden en deze opeenvolging van verschillende aanpakken op korte tijd enkel voor onzekerheid zorgde, wat dan weer de wederopbouw vertraagde. Deze onzekerheid was haar inziens het grootste probleem; *Het Laatste Nieuws* hechtte zelfs weinig belang aan de fel bekritiseerde hoge kosten verbonden aan het Renkin-stelsel.

“Men zegt dat het Renkin-stelsel tot hoge kosten zou geleid hebben... Dat is best mogelijk vermits de h. Renkin zooveel mogelijk ineens wilde herbouwen en dus veel geld ineens zou opgedaan hebben... Doch wie bewijst ons dat andere stelsels, waarmee de wederopbouw wellicht tientallen jaren zou aanlopen, per slot van rekening niet tweemaal meer zouden kosten dan het Renkin-stelsel?”²⁷

Het Laatste Nieuws was een grote voorstander van meer overheidsingrijpen en sociale woningbouw. Daarover zal in deel II, hoofdstuk 2.3. verder uitgeweid worden. Ondanks de korte periode en hoge kosten had het Renkin-stelsel wel degelijk een belangrijke impact omdat het een impuls gaf aan de bouw van het huizenbestand en ook zorgde voor een grotere betrokkenheid van geschoolde architecten.²⁸ Dat laatste was iets waar het *Het Laatste Nieuws* groot belang aan hechtte, zoals in hoofdstuk 4 aangetoond zal worden.

2. De concurrerende herinneringen van *Flanders Fields* en de *cités martyres*

Tijdens het onderzoek is gebleken dat er opvallend minder dan verwacht bericht werd over de wederopbouw van Leuven, zeker gezien de belangrijk symbolische betekenis van de verwoesting van de stad. Deze relatief beperkte berichtgeving past wel binnen wat er in het onderzoeksveld van de herinneringsgeschiedenis al geschreven is over de verhouding tussen de plaats van de martelaarsteden en de frontstreek binnen de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog. ‘Martelaarstad’ is een vertaling van een francofoon begrip dat na de Duitse invasie in gebruik raakte, vaak met de connotatie van verwoest historisch patrimonium. Er komt geen officiële erkenning aan te pas, maar met oog op de herdenking van 100 jaar Eerste Wereldoorlog in 2014 stelden historici enkele voorwaarden. Een belangrijk criterium voor dit martelaarschap is dat de bewoners slachtoffers waren van een wil tot totale vernietiging, van een bewuste en geplande aanval. Historici hechtten ook belang aan een lokaal in stand houden van de herinnering, door plechtigheden, herdenkingsmonumenten en publicatie van historische werken.²⁹

²⁷ ‘De Noodkreet der Verwoeste Gewesten. Besluiteloosheid en onzekerheid overal’, *HLN* (27 juli 1920), 2.

²⁸ CORNILLY, ‘Gevraagd: architecten. Kiezen tussen alternatieven’, BAERT e.a., *Bouwen aan Wederopbouw 1914/2050*, 121.

²⁹ A. TIXHON, ‘Inleiding’, DEREZ en TIXHON red., *Martelaarssteden. België, augustus-september 1914: Visé, Aarschot, Andenne, Tamines, Dinant, Leuven, Dendermonde*, Namen, 2014, 4-5.

Tijdens de oorlog ontlokten de wandaden van het Duitse leger, zoals het extreem geweld op de burgers van Tamines en de verwoesting van Leuven en vooral de universiteitsbibliotheek een golf van verontwaardiging in de westerse wereld. Deze kleine stadjes werden opeens wereldwijd bekend dankzij de ‘Brave Little Belgium’-propagandacampagnes. Naarmate de maanden en jaren verstreken werd hier volgens Sophie de Schaepdrijver echter anders op teruggekeken. De ontsteltenis over het lot van de martelaarsteden verbleekte bij de ellende en miljoenen doden van de loopgraven.³⁰ Vanaf de jaren '20, onder invloed van het pacifisme en antinationalisme, kreeg de herinnering aan het lot van de martelaarsteden bovendien ook een negatieve bijklank omdat ze dan in de eerste plaats geassocieerd werd met de oorlogspropaganda die uit de gebeurtenissen voortkwam.³¹ De herinnering op lokaal niveau moet intens geweest zijn, zeker in Leuven maakte het stadsbestuur onmiddellijk werk van een herinneringspolitiek. De Statiestraat werd de Bondgenotenlaan, het Statieplein werd het Martelarenplein en er werden plannen gemaakt voor de oprichting van oorlogsmonumenten. Met de gemeentes van Heverlee, Kessel-Lo, Wilsele en Wijgmaal meegerekend, zijn er meer dan 50 burgerlijke en militaire memorialen. Voor wederopbouw voorzag het Leuvense stadsbestuur ook jaarstenen die de eigenaars van verwoeste huizen gratis konden afhalen, maar wel verplicht moesten verwerken in de gevels. De stenen tonen een brandende toorts en blank zwaard op de voorgrond, met de cijfers 19 en 14 en het Leuvense stadswapen. Hiervan werden er maar liefst 900 ingemetseld en voor de oplettende wandelaar zijn ze nog steeds alomtegenwoordig in het stadsbeeld.³² Doorheen het interbellum werden ook verschillende keren per jaar herdenkingsplechtigheden en vaderlandslievende optochten gehouden, meestal georganiseerd door het stadsbestuur en de oud-strijdersverenigingen. Na de Tweede Wereldoorlog taande het aantal toeschouwers en deelnemers echter sterk, vooral vanaf de jaren '70.³³

Deze herdenkingspolitiek werd mede in stand gehouden door verontwaardiging, wegens de weigering van opeenvolgende Duitse regeringen om enige schuld op te nemen voor haar acties tijdens de invasie. Het officiële Duitse standpunt, verdedigd in een Witboek uit 1915, was immers dat het leger zich moest verdedigen tegen de Leuvense bevolking en vooral tegen de *francs-tireurs*: burgerlijke scherpschutters die zich verborgen hielden in de huizen en Duitse soldaten laf in de rug schoten. Deze angst voor *francs-tireurs* was een traumatisch restant van de Frans-Pruisische oorlog, waar Fransen wel burgerverzet pleegden. De aanwezigheid van *francs-tireurs* werd in België altijd ontkend en inmiddels heerst de consensus, dat de moeizame doortocht doorheen België de Duitse troepen nerveus maakte en incidenten zoals in Leuven uitgelokt werden door *friendly fire*.³⁴ Andere factoren die zouden bijgedragen hebben tot de gewelddadige acties van het Duitse leger waren

³⁰ S. DE SCHAEPDRIJVER, ‘Gemartelde steden en verwoeste gewesten. Twee legaten van 1914-1918’, J. TOLLEBEEK red., *België, een parcours van herinnering*, Amsterdam, 2008, 199.

³¹ DE SCHAEPDRIJVER, ‘Gemartelde steden’, 205; J. HORNE en A. KRAMER, *German Atrocities 1914: a History of Denial*, Yale, 2001, 367.

³² DEREZ en TIXHON red., *Martelaarssteden*, 354-355.

³³ DEREZ en TIXHON red., *Martelaarssteden*, 367.

³⁴ HORNE en KRAMER, *German Atrocities*, 120

antikatholicisme en een minachting voor België en haar inwoners: veel Duitsers beschouwden België als een non-staat van zwakkelingen die zich doorheen de eeuwen constant onder de voet lieten lopen.³⁵ Deze consensus over de *francs-tireurs* liet wel lang op zich wachten; een keerpunt was de Belgisch-Duitse historicocommissie van 1956-58 en de publicatie van *Der Fall Löwen* (1958) van de Duitse historicus Peter Schöller, die concludeerden dat het Duitse Witboek onbetrouwbaar was en er bijgevolg geen enkel bewijs was voor de aanwezigheid van *francs-tireurs*.³⁶

Deze schuldvraag, die bovendien erg gericht was op de incidenten in Leuven, was in feite de belangrijkste uitzondering op de relatief algemene desinteresse voor het martelaarschap van de getroffen steden, zeker tijdens het interbellum. Mark Derez legde de link met de alomvattende schuldvraag voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zelf, waarbij in de loop van het interbellum een soort comfortabele consensus ontstond dat Europa ongewild in een oorlog gleeed, vooral veroorzaakt vanwege het kluwen aan internationale allianties. Dit liet Europese mogendheden toe Duitsland als bondgenoot te beschouwen tegen de opkomende dreiging van de Sovjet-Unie.³⁷

Sinds het laatste decennium is er echter weer een hernieuwde interesse voor de invasie en de burgerslachtoffers, een standaardwerk hieromtrent is de lijvige monografie van Horne en Kramer, *German Atrocities 1914: a History of Denial* (2001), dat de acties van het Duitse leger tijdens de inval van België reconstrueert. Later volgden hierop nog andere publicaties die de militaire wandaden tegen de burgerbevolking terug onder de aandacht brachten, waaronder een bijdrage in *Imaginaires de Guerre* (2003) van Laurence van Ypersele, *The Rape of Belgium* (2004) van Larry Zuckerman en het meer omstreden *Rehearsals* (2007) van Jeff Lipkes.³⁸ Ook naar aanleiding van de honderdjarige herdenking van het begin van de oorlog kwam er interesse vanuit stadsbesturen en onderzoekers om te werken rond de gebeurtenissen van 1914. Hieruit volgde het boek *Martelaarsteden. België, augustus-september 1914* waarvoor de verschillende Belgische martelaarsteden (Visé, Aarschot, Andenne, Tamines, Dinant, Leuven, Dendermonde) samenwerkten. Onder andere de Leuvense burgemeester Louis Tobback vond dat het dringend tijd was om dit vergeten deel van de geschiedenis terug boven te halen:

“Want de meeste Leuvenaars weten niet meer wat hier in augustus 1914 is gebeurd. Dat is erg. Die geschiedenis is geen honderd jaar oud. Bovendien gaat het niet om een anekdote. Het gaat om ervaringen die in het collectieve geheugen gebeiteld moeten staan.”³⁹

³⁵ HORNE en KRAMER, *German Atrocities*, 104 en 156-157; DE SCHAEFDRIJVER, ‘Occupation, propaganda and the idea of Belgium’, A. ROSHWALD en R. STITES red., *European Culture in the Great War. The Arts, Entertainment and Propaganda, 1914–1918*, Cambridge, 1999, 267-294.

³⁶ DEREZ en TIXHON red., *Martelaarsteden*, 350-351.

³⁷ DEREZ, ‘The Oxford of Belgium’, 113.

³⁸ A. FRANCOIS en F. VESENTINI, ‘La thèse allemande des francs-tireurs: quand le mythe devient acteur de guerre’, L. VAN YPERSELE, red., *Imaginaires de Guerre. L’histoire entre mythe et réalité*, Louvain-la-Neuve, 2003, 243- 252; L. ZUCKERMAN, *The Rape of Belgium. The Untold Story of World War I*, New York en Londen, 2004; J. LIPKES, *Rehearsals The German Army in Belgium, August 1914*, Leuven, 2007.

³⁹ L. SIOEN, ‘Louis Tobback over de brandschatting van Leuven: “Dit moet in het collectieve geheugen gebeiteld staan”’, *De Standaard* (8 november 2008), online geraadpleegd.

Volgens Derez zijn Leuven en Ieper twee verschillende *topoi* in het verhaal van de Grote Oorlog. Ieper en bij uitbreiding de frontstreek was een symbool van de zinloosheid van de oorlog, zonder een schuldige te willen aanwijzen.⁴⁰ Deze gedachte domineert trouwens nog steeds het officiële herdenkingsbeleid van de Vlaamse regering. De kernboodschap die bezoekers van de musea in de frontstreek wordt bijgebracht, is die van een Internationale Vredesgedachte.⁴¹ De herinnering aan de gebeurtenissen in Leuven en andere martelaarsteden waren altijd politiek gevoeliger aangezien het duidelijk om schendingen van het internationale oorlogsrecht ging en er onenigheid was over wie net de misdadigers waren. Deze politieke geladenheid reflecteert zich ook in de Franstalige herinneringscultuur, die de vredesgedachte natuurlijk eveneens waardeert, maar die explicieter dan in Vlaanderen wil onderbouwen met waarden als vrijheid, solidariteit en internationaal recht.

“La paix est une valeur suprême et non une valeur absolue; elle est une valeur qui doit être sous-tendue par d’autres valeurs fondamentales sans lesquelles elle n’est pas souhaitable. Les commémorations de 14-18 devraient être l’occasion de cette réflexion.”⁴²

De dominantie van *Flanders Fields* in de Belgische en vooral Vlaamse herinnering aan de Eerste Wereldoorlog is niet onomstreden; zo verscheen in 2012 een bijdrage van enkele Belgische historici die zich vragen stelden bij het officiële herdenkingsbeleid. De Schaepdrijver stelt dat de Belgische oorlogservaring specifiek burgerlijk (niet-militair) was aangezien het gros van de Belgische bevolking die als bezet burger of vluchteling meemaakte en pleit voor ‘België’ als denkkader. Waar de Schaepdrijver zich eerder adviserend opstelt zijn Nico Wouters en Laurence van Ypersele, in Wallonië een bekende autoriteit wat de Eerste Wereldoorlog betreft, echter zeer kritisch. Vooral de Vlaamse gemeenschap en regering toonden zich niet bereid de dialoog aan te gaan met het federale niveau en de Franstalige gemeenschap, wat ironisch is aangezien er volgens eigen beleidsverklaringen wel zeer sterk werd ingezet op internationale samenwerking en “interculturele dialoog”. Voor het Vlaams-Franstalige project *Martelaarsteden*, waaruit de bovengenoemde en gelijknamige publicatie volgde, moesten bureaucratische heksentoeeren worden uitgevoerd om de samenwerking te kunnen institutionaliseren.⁴³ Op de officiële Vlaamse website van de honderdjarige herdenking staan de martelaarsteden trouwens aangeduid als ‘On the Road to Flanders Fields’ en worden enkel Aarschot, Dendermonde en Leuven vermeld; alsof het Duitse leger zelfs nooit voet had gezet in Wallonië.⁴⁴

⁴⁰ DEREZ, ‘The Oxford of Belgium’, 113-114.

⁴¹ Zie bijdragen in een debatsectie over het herdenkingsbeleid van de regionale overheden, N. WOUTERS, ‘“Poor little Belgium?” De Vlaamse en Franstalige herdenkingspolitiek (2014-2018)’, *Journal of Belgian History*, 42 (2012), 198.

⁴² VAN YPERSELE, ‘Les préparatifs des commémorations de 14-18 par la Fédération Wallonie-Bruxelles et la Wallonie’, *Journal of Belgian History*, 42 (2012), 194-195.

⁴³ Er werd een soort ‘internationaal’ bilateraal akkoord gesloten tussen de intercommunale waarin de Vlaamse steden zich hadden verenigd, en de gezamenlijke vzw van de betrokken Waalse steden: WOUTERS, ‘Poor little Belgium?’, 200.

⁴⁴ ‘Martelaarsteden 1914’, (<http://www.2014-18.be/achtergrond/martelaarsteden-1914>). Geraadpleegd op 1 augustus 2015.

Zoals *Flanders Fields* domineerde binnen de herinnering aan de Eerste wereldoorlog en de Vlaamse herinneringspolitiek is dezelfde trend merkbaar in de berichtgeving over de wederopbouw, waar Ieper en de Westhoek de meeste aandacht krijgen in de nationale pers. Mettertijd werden de termen ‘Verwoeste Gewesten’ en zeker ‘Verwoest Vlaanderen’ synoniemen voor de frontstreek, aangezien die er bijzonder erg aan toe was – veel dorpen waren compleet weggevaagd en bestonden louter nog op de kaart.⁴⁵ In navolging van het oorlogstoerisme gingen ook journalisten geregeld op uitstap of tour doorheen deze Verwoeste Gewesten. Deze *dark tourism* kende op vrij korte tijd trouwens eveneens een evolutie van een breder oorlogstoerisme, waarbij ook aandacht was voor de bezetting en de martelaarsteden, naar louter slagveldtoerisme.⁴⁶

De wederopbouw begon pas vanaf 1921-‘22 goed te vorderen, en dus leefden de teruggekeerde West-Vlamingen verschillende jaren in geïmproviseerde barakkenkampen, meestal zonder enige infrastructuur. Niet enkel verkeersinfrastructuur, maar ook straatverlichting, elektriciteit en drinkwatervoorziening bleven lange tijd problematisch.⁴⁷ Zodanig zelfs dat volgens een verslaggever van *Le Soir* de bewoners van Ramskapelle hun drinkwater uit ondergelopen obuskraters moesten halen.⁴⁸ Het was echter vooral het Vlaamsgezinde *Het Laatste Nieuws* dat geregeld over de streek en de ellende berichtte. Zoals in het volgende hoofdstuk zal aangetoond worden, gebruikte deze krant de West-Vlaamse Verwoeste Gewesten namelijk om een politieke en culturele boodschap te brengen.

3. Vlaamse grieven en emancipatie

Een opvallend verschil in de berichtgeving van hoofdzakelijk *Het Laatste Nieuws* in vergelijking met andere kranten, is de Vlaamsgezinde toon van veel artikels. Dit thema werd tot nu toe niet echt aangehaald in de wederopbouwliteratuur. Enkel in studies omtrent de betekenis van het regionalisme, de architectuurstijl die het meest met de wederopbouw na 1918 wordt geassocieerd, was er aandacht voor de betekenis van een streekgebonden en Vlaamse identiteit voor tijdgenoten. Het regionalisme was een architectuurstijl die overal in Europa bestudeerd en beoefend werd, en in België zowel in Wallonië als Vlaanderen. In de loop van het interbellum werd het Vlaams regionalisme echter toenemend geassocieerd met de Vlaamse emancipatiestrijd. Zeker na de Tweede Wereldoorlog en de

⁴⁵ CORNILLY en VANDEWALLE, ‘Onzichtbare pleitbezorgers.’, 57.

⁴⁶ D. DENDOOVEN, ‘Oorlogstoerisme met en zonder puin’, TOLLEBEEK en E. VAN ASSCHE red., *Ravage. Kunst en cultuur in tijden van conflict*, Leuven, 2014, 111-112.

⁴⁷ DENDOOVEN, ‘Het terrein effenen. Aanleg, infrastructuur en landbeheer’, BAERT e.a., *Bouwen aan Wederopbouw 1914/2050*, 93-99.

⁴⁸ ELLER, ‘Parmi les Ruines de Flandre. V Pour conclure’, *LS* (20 september 1920), 1.

collaboratie tijdens de bezetting betekende dit dat het Vlaams regionalisme als concept en architectuur uiterst negatief werd beoordeeld.⁴⁹

De omgang van *Het Laatste Nieuws* met architectuur wordt in het volgende deel besproken, maar de Vlaamsgezinde houding van deze krant beperkte zich niet tot discussies over bouwstijl. Vooral aspecten zoals de uitkeringen van schadevergoedingen en de dominantie van de Franse taal bij de ambtenarij en administratie gaven aanleiding tot een politiek geladen berichtgeving en verontwaardigde oproepen tot meer zelfstandigheid en beslissingsrecht voor Vlamingen. Deze frustraties werden bovendien gedeeld door de *Volksgazet*, die hier weliswaar in veel kleinere mate mee bezig was, maar zich eveneens stoorde aan de Franstalige politieke dominantie.

De uitkeringen van de oorlogsschade veroorzaakte grote ontevredenheid bij zowat de hele bevolking, simpelweg omdat de uitbetalingen zo lang uitbleven. De voornaamste oorzaak hiervoor was geldgebrek bij de overheid, maar er waren ook administratieve problemen. Bij grote delen van de bevolking leefde ook de indruk dat die schadevergoedingen oneerlijk verdeeld waren. In de eerste plaats ging het om klassenverschillen: zowel in de Westhoek als in Leuven zagen mensen dat de rijkere een beter onderkomen hadden en hun huizen konden heropbouwen, terwijl zij zelf nog steeds moesten wachten op een schamele vergoeding. Het kreeg echter ook een communautair kantje, namelijk dat Wallonië sterk bevoordeeld zou zijn tegenover Vlaanderen. Zo stelde *Het Laatste Nieuws* tijdens een bezoek aan de IJzerstreek dat er overal misnoegdheid heerst om “het schreeuwend verschil, waarmede de Vlaamsche frontbewoners behandeld worden, in vergelijking met de Waalsche geteisterden of grootnijveraars.”⁵⁰ De krant durfde zich echter ook in straffere bewoordingen uitdrukken, zoals toen bekend werd dat Aloys Van de Vyvere als nieuwe minister van Economische Zaken zou instaan voor de heropbouw: “Zal de West-Vlaming Van de Vyvere op kunnen tegen de Vlaamschhaters van zijn burelen en tegen de macht der Walen, die voor alles hun grootnijverheid willen redden?”⁵¹ Dit onrechtvaardigheidsgevoel had zich zelfs tot in de Verenigde Staten verspreid, want in 1921 publiceerde de *Volksgazet* een fragment uit de *Gazette van Detroit*, een krant voor Vlaamse migranten, onder de titel ‘Zij vergeten Vlaanderen niet’:

“Voor de oorlogsschade verkregen de Waalsche streken tien maal meer dan de Vlaamsche, de Waalsche stad Luik alleen ontving meer dan gansch Vlaanderen. [...] Broeder de Waal is de schandelijk bevoorrechte in de Belgische familie. Broeder de Vlaming blijft de ongelukkige verstooteling en dat duurt reeds negentig jaren.”⁵²

⁴⁹ L. MEGANCK, ‘Patriotism, Genius Loci, Authentic Buildings and Imitation Farmsteads. Regionalism in Interwar Belgium’, L. MEGANCK, L. VAN SANTVOORT en J. DE MAEYER red., *Regionalism and Modernity. Architecture in Western Europe 1914-1940* (Kadoc Artes 14), Leuven, 2013, 86-88.

⁵⁰ A. DE CORE, ‘In de verwoeste IJzerstreek. Stijgende misnoegdheid’, *HLN* (16 augustus 1920), 1; ‘Er zijn geen Vlaamsche grieven... Vlaanderen als Asschepeoster. Een schandelijke toestand’, *HLN* (5 februari 1921), 5.

⁵¹ ‘In de Verwoeste Gewesten van Vlaanderen. De ellendige woningen, waarin Vlamingen wonen’, *HLN* (23 november 1920), 1.

⁵² ‘Een Vlaamsch weekblad in de Vereenigde Staten. Zij vergeten Vlaanderen niet’, *VG* (11 april 1921), 2.

Dit onrechtvaardigheidsgevoel was niet ongefundeerd. De Waalse industrie was tijdens de bezetting volledig ontmanteld geweest, en was na de oorlog inderdaad weer vlot hersteld, mede dankzij overheidssteun. Dat waren natuurlijk zware investeringen, maar de Waalse industrie was zo instrumenteel geweest in België's welvaart, dat haar prioriteit vanuit economisch en politiek perspectief een verdedigbare zaak was.⁵³ Hetzelfde gebeurde in Noord-Frankrijk, waar de overheid prioriteit gaf aan fabrieken en industrieën die vitaal waren voor de economie, ten koste van het landbouwherstel en gewone woningen.⁵⁴

Dat er weinig geld naar Vlaanderen stroomde, was één ding, maar nog belangrijker voor Vlaamsgezinden was zelfbeschikking over de wederopbouw: "De wederopbouw van West-Vlaanderen moet de uiting worden van den huidige Vlaamschen levenswil; wij, Vlamingen, hebben zelf te bepalen, hoe wij ons land heropgebouwd willen."⁵⁵ Vooral de discussie over de toekomst van Ieper en de ruïnes van de Lakenhalle en de Sint-Maartenskerk werkte zeer opruiend. Met uitzondering van de restanten van deze monumenten was Ieper tijdens de oorlog bijna volledig weggevaagd. Nog tijdens de oorlog ontstonden tegenstrijdige opvattingen over de toekomst van deze historische stad, opvattingen die na de Wapenstilstand ook in de pers verdedigd werden. Burgemeester René Colaert en stadsarchitect Jules Coomans vertegenwoordigden een behoudsgezinde aanpak die ijverde voor een kopiërend herbouwen van de stad, inclusief de Grote Markt en haar monumenten. Daarnaast waren er mensen die de ruïnes van de stad, of toch op z'n minst de Grote Markt, in haar volledigheid wilden bewaren als een *zone de silence*. Hiervoor was er grote politieke druk vanuit Engeland, onder andere vanwege Winston Churchill, om Ieper te laten dienen als een herdenking aan de gesneuvelde Britse soldaten.⁵⁶ Tot slot waren er ook velen die de stad wel wilden heropbouwen op dezelfde locatie, maar in eerste instantie zonder de monumenten. De belangrijkste argumenten hiervoor waren zowel financieel als esthetisch en gevoelsmatig. Tegenstanders van een heropbouw, waaronder Henri Carton de Wiart en Kervyn de Lettenhove, stelden dat de geest of ziel van het oude Ieper toch voorgoed verloren was, en dat het smakeloos was om nieuwe kopieën van de Lakenhalle of de Sint-Maartenskerk te plaatsen. Bovendien zouden de beperkte financiële middelen beter ingezet kunnen worden voor een economische en industriële heropleving van de stad en voor arbeidershuisvesting.⁵⁷ *Het Laatste Nieuws* had weinig oren naar de oproepen om Ieper in haar geheel als ruïnes te bewaren en sprak zich daar bijwijlen expliciet tegen uit. Zowel Julius Hoste junior, hoofdredacteur van de krant,

⁵³ BUYST, 'Continuity and change in regional disparities in Belgium during the twentieth century', *Journal of Historical Geography*, 37 (2011), 329–337.

⁵⁴ CLOUT, *After the Ruins*, 173.

⁵⁵ 'Help u zelf! Voor het geteisterde West-Vlaanderen', *HLN* (3 februari 1919), 1.

⁵⁶ DENDOOVEN, "This is Holy Ground". Van ruïnestad over zone de silence tot Menenpoort: Britse plannen voor Ieper na de Eerste Wereldoorlog', BAERT e.a., *Ieper. De herrezen stad*, 97-124.

⁵⁷ H. STYNEN, 'Opvattingen over het herstel van de hal te Ieper', *Wonen/TABK*, 1983 (nr.4-5), 38-42.

als de befaamde modernistische architect Huib Hoste, lieten hierover hun opiniestukken publiceren.⁵⁸ Voor de krant was de hele kwestie over het al dan niet herbouwen van de stad duidelijk: “Het Iepersch volk heeft zelf geantwoord door terug te keeren en in het puin houten woningen te bouwen!”⁵⁹ De Lakenhalle symboliseerden een tijd wanneer “Vlaanderen nog niet aanzien werd als een land van overwonnelingen, verschoppelingen en koelies*, waar men vrij mee spotten kan van Brussel uit.”⁶⁰ Het feit dat buitenstaanders en zelfs buitenlanders zich hier inmengden, en sommigen van hen de stad het recht ontnamen om te herleven, schoot veel Iepenaren in het verkeerde keelgat.⁶¹ *Het Laatste Nieuws* steunde hen daarin volledig en zag vooral ‘Brussel’, dus het parlement en de hoge ambtenarij, als de grote schuldige.

Deze achterdocht tegenover Brussel was echter niet uniek Vlaams – ook in Dinant bijvoorbeeld klaagden de inwoners dat er naar hun wensen niet werd geluisterd.⁶² In deze stad was het de afgebrande kerktoren van de Collégiale Notre-Dame die ter discussie stond. De kerk was gebouwd in een neogotische stijl, maar kreeg in de zestiende eeuw een bijzondere, peervormige spits die het stadszicht kenmerkte. Hoewel de overgrote meerderheid van de Dinantse bevolking de kerk in haar vertrouwde staat wou herstellen, waren er enkelen die van de gelegenheid gebruik wilden maken de kerk ‘stijlzuiver’ herop te bouwen. Hieronder bevonden zich onder andere minister Helleputte en verschillende leden van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, het adviesorgaan voor de regering. Dat de kwestie zo lang aansleepte terwijl de peervormige spits voor de Dinantezen altijd een evidentie was, zette bij hen natuurlijk kwaad bloed.⁶³

Waar de Dinantezen dan weer geen last van hadden, was een administratie en ambtenarenapparaat die in een vreemde taal communiceerden. Een vaak terugkerende naam in deze kwestie is Johan De Maegt. De Maegt was een journalist die tijdens de oorlog naar Nederland vluchtte en schreef voor het verzetsblad *Vrij België*. *Vrij België* werd in Den Haag uitgegeven door Frans van Cauwelaert, later mede-oprichter van *De Standaard*, en Julius Hoste junior, directeur-eigenaar van *Het Laatste Nieuws*, opgericht door zijn vader. Beide mannen hadden eerder *De Vlaamsche Stem* opgericht, maar dat kwam in 1915 in handen van een Nederlander die met het blad een Duitsgezinde weg insloeg. *Vrij België* kwam als een verzetsactie hiertegen en was kritisch voor de Belgische regering, maar toch uitdrukkelijk loyaal aan de Belgische staat.⁶⁴ Na de oorlog werd De Maegt voltijds redacteur bij *Het Laatste Nieuws*, als verantwoordelijke voor cultuur en letteren. Hij verwierf vooral bekendheid met het

⁵⁸ J.P.HOSTE, ‘Help u zelf! Voor het geteisterde West-Vlaanderen’, *HLN* (3 februari 1919), 1; H. HOSTE, ‘Geteisterd West-Vlaanderen. Het vraagstuk van den herbouw’, *HLN* (6 maart 1919), 1.

⁵⁹ A. HANS, ‘De herbouw van Ieper. Het antwoord der bevolking’, *HLN* (29 juni 1919), 1.

⁶⁰ *‘Koelie’ is een term gebruikt in Azië voor ongeschoolde arbeiders die zwaar handwerk leverden – mensen die in feite koloniale loonslaven waren. ‘De Halle te Ieper. Geen herbouw’, *HLN* (3 maart 1920), 1.

⁶¹ CHIELENS, ‘Puin ruimen’, 221.

⁶² ‘En province. A Dinant. Le clocher bulbeux’, *LLB* (19 september 1922), 2.

⁶³ STYNEN, *De Onvoltooid Verleden Tijd. Een Geschiedenis van de Monumenten- en Landschapszorg in België 1835-1940*, Brussel, 1998, 256-259.

⁶⁴ LIBERAAL ARCHIEF, *Recente aanwinsten*, ‘Vlaamse stemmen uit Nederland’.

schrijven van literaire cursiefjes. Dit deed hij soms onder eigen naam, maar ook onder pseudoniemen zoals A. Rannah en Nele Klauwaerdinne.⁶⁵

Onder dat laatste pseudoniem verscheen in 1920 een cursiefje over de uitbetalingen van de oorlogsschadevergoedingen. De Maegt vertelt het relaas van een oude weduwe (een populair figuur in dergelijke cursiefjes) die bericht krijgt van de overheid dat ze recht heeft op haar schadevergoeding. De brief is echter in het Frans, en bijgevolg is er onduidelijkheid over wat de weduwe en haar dochter hier juist voor moeten doen.

“Ik heb de sloore niet durven aan te zetten het papier niet te teekenen en er een te vragen opgemaakt in haar taal, zoals het de plicht van den dienst der oorlogsschade is: haar moeder wacht nu reeds 6 jaar op wat vergoeding: wie weet hoelang zij zou moeten wachten op een Vlaamsch stuk! Wanneer komt er een dienst tot stand tot vergoeding van al de ongehoorde stoffelijke en zedelijke schade door den Belgische onwil aan de Vlaamsche menschen berokkend?”⁶⁶

Deze frustratie over de Franstalige administratie en ambtenarij werd constant aangehaald in artikels. Dat was natuurlijk een probleem dat al langer bestond. Doordat Vlaanderen officieel als tweetalig gold, konden Franstaligen carrière maken in Vlaanderen zonder Nederlands te kennen, wat al eens frustratie uitlokte. Ook in Leuven vielen dergelijke situaties voor, zoals bij benoemingen in de Centrale Werkplaatsen van de spoorwegen en de Dienst voor Openbare Werken.⁶⁷ De kandidaat voor een directiefunctie van deze dienst was een Luikenaar, wiens enige kennis van het Nederlands zich naar verluid beperkte tot de enkele woordjes die hij zou hebben opgepikt tijdens zijn werk in de burelen van *Ateliers de Dyle et Bacalan*. *Het Laatste Nieuws* twijfelde niet aan de capaciteiten van de man, maar was er van overtuigd dat er genoeg Vlamingen zijn die net zo capabel waren en vanwege de taal meer recht hadden op de job.⁶⁸ Deze tweetaligheid gold na de oorlog net zo goed voor nieuwe overheidsinstellingen specifiek verbonden aan de wederopbouw, zoals de Dienst der Verwoeste Gewesten en de Rechtbanken voor Oorlogsschade. Gezien het belang van deze diensten en het feit dat ze al snel overladen waren met werk en acute geld- en materiaaltekorten, is het normaal dat burgers taal- en communicatiebelemmeringen konden missen als kiespijn. Voor de krant waren dergelijke gebeurtenissen echter niet gewoon storend, maar bewijs van een uitermate neerbuigende houding.⁶⁹ Dat sentiment ging zo ver dat de krant zelfs een punt maakte van tweetalige straatnaambordjes in Vlaanderen.⁷⁰

⁶⁵ G. DURNEZ, ‘Maegt, Johan de’, R. DE SCHRYVER, B. DE WEVER, en G. DURNEZ, *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, volume 2, Tielt, 1998, 1980-1981.

⁶⁶ N. KLAUWAERDINNE [= J. DE MAEGT], ‘In het verloren hoeksken. Oorlogsschade’, *HLN* (23 november 1920), 2.

⁶⁷ ‘Ingezonden stukken. Waalsche ondermeester voor Vlaamsche werklieden’ in centrale werkplaatsen Kessel-Lo’, *HLN* (11 december 1919), 2.

⁶⁸ ‘In Vlaamsche Steden. Rond een benoeming te Leuven’, *HLN* (22 juni 1919), 1.

⁶⁹ ‘Kronijk van den dag. Kaakslag aan het geteisterd Vlaanderen’, *HLN* (28 december 1920), 2.

⁷⁰ ‘In het Geteisterde Vlaanderen. Een gewest dat om arbeid schreeuwt’, *HLN* (8 januari 1921), 1; DE MAEGT, ‘Door Verwoest Vlaanderen. Het herstel van Ieper. De Tuinwijken’, *HLN* (4 oktober 1921), 1.

Toch is het niet omdat dit probleem al langer bestond en aangeklaagd werd, dat de context van de wederopbouw niet belangrijk is. De wederopbouw werd beschouwd als een enorme opdracht van nationaal belang en tijdgenoten hechtten hier ook een morele betekenis aan. Zeker het herstel van de IJzerstreek versterkte in de pers het discours van Belgen (of Vlamingen) als een hardnekkig, daadkrachtig volk dat zich niet had laten ontmoedigen door een schijnbaar reddeloze situatie.⁷¹ Het had echter niet enkel met koppigheid te maken, maar ook met geestelijke vooruitgang door opvoeding en cultuur. In 1920 verwoordde *Le Soir* het als volgt:

“Que l’on songe aussi que ce n’est pas uniquement avec des briques et du béton que l’on reconstruit des villes. Il faut des qualités morales et intellectuelles dont nous constatons trop souvent l’absence parmi notre population [...] On peut dire que notre pays sera reconstruit selon la volonté de ceux qui feront reconstruire: tel est l’homme, telle est sa maison.”⁷²

Voor *Het Laatste Nieuws* gold dit evenzeer; de Vlaamse emancipatie en bijhorende taaleisen waren cruciale aspecten van de wederopbouw. Toen in juli 1919 inwoners van Roeselare een protestvergadering organiseerden en onder andere ook opkwamen voor hun taalrechten, schreef de krant:

“Is het niet tekenend dat menschen, die bijeenkomen om middelen te beramen spoedig geholpen te worden in materieele zaken, toch ook de behoefte, den drang gevoelen, zich in de weer te stellen voor hun verdrongen taalrechten? Vlaanderen's geest herleeft en niettegenstaande de verblinde Vlaamschhaters die ons regeeren, is het nieuwe Vlaanderen aan het worden.”⁷³

Later dat jaar volgde een verslag van de Internationale tentoonstelling voor de wederopbouw in het Egmontpaleis, waar bijna alle aanduidingen in het Frans waren. *Het Laatste Nieuws* noemde dit een “grote schaduwzijde” voor de Vlamingen:

“Mogen de Vlamingen soms niet weten hoe men het in hun eigen streek aan boord leggen zal? Toe heeren, een beetje meer goeden wil: het erkennen van onze taal maakt ook deel uit van den herbouw onzer steden en de verfraaiing van ons steden-en buitenschoon!”⁷⁴

Deze houding werd de krant niet overal in dank afgenomen, en lokte beschuldigingen uit van tegenstanders die vonden dat deze berichtgeving enkel voor verdeeldheid zorgde.⁷⁵ De krant verkondigde geen anti-Belgische boodschappen, maar kon wel degelijk straf uit de hoek komen: “Ik schrijf het hier in allen ernst... Er gebeurt ginds een schandelijk onrecht... Eens zal de maat vol zijn...

⁷¹ A. HANS, ‘Langs de Leie. De wederopbouw’, *HLN* (26 juni 1921), 3; DE COURT., ‘In het verwoeste Ieper. Een stad, die herleven wil.’, *HLN* (14 augustus 1919), 1; ‘Streuveld en de Vlaamsche wedergeboorte’, *HLN* (23 december 1923), 2.

⁷² ‘La reconstruction dans les régions dévastées’, *LS* (4 juli 1920), 2.

⁷³ ‘Voor de geteisterde Bevolking van West-Vlaanderen. Vlaamsche protesten’, *HLN* (12 augustus 1919), 1.

⁷⁴ ‘Het vraagstuk van den Herbouw. Tentoonstellingen in het Egmont-Paleis te Brussel’, *HLN* (19 september 1919), 1.

⁷⁵ ‘Langs ’t voormalig front. Het landbouwherstel’, *HLN* (24 juni 1921), 1.

En velen zullen België de rug toekeeren met het hart vol wrok en haat.”⁷⁶ En met betrekking tot die mogelijke benoeming van de Luikenaar voor een ambtelijke directiefunctie in Leuven: “Met dergelijke praktijken levert men wapens aan de voorstanders der bestuurlijke scheiding. Wat blijft er dan toch over van alle beloften over ’t recht der Vlamingen?”⁷⁷

4. Architecturale berichtgeving in de dagbladen. Oproepen tot moderniteit

De naoorlogse periode kent heel wat interessante debatten die betrekking hebben op architectuur en de rol van de architect in de maatschappij. De voornaamste discussie is de bovenvermelde schijnbare tweestrijd tussen voorstanders van een modernistische bouwstijl enerzijds, en een traditionele, regionalistische stijl anderzijds. Beide partijen verdedigden hun visies in gespecialiseerde architectuurtijdschriften en eigen publicaties. De heropbouw gebeurde zowel in België als in Frankrijk bijna exclusief in historische en regionalistische stijlen, maar uiteindelijk zou in de loop der jaren en decennia de modernistische stijl de toon zetten, zowel internationaal als in België. Het regionalisme werd hierdoor enigszins in het verdomhoekje geduwd, tot architecten vanaf eind jaren ’70, begin jaren ’80 meer afstand namen van het modernistische verhaal.⁷⁸

Regionalisme ontstond in de late 19de eeuw, een periode waarin architecten nog steeds zochten naar een gepaste, eigentijdse bouwstijl. Verschillende factoren speelden hierbij een rol. Volgens Jo Celis was het een combinatie van enerzijds een hernieuwde interesse voor de pittoreske schoonheid van organisch gegroeide, middeleeuwse steden en anderzijds een reactie op het - ook in Leuven - alomtegenwoordige eclecticisme. Het eclecticisme, met het station Antwerpen-Centraal als bekendste Belgische voorbeeld, combineerde elementen van verschillende architecturale stromingen uit het verleden om zo iets nieuw te creëren. Volgens de theorie was dat een rationele manier om ontwerpproblemen op te lossen, maar in de praktijk leidde het geregeld tot willekeurige samenraapsels van vormelijke elementen, zonder samenhang met de achterliggende constructie, functie of omgeving van het gebouw. Het regionalisme pleitte daarom voor een herontdekking van de lokale, traditionele bouwwijze die volgens aanhangers zowel rationeel als eerlijk en eenvormig was; zo waren de gebouwen aangepast aan het klimaat en bestonden ze uit lokale bouwmaterialen.⁷⁹ Regionale architectuur beperkte zich echter niet tot de steden: een andere belangrijke voedingsbodem was de brede beweging die ijverde voor een landelijke heropleving. Het platteland geraakte verarmd en ontwricht door industrialisatie en verstedelijking, en dat veroorzaakte nostalgie maar vooral ook verontrusting. Instellingen zoals de Boerenbond (°1890), Boerinnenbond (°1911) en Nationale

⁷⁶ HANS, ‘In het Verwoeste Vlaanderen. Algemeene ontevredenheid en verbittering’, *HLN* (4 februari 1920), 1.

⁷⁷ ‘In Vlaamse Steden. Rond een benoeming te Leuven’, *HLN* (22 juni 1919), 1.

⁷⁸ SMETS, ‘De wederopbouw als onderzoeksopgave’, 9-10; MEGANCK, ‘Regionalism in Interwar Belgium’, 90 en 93.

⁷⁹ CELIS, ‘De wederopbouwarchitectuur tussen inhoud en vorm’, SMETS red., *Resurgam. De Belgische Wederopbouw na 1914*, Brussel, 1985, 134-135.

Commissie ter Verfraaiing van het Landleven (°1913) waren belangrijke initiatieven die het plattelandsleven wilden moderniseren en aantrekkelijker maken.⁸⁰ Landelijke architectuur werd bestudeerd en gedocumenteerd en de verwoestingen van de Eerste Wereldoorlog maakten van deze ondernemingen opdrachten van nationaal belang.⁸¹ Tot slot zorgde vooral de emotionele schok van de oorlogsverwoestingen en het verlangen van de meeste burgers om hun omgeving weer hersteld te zien, voor de wijdverbreide toepassing van een stijl die voor hen vertrouwd aanvoelde.

De recente historiografie legt ondertussen meer de nadruk op de gelijkenissen tussen regionalisme en modernisme, in plaats van te blijven vasthouden aan een discours van radicale tegenstellingen. Leen Meganck stelt dat ondanks de scherpe theoretische debatten, het gebouwde resultaat zich vaak ergens in het midden bevond. Immers, ook bij het regionalisme moest het grondplan uitgaan van een functionele ruimtelijke organisatie en moesten de woningen voorzien zijn van modern comfort zoals goed uitgeruste keukens, een badkamer en later elektrische apparaten. Heel wat getalenteerde architecten waren perfect in staat om villa's te bouwen in een zowel stedelijke als landelijke context, louter door hun vormtaal aan te passen.⁸²

Een zeer mooi voorbeeld hiervan zijn de tuinwijken die in de jaren '20 werden gebouwd om met betaalbare woningen de schrijnende woningnood onder de arbeidersbevolking te verlichten. Deze tuinwijken werden gebouwd naar het moderne model van de Engelse *garden city*, maar deden in hun uitwerking sterk denken aan de Engelse cottage-stijl. In België werd er ook inspiratie gehaald bij begijnhoven en boerderijen. Deze vormtaal werd echter beïnvloed door de nood aan goedkope bouwtechnieken en standaardisatie. Op deze manier werden dus zowel regionalistische als progressieve elementen met elkaar gecombineerd en dat resulteerde in een zeer uitgesproken en unieke architectuur.⁸³

In plaats van de wederopbouwarchitectuur dus louter te beschrijven met de pejoratieve term *vieux-neuf*, is er nu een tendens om de nuances tussen modern en traditioneel te ontdekken. Rajesh Heynickx, die in *Meetzucht en Mateloosheid. Kunst, religie en identiteit in Vlaanderen tijdens het interbellum* onderzoekt hoe de katholieke kerk, het traditioneel instituut bij uitstek, haar boodschap met nieuwe artistieke vormen wilt brengen, wijdt ook een hoofdstuk aan architect Huib Hoste. Als diepgelovige man probeerde hij doorheen zijn loopbaan anderen te overtuigen van de verzoenbaarheid

⁸⁰ VAN MOLLE, *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond*, 21-34; B. NOTTEBOOM, 'Images of the countryside: landscape, village and community in the discourse of Belgian farmers', R. HEYNINCKX, T. AVERMAETE en L. VINTS red., *Making a new world. Architecture and communities in interwar Europe* (KADOC Artes 13), Leuven, 2012, 186-197.

⁸¹ De bekendste hiervan is de 'Mission Dhuicque', waarvan net een bloemlezing met ook hedendaagse foto's is gepubliceerd, zie MEGANCK, STYNEN en K. VANDEVORST, *Mission Dhuicque 1915-18/2015, Het Verwoeste Gewest*, Brugge, 2014; MEGANCK, 'Regionalism in Interwar Belgium', 73.

⁸² MEGANCK, 'Regionalism in Interwar Belgium', 90.

⁸³ MEGANCK, 'Regionalism in Interwar Belgium', 80-81; SMETS, *De ontwikkeling van de tuinwijkgedachte in België. Een overzicht van de Belgische volkswoningbouw 1830-1930*, Brussel, 1977, 116- 124.

van het katholieke geloof met het Nieuwe Bouwen.⁸⁴ Dat dit niet steeds van een leien dakje verliep, bleek uit de controverse die ontstond bij de wederopbouw van Zonnebeke, vlakbij Ieper. Hoste werd door het gemeentebestuur aangesteld als verantwoordelijke architect en zou de kerk, de pastorie, het gemeentehuis en de gemeentelijke jongensschool ontwerpen. Hoste's architectuur stootte echter op onbegrip van de bevolking en de pastoor; die trachtte de kerk her in te richten en weigerde zelfs in de pastorie te wonen.⁸⁵

Hoe interessant deze discussies over moderniteit, modernisme en traditionalisme ook waren, de heersende opvatting is dat ze weinig verder reikten dan het milieu van architecten en kunstenaars. Celis verwoordt het als volgt: "Het publiek zelf had geen boodschap aan de discussie over stijlen. [...] Men interesseert zich slechts voor de financiële en technische kant van de zaak, en waar dan toch opmerkelijke pogingen tot vernieuwing zijn, worden zij vijandig onthaald."⁸⁶ Klopt dit wel?

Met 'het publiek' bedoelt Celis hier niet de kranten, maar de 'doorsnee burger', die nu eenmaal weinig kennis heeft van architectuur. Bijvoorbeeld de inwoners van Zonnebeke, die huiverachtig tegenover Hoste's ontwerpen stonden. Het is natuurlijk aannemelijk dat de meeste Belgen weinig interesse hadden in diepgaande, theoretische discussies over bouwstijlen en deze werden dan ook niet gevoerd op de pagina's van gewone dagbladen. Desondanks zijn de krantenkolommen ook geen culturele woestenij. Zo vonden *Het Laatste Nieuws*, *Le Soir* en *La Libre Belgique* evenementen zoals tentoonstellingen, lezingen en conferenties over architectuur en stedenbouw nieuwswaardig genoeg om hierover te berichten. Soms waren dit kortere stukjes bij de rubriek 'Petite Gazette' of 'Kronijk van den Dag', anderen waren dan weer langer en verschenen op de voorpagina, soms met foto. Hierin werden lezers op de hoogte gebracht van de aanwezigen, en werden de besproken thema's kort samengevat.⁸⁷ Zo blijkt toch dat er van de lezer een zekere voorkennis werd verwacht. Dit betrof zeker Ebenezer Howard, Raymond Unwin en hun stedenbouwkundig model van de tuinstad, maar ook modernistische namen als Van der Swaelmen, Verwilghen en in het buitenland Berlage en van Doesburg, die als bekend en vooraanstaand werden beschreven.⁸⁸

Daarnaast lieten kranten ook architecten, kunstenaars of kunstkenneren aan het woord. Bij *Het Laatste Nieuws* ging het om Huib Hoste en Jules Lagae en *La Libre Belgique* publiceerde in het najaar van 1919 een zesdelige artikelenreeks 'Vers la Reconstruction Nationale' van Henri Fierens-Gevaert,

⁸⁴ HEYNINCKX, *Meetzucht en mateloosheid. Kunst, religie en identiteit in Vlaanderen tijdens het interbellum*, Nijmegen, 2008, 78-121.

⁸⁵ P. JASPERS, 'Huib Hoste and the Reconstruction of Zonnebeke, 1919-1924', N. BULLOCK, L. VERPOEST en L. VINTS, red., *Living with History*, 222-223.

⁸⁶ CELIS, 'De wederopbouwarchitectuur tussen inhoud en vorm', SMETS, *Resurgam*, 142.

⁸⁷ Een selectie: 'Le Roi au Palais d'Egmont', *LLB* (19 september 1919), 2; 'Exposition de la reconstruction', *LLB* (17 september 1919), 2; 'Le Congrès des architectes', *LLB* (15 december 1919), 1; 'A l'Académie Royale de Belgique', *LS* (7 december 1920), 1; 'Les industries du bâtiment. L'exposition internationale de Gand', *LS* (16 mei 1921), 3; 'Kronijk van den dag. Ixe nationaal kongres der Belgische Bouwkundigen', *HLN* (15 december 1919), 1; 'Kronijk van den dag. De bouwmeesters', *HLN* (16 december 1919), 2.

⁸⁸ 'De herbouw onzer steden. Kongres van den stedenbouw', *HLN* (1919).

een kunsthistoricus die in datzelfde jaar hoofdconservator werd van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België. In *Le Soir* is het de architect Paul Bonduelle die geregeld opduikt, in de vorm van opiniestukken of interviews, om zijn mening te geven over bijvoorbeeld Ieper of tuinwijken.⁸⁹ Tot slot werden er soms ook in andere, meer algemene artikels over de wederopbouw ook enigszins terloops opmerkingen gegeven over architecturale of stedenbouwkundige kwaliteiten en of de al dan niet gerealiseerde ontwerpen voldeden aan eigentijdse noden:

“L’œuvre de la reconstruction des villes a été étudié et préparée par la plupart de ces hauts-commissaires [sic] avec un souci de l’esthétique qu’il faut reconnaître. Prenons le Brabant comme exemple [...] Ce sont là des noms connus et appréciés qui répondent de la bonne exécution des reconstructions. On ne pouvait guère en choisir de meilleurs.”⁹⁰

Le Soir over de *Exposition d’Art Pratique du Bâtiment* in Leuven, 1919:

“Il faut féliciter les architectes louvanistes du désir qu’ils témoignent de suivre une voie franchement moderne. Ils ont voulu montrer au public les matériaux dont dispose l’industrie contemporaine et guider le choix des constructeurs, les écarter des routines coutumières. S’ils n’ont pu, avec les moyens de fortune mis à leur portée, réaliser complètement leur but, ils ont du moins le mérite de l’avoir tenté et d’avoir donné ainsi un excellent exemple qui, nous l’espérons bien, sera suivi.”⁹¹

Hieruit blijkt bovendien dat de krant reeds vroeg vermoedde dat de stap tussen progressieve plannen en hun uitvoering in de praktijk te groot zou zijn.

La Libre Belgique daarentegen uitte zich in 1923 positief over het gebouwde resultaat:

“Il ne fallait pas attendre l’érection de ces grandes constructions; d’ailleurs, pour apprécier le futur aspect de la bonne ville de Louvain. Avec ces rues élargies, routes courbes bordées de bâtiments bien dessinés et variés et de magasins innombrables aux savants étalages, Louvain ne ressemble plus du tout à la ville ancienne, assez laide et incommode, où tant de Belges ont passé les plus belles années de leur vie. Le confort moderne règne partout, et les étudiants de demain seront logés comme des princes en comparaison de leurs aînés.”⁹²

Sommige opmerkingen waren dan weer kritisch, zoals hier over de wederopbouw van Dinant (1) en Mechelen (2-3):

1. “Il est regrettable que ces jolis projets aient été rejetés après coup à la suite d’une polémique entre les édiles dinantais et la ministre Renkin. Si l’on avait respecté le choix du jury, nous aurions eu un Dinant d’un joli caractère architectural, qui n’aurait pas gâté les visions

⁸⁹ E. KER., ‘La reconstruction d’Ypres. Interview de M. Bonduelle’, *LS* (22 maart 1921), 4; P. BONDUELLE, ‘Les Ruines de Guerre’, *LS* (4 juni 1920), 2 en ‘La grande Pitié des ruines d’Ypres’, *LS* (13 oktober 1921), 1.

⁹⁰ ‘La reconstruction dans les régions dévastées’, *LS* (4 juli 1920), 2.

⁹¹ ‘A Louvain. L’exposition du Bâtiment’, *LS* (16 augustus 1919), 2.

⁹² ‘Louvain en vacances. Problèmes urbains et universitaires’, *LLB* (4 april 1923), 1.

pittoresques de cette si belle cité mosane où s'élèvent en ce moment des horreurs au sujet desquelles nous nous sommes exprimé déjà à plusieurs reprises.”⁹³

2. “Bij den wederopbouw van het geschonden stadsgedeelte levert de dolle maskerade van historische stijlen een bewijs van het diep verval der bouwkunde in Vlaanderen.”⁹⁴
3. “La plupart des plans soumis jusqu'à présent à l'approbation du service des travaux publics sont dans la style de la Renaissance flamande, mais certains de ces projets ne s'inspirent pas des nécessités de la vie moderne”⁹⁵

Uit dat laatste fragment blijkt dat voor tijdgenoten een moderne aanpak en het gebruik van historische, lokale stijlen elkaar niet noodzakelijk uitsluiten. Deze denkwijze kwam ook in *Het Laatste Nieuws* terug:

“In den wederopbouw van Vlaanderen, zooals trouwens in geheel België, moet met dien eigenaardigheid, die trant-der-streek zeer nauwkeurig rekening gehouden worden. [...] De herbouw moet zo geschieden dat de inwoner van de streek zijn streek terugvindt: zooniet is hij daar een vreemde... en kan er niet gelukkig zijn. [...] In den goeden zin moet modern, hygiënisch werk geleverd: maar als door modern verstaan wordt het opbouwen van moderne wanstaltige gebouwen, wier stijl alleen voor karakter heeft, dat hij zonder karakter is, of het oprichten van reusachtige stenen massa's, die wel te Parijs passen, maar zelfs Brussel ontsieren [...] dan zou dat een ramp voor Vlaanderen zijn.”⁹⁶

Deze passage is een duidelijk pleidooi voor een regionalistische bouwstijl, maar tegelijkertijd profileert *Het Laatste Nieuws* zich graag als een krant die moderne kunst en architectuur ondersteunt.⁹⁷ Dat paste duidelijk in een boodschap van een ontwaken van Vlaamse cultuur en wetenschap – een belangrijke boodschap, want in die periode woedden heftige debatten over het ongedaan maken van de vernederlandsing van de Gentse universiteit tijdens de bezetting. Van alle modernistische architecten lijkt Huib Hoste evenwel de redactielievelling te zijn en dat is opvallend aangezien hij, ondanks zijn betekenis voor de Belgische architectuur, eigenlijk amper vermeld werd door de andere kranten. Hoste werd in *Het Laatste Nieuws* het boegbeeld van de “moderne Vlaamsche bouwkunst”⁹⁸ en in tegenstelling tot de priester van Zonnebeke was de krant wel zeer lovend over zijn wederopbouwarchitectuur, inclusief diens omstreden kerk.⁹⁹

⁹³ ‘Les reconstructions de Dinant’, *LS* (4 augustus 1921), 1.

⁹⁴ DE MAEGT, ‘Vlaamsche steden en landschappen. Het oude Mechelen.’, *HLN* (13 augustus 1923), 1.

⁹⁵ ‘La reconstruction de Malines’, *LS* (8 maart 1920), 1.

⁹⁶ J. DE MAEGT, ‘De wederopbouw van Vlaanderen. Een gesprek met Julius Lagae’, *HLN* (24 februari 1919), 1.

⁹⁷ S., ‘Onze Vlaamsche Bouwkunst. Albert de Bondt’, *HLN* (5 juli 1921), 1; ‘Ile Kongres van Moderne Kunst te Antwerpen’, *HLN* (24 januari 1922), 3; ‘Vlaamsche Wetenschap. De Kongressen te Brugge. Moderne Kunst’, *HLN* (9 juli 1922), 5.

⁹⁸ M.S., ‘Moderne Vlaamsche Bouwkunst. Huib Hoste’, *HLN* (3 mei 1924), 3; ‘Nieuws uit Nederland. Een lezing van Huib Hoste’, *HLN* (13 december 1924), 5.

⁹⁹ ‘Onze Vlaamsche Kunstenaars. Huib Hoste’, *HLN* (19 februari 1923), 1.

Een ander architecturaal aspect van de wederopbouw dat in alle kranten naar voren kwam waren de tuinwijken, die overal positief onthaald werden. *Le Soir* beschreef de bouwwerf van Floréal in Watermael-Bosvoorde zelfs als “les demeures de ce futur Eden”.¹⁰⁰ In feite was deze positieve houding niet zo verrassend omdat de tuinwijken in België eigenlijk rozen zonder doornen waren: het oorspronkelijke concept van de *garden city* wou de maatschappij grondig veranderen door private grondeigendom aan te pakken, meer autonomie aan lokale besturen te geven, en een resem gemeenschappelijke voorzieningen in te plannen. In de praktijk gingen deze inhoudelijke aspecten bijna volledig verloren en de tuinwijken betekenden voor de meeste mensen simpelweg mooie en betaalbare woningen in het groen.¹⁰¹ Desondanks is het toch betekenisvol dat de tuinwijk in gewone dagbladen onthaald werd als iets nieuws en veelbelovend en dat de berichtgeving erover geregeld geïllustreerd werd met foto's, gevelaanzichten of aanlegplannen [afb. 2].¹⁰² Bij de socialistische kranten is de interesse voor het esthetische minder uitgesproken. De tuinwijken worden vooral positief onthaald omdat het in België ging om arbeidershuisvesting en ze kwalitatief een grote stap vooruit waren vergeleken bij de vooroorlogse woonkazernes.¹⁰³

Kortom, met uitzondering van *De Vooruit* en *De Volksgazet* namen de dagbladen wel degelijk op geregelde basis architecturale standpunten in. Ze stonden erg positief tegenover een nieuw concept als de tuinwijk en pleitten geregeld voor een zogenaamd moderne aanpak. Moderne architectuur stond voor hen echter niet onmiddellijk gelijk aan modernisme, maar gezien het prille karakter van het modernisme in Europa is dat niet vreemd. Deze onduidelijkheid over wat nu juist modern was, werd destijds ook als verwarrend ervaren en toen wederopbouwarchitecten later hun realisaties moesten verdedigen, gebruikten zij dat ook als verklaring voor hun traditionele bouwstijl.¹⁰⁴ Ook *Het Laatste Nieuws* schreef later dit:

“Sinds den oorlog gaat alles in een duizelingwekkend snel tempo vooruit. Wat gisteren nog hedendaagsch was, wordt vandaag reeds verdrongen door de steeds naar evolutie snakkende jongere generaties. De oorlogsjaren vooral, hebben eene reusachtige kentering in de kunstbeweging gebracht, althans hier in Vlaanderen. Die kentering was al te bruusk, zoodat het aan tijd ontbrak, om langs de logische evolutielijn, al de nieuwe schakeeringen te volgen.”¹⁰⁵

¹⁰⁰ ‘Une cité-jardin. Floréal’, *LS* (10 juni 1922), 5.

¹⁰¹ SMETS, *De ontwikkeling van de tuinwijkgedachte in België*, 78 en 84-88.

¹⁰² G. BAEYENS, ‘De woningnood. Een tuinwijk voor beampten’, *HLN* (8 augustus 1923), 1; .M.F., ‘La Cité Jardin des Trois Tilleuls’, *LS* (5 maart 1922), 5; E. KER., ‘La reconstruction d’Ypres’, (15 februari 1921), 2 en ‘Une cité-jardin. Floréal’, *LS* (10 juni 1922), 5; ‘La cité-jardin du Kapelleveld’, *LS* (16 oktober 1922), 2.

¹⁰³ ‘Bezoek aan het Oorlogsfront van den IJzer’, *VG* (3 oktober 1921), 2.

¹⁰⁴ CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 135.

¹⁰⁵ ‘Ile Kongres van Moderne Kunst te Antwerpen’, *HLN* (24 januari 1922), 3.

Maar wat zette deze kranten aan over architectuur te schrijven? Het verband tussen de inhoud van de kolommen en de interesses van het lezerspubliek is vaak moeilijk aan te tonen. Een verdere analyse doet echter vermoeden dat er nog andere, achterliggende motieven waren dan inspelen op de interesses van lezers. De berichtgeving diende dan vooral de educatieve functie van de kranten. Want niet enkel Celis, maar ook tijdgenoten waren er van overtuigd dat weinig mensen geïnteresseerd waren in het belang van architectuur bij de wederopbouw. De eerder vermelde artikelenreeks ‘Vers la Reconstruction Nationale’ van Fierens-Gevaert opent bijvoorbeeld al met volgende uitspraak:

“L’opinion publique, à Bruxelles du moins, est restée insensible à l’impérieux problème de la reconstruction de nos villes, villages, bourgs, hameaux dévastés.”¹⁰⁶

Hij stelt zich eveneens vragen bij de verspreiding van architecturale kennis, en de verhouding tussen de kranten en de publieke opinie:

“Ou bien est-ce le résultat par trop évident de l’ignorance et de l’indifférence que rencontre chez nous tout ce qui intéresse la mère des arts, l’architecture? Ou bien encore la voix des journaux a-t-elle manqué d’ardeur et de conviction? Ou bien enfin existe-t-il un esprit public dans notre pays [...]?”¹⁰⁷

Op deze vragen wou hij echter niet verder ingaan, hij wou de lezer liever bijbrengen hoe de wederopbouw concreet moest verlopen, en hoopte dat dit kon bijdragen tot een beginnende “mouvement de curiosité”. In 1923, vier jaar later, is in *Le Soir* echter de ontgoocheling van Fierens-Gevaert te lezen:

“La reconstruction est incontestablement une faillite. Que l’opinion publique se désintéresse de cette question, cela prouve une fois de plus que le public belge est absolument inculte en matière d’architecture.”¹⁰⁸

Andere voorbeelden die Fierens-Gevaert bijtreden in zijn uitspraken, waren de artikels over de tentoonstelling over de wederopbouw in het Egmontpaleis (1919), georganiseerd door de Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten (VBSG). Deze tentoonstelling was niet onbelangrijk - zo gaf koning Albert een openingstoespraak - maar de artikels waren korte stukjes, met uitzondering van diegenen die verslag uitbrachten van de persconferentie. Die waren relatief lang, maar het waren desondanks nog steeds erg beknopte samenvattingen van wat er allemaal gezegd werd. Enkel lezers die al enige kennis van zaken hadden, zouden er iets aan hebben gehad. Bovendien was de *Vooruit* ofwel niet komen opdagen tijdens de persconferentie, ofwel niet overtuigd van de inhoud, want de tentoonstelling werd er simpelweg niet vermeld. Dat doet vermoeden dat de VBSG met het evenement enerzijds graag een breed publiek wou bereiken en anderzijds dat er zonder die persconferentie zo goed als niets over in de dagbladen had gestaan.

¹⁰⁶ H. FIERENS-GEVAERT, ‘Vers la Reconstruction Nationale I’, *LLB* (5 oktober 1919), 1.

¹⁰⁷ FIERENS-GEVAERT, ‘Vers la Reconstruction Nationale I’.

¹⁰⁸ FIERENS-GEVAERT, ‘L’Architecture Moderne en Belgique’, *LS* (6 september 1923), 5.

Dan is er nog Paul Bonduelle, de architect die geregeld opduikt in *Le Soir* en die daar ook niet toevallig verscheen: deze man had ook het nieuwe redactiegebouw ontworpen, waarmee de krant dus letterlijk haar eigen architect in huis had. Bonduelle, die vooral in Brussel actief was en stond voor een modern-classicistische en regionalistische stijl, was bovendien een invloedrijk lid van de Société Centrale d'Architecture de Belgique (SCAB). De SCAB wou architecten en de bouwsector ondersteunen en hun positie in de maatschappij versterken, vooral door debatten in gang te zetten en te ijveren voor de officiële erkenning en bescherming van hun beroepstitel (dat er pas in 1939 kwam). Ze gaf ook een tijdschrift uit, *L'Emulation*, en organiseerde talrijke lezingen, wedstrijden, tentoonstellingen, excursies en congressen.¹⁰⁹ Meldingen over congressen, tentoonstellingen en dergelijke in *Le Soir* waren zelden met naam ondertekend, maar verschenen misschien wel op zijn aanraden. Kortom; het lijkt er op dat Bonduelle *Le Soir* als spreekbuis mocht gebruiken voor zowel zijn persoonlijke ideeën als het nastreven van de doelstellingen van de SCAB. Huib Hoste deed doorheen zijn loopbaan eigenlijk iets gelijkaardigs. Zo had hij tijdens de Eerste Wereldoorlog een architectuurrubriek bij het Nederlandse dagblad *De Telegraaf* en in de jaren '30 schreef hij voor het weekblad *Nieuw Vlaanderen*. Tussendoor publiceerde hij ook geregeld in *De Standaard*. Die laatste twee staan bekend als uitgesproken Vlaamsgezind en dat was niet toevallig want Hoste steunde de Vlaamse Beweging, net zoals hij ook de sociale strijd steunde.¹¹⁰ Zo'n persoonlijkheid was natuurlijk zeer welkom bij *Het Laatste Nieuws*, dat veel belang hechtte aan het promoten van Vlaamse kunst en cultuur. Bovendien had Hoste tijdens de oorlog ook in *Vrij België* geschreven, het Vlaamse verzetsblad van Julius Hoste jr. en Frans van Cauwelaert.¹¹¹

Het was dus een kleine wereld daar op de krantenredactie, zo blijkt ook wanneer volgende lovende boekrecensie verscheen: 'Voor 's lands wederopbouw. Een merkwaardig boek van E. Leonard.'¹¹² Recensies van architectuurpublicaties waren zeer ongewoon in de krant en de keuze voor Edward Léonard was niet willekeurig. Léonard hechtte groot belang aan de volkscultuur en de lokaal gewortelde architectuur, en wou de levensomstandigheden op het platteland verbeteren en moderniseren. Hierin was hij nogal ambivalent: hij verzette zich tegen een verstedelijkend platteland en verkondigde de deugden van regionalistische architectuur, maar erkende het modernisme en was gekant tegen een plat imiteren van historische, streekgebonden stijlen. Hij was iemand die klapluiken boven meer praktische rolluiken verkoos, maar tegelijkertijd vond dat het bouwen van nieuwe hoeses en landelijke woningen zonder verdiepingen dom traditionalisme was. Het zal niemand verrassen dat Léonard Vlaamsgezind was en hij staat bekend als een figuur die een brug wist te slaan tussen de

¹⁰⁹ 'Bonduelle, Paul' en 'Société Centrale d'Architecture de Belgique (SCAB)', A. VAN LOO red., *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Brussel, 2003, 163-164 en 513-514.

¹¹⁰ SMETS, *Huib Hoste. Voorvechter van een vernieuwde architectuur*, Brussel, 1972, 38-39 en A. VERDONCK, 'Adviene que pourra', T. AVERMAETE en B. PROVO red., *Huib Hoste 1881 – 1957*, Antwerpen, 2005, 37.

¹¹¹ H. Hoste, 'Wederopbouw van België' en 'De wederopbouw van verwoest België', *Vrij België* (27 juli 1917) en (28 december 1917), 3.

¹¹² DE MAEGT, 'Voor 's lands wederopbouw. Een merkwaardig boek van E. Leonard', *HLN* (6 januari 1921), 1.

wereld van de architectuur en het brede sociale middenveld. Hij was enkele jaren hoofdredacteur van *De Bouwgids*, bestuurder van de Unitas Tuinwijk in Deurne en medeoprichter van de Vereniging voor Natuur-en Stedenschoon (°1910) en de Vlaamse Toeristenbond (°1922, nu bekend als VTB-VAB).¹¹³ Voor de oprichting van die Vlaamse Toeristenbond schreef De Maegt reeds in 1919 een pleidooi. De bond had namelijk voordien al bestaan, maar was door het uitbreken van de oorlog een stille dood gestorven. Na de Wapenstilstand was het initiatief des te belangrijker geworden vanwege het fronttoerisme. De Vlaamse Toeristenbond moest een evenwicht bieden voor de Franstalige Touring Club de Belgique en van Vlaanderen een reisland maken, zowel voor Vlamingen zelf, als buitenlanders, die volgens sommigen een verkeerd beeld kregen van de streek: “Ons Vlaamsch land, vooral het Yzergebied, zal overstroemd worden door reizigers. Aan die bezoekers, uit welke streek ze ook komen, moet Vlaanderen zich toonen zooals het naar waarheid is: Vlaamsch! Want daar ligt een groot gevaar in dat de vreemdeling heengaat met de meening dat ons lieve Kerlingaland* de streek is van het Beulemansch*.”¹¹⁴

De beperkte maar wel degelijk aanwezige berichtgeving over architectuur in *Het Laatste Nieuws* en in *Le Soir* kwam er dus in grote mate vanuit initiatieven van de architectuurwereld, die er haar belangen verdedigde en hiervoor bij een gelijkgezinde krantenredactie terecht kon. In het geval van *Het Laatste Nieuws* was er een duidelijke symbiotische relatie vanwege de cultureel emancipatorische ambities van de krant. De redactie stond volledig achter de missie van veel architecten en de SCAB voor een belangrijkere rol voor architecten in de samenleving.

“Van al de kunsten is de bouwkunst deze, die de menschen ten slotte het meest aanbelangt. Wat baten mooie schilderijen en grootsche beeldhouwwerken, als ze opgesteld zijn in vertrekken, waar het daglicht met moeite binnendringt, of op plaatsen, waar ze niet tot hun recht komen?”¹¹⁵

En toen in 1923 een nieuwe maatregel kwam die een kleine premie gaf aan eigenaars die hun woning zonder enige tussenkomst van een bouwkundige lieten opstellen, was de krant daar niet mee opgezet:

“Dergelijke maatregel schijnt ons eerder een bedenkelijke aanmoediging. De duurzaamheid, de degelijke inrichting der nieuwe woningen en het uitzicht van de herbouwde steden en dorpen zullen er immers rechtstreeks door lijden, zoodat men zich, in onderhavig geval, niet aan vooruitgang, maar aan stilstand of, erger nog, achteruitgang mag verwachten.”¹¹⁶

¹¹³ S. DE CAIGNY, *Bouwen aan een nieuwe thuis. Wooncultuur in Vlaanderen tijdens het interbellum*, Leuven, 2010, 181-182.

¹¹⁴* ‘Kerlingaland’ is een oude benaming voor het middeleeuwse Vlaanderen, ‘Beulemansch’ is een zeer pejoratieve term voor een ‘verbastering’ van de taal door woorden of uitdrukkingen te vervangen door die van de elite. Het verwijst naar een populair Frans toneelstuk en wordt vooral in relatie met Brussel gebruikt; DE MAEGT, ‘Een Vlaamsche Toeristenbond’, *HLN* (11 april 1919), 1.

¹¹⁵ M.S., ‘Moderne Vlaamsche Bouwkunst. Huib Hoste’, *HLN* (3 mei 1924), 3.

¹¹⁶ ‘Kronijk van den dag. Een bedenkelijke maatregel’, *HLN* (21 september 1923), 2.

Deze houding was eveneens terug te vinden bij het debat over de Ieperse wederopbouw. Zoals eerder aangetoond toonde *Het Laatste Nieuws* zich solidair met de bewoners die hun stad terug wilden. Wat de heropbouw van de monumenten betrof, bevond *Het Laatste Nieuws* zich echter in een dilemma: vanuit haar Vlaams-emancipatorische houding zat ze gekneld tussen enerzijds het steunen van de Ieperse bevolking, die onder invloed van burgemeester Colaert meer en meer gewonnen geraakten voor een reconstructie van de Halle en de kerk¹¹⁷, en anderzijds meegaan in de mening van heel wat prominente Vlaamse kunstenaars en architecten die zich hier vrij radicaal tegen verzetten. Uiteindelijk haalde dat laatste standpunt duidelijk de bovenhand, met de boodschap dat een reconstructie van de Grote Markt neerkomt op namaak en een oneerbiedige omgang met de geschiedenis.¹¹⁸ Ook hier hield de krant dus een pleidooi om een belangrijke rol toe te kennen aan kunstenaars en bouwmeesters.

De nationale dagbladen, vooral *Het Laatste Nieuws*, speelden hier een bemiddelende rol tussen de architectuurwereld en de samenleving. Dat moet geplaatst worden aan het prille begin van een breder maatschappelijk proces dat tijdens het interbellum plaatsvond: een steeds toenemende interesse van architecten en beleidsmakers voor ‘de wonende massa’ en de opkomende middenveldorganisaties die hier op inspeelden.¹¹⁹ Zoals eerder al aangehaald werd, scholen achter de schijnbaar rationele of functionele argumenten van voorstanders van het regionalisme, het modernisme, of de tuinvijken, vaak ideologische maatschappijvisies en idealistische verlangens voor het volk. Dat was een verandering ten opzichte van de late negentiende eeuw, toen architectuur doorgaans in dienst van de elite en de staat stond. De maatschappij was echter grondig aan het veranderen. Met ontwikkelingen zoals het algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen en het toenemend belang van de vakbonden kreeg een hele nieuwe sociale politiek gestalte. Sociaal overleg over lonen en arbeidsvoorwaarden, de uitbouw van sociale verzekering en vermindering van de arbeidsduur waren belangrijke maatschappelijke verwezenlijkingen. Daarnaast werkte de overheid ook een huisvestingsbeleid uit, onder andere door wettelijke bescherming van huurders en de oprichting van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen (°1920).¹²⁰ Deze nieuwe sociale politiek ging vanaf de late jaren '20 gepaard met de zogenaamde ‘domestieke revolutie’ waarbij technologieën zoals centrale verwarming, elektrische en gasverlichting, stromend water, sanitair en koelkasten werden gecommmercialiseerd en op grote schaal aangeboden. Tegelijkertijd begon het kerngezin steeds meer de toon te zetten als familiaal model en kwam er een cultiveren van de privacy. Deze evoluties vonden

¹¹⁷ P. CHIELENS, ‘Puin ruimen. De gespannen verhouding tussen wederopbouw en herdenking in internationaal perspectief.’, BAERT e.a., *Ieper. De herrezen stad*, 221.

¹¹⁸ J. DE MAEGT, ‘De wederopbouw van Vlaanderen. Een gesprek met Julius Lagae’, *HLN* (24 en 25 februari 1919), 1; A. DE CORT., ‘In het verwoeste Ieper. Een stad, die herleven wil.’, *HLN* (14 augustus 1919), 1; ‘De Halle te Ieper. Geen herbouw’, *HLN* (3 maart 1920), 1; J. DE MAEGT, ‘Door Verwoest Vlaanderen. Het herstel van Ieper’, *HLN* (4 oktober 1921), 1.

¹¹⁹ DE CAIGNY, *Woencultuur in Vlaanderen*, 15.

¹²⁰ D. LUYTEN, ‘Van misèreland naar mirakelland. Sociale politiek in de greep van oorlogen en crisis’, M. VAN DEN WIJNGAERT red., *België, een land in crisis, 1913-1950*, Antwerpen, 2006, 180-186.

plaats in een inmiddels verzuilde maatschappij, waarbij sociale organisaties zich ontfermden over hun leden, van de ziekenkas tot het onderwijs, sport en dus ook wonen.¹²¹

Casus: het Leuvens schermblok

Het schermblok wordt in de literatuur aangeduid als één van de belangrijkste esthetische discussies van de wederopbouw, samen met het herstel van de Lakenhal in Ieper.¹²² Het was bovendien de inzet van een machtsstrijd tussen twee prominente instellingen, de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML) en de Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten (VBSG).¹²³ Het betreft dus een thema van betekenis zowel binnen de Belgische als de Leuvense wederopbouw.

Concreet ging het om een bouwkundige hindernis op het einde van de Statiestraat die de Grote Markt haar oorspronkelijke afgesloten karakter weer moest teruggeven. De Statiestraat werd namelijk in verschillende fasen doorheen de negentiende eeuw aangelegd, als doorbraak doorheen de stad. Het uiteindelijke resultaat was een lijnrechte as van bijna een kilometer lang, waarvan het perspectiefisch effect nog versterkt werd door de vluchtlijnen van de dakgoten, plinten en lijstwerk van de burgerhuizen. Deze ingreep gold vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw als een typisch voorbeeld van de onherstelbare schade die dergelijke ingrepen aan het middeleeuws stedelijk weefsel konden toebrengen. Bovendien deed het onrecht aan het stadhuis, dat de wandelaar vroeger op bruuske wijze ontdekte bij het omslaan van de hoek, maar nu al van op grote afstand als een soort diffuse massa zichtbaar was.¹²⁴ Leuven was hiermee een provinciaal voorbeeld van iets wat zich toen in uiteenlopende Europese steden voordeed; grootschalige werken om avenues, boulevards en pleinen aan te leggen die volgens tegenstanders weinig meer waren dan monotone verkeersaders en –wisselaars. De Oostenrijkse architect en schilder Camillo Sitte bezocht tal van Europese steden op zoek naar een oplossing en schreef uiteindelijk zowat hét referentiewerk voor zelfverklaarde liefhebbers van de organisch gegroeide stad. Sittes ideeën hadden eveneens een grote invloed op Howard en Unwin, bedenkers van de tuinstad. In *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen* (of *De stedenbouw volgens zijn artistieke grondbeginselen*) (1889) onderzocht hij wat het juist was dat openbare ruimten levendig en aangenaam vertoeven maakte. Belangrijke elementen volgens Sitte waren vooreerst het belang van esthetiek, kunstzinnigheid en onregelmatigheid, omdat die de omgeving veel interessanter maken. Daarnaast hadden pleinen best een omsloten karakter.¹²⁵

¹²¹ DE CAIGNY, *Wooncultuur in Vlaanderen*, 20-21.

¹²² CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 73.

¹²³ CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 73; SMETS, 'De Belgische wederopbouw tussen stadsbouwkunst en stedebouw [sic]', SMETS red., *Resurgam*, 103-110; STYNEN, *De Onvoltooid Verleden Tijd*, 237-247.

¹²⁴ CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 70-71.

¹²⁵ G.R. COLLINS en C. CRASEMANN, *Camillo Sitte: the birth of modern city planning*, New York, 1986. Engelse vertaling van Sittes werk, maar ook commentaar met de nodige historische en theoretische achtergrond en de hedendaagse betekenis van Sittes werk.

De oorlog had Leuven dus een gouden kans geboden om een vooroorlogs kunsttheoretisch debat verder te zetten en definitief uit te werken. Bovendien betrof het hier het historische en culturele hart van de stad en stond er volgens deskundigen dus veel op het spel.¹²⁶ Reeds tijdens de oorlog, in 1915, werden verschillende plannen voor de Grote Markt uitgetekend en tentoongesteld voor de bevolking. Uiteindelijk werd het een keuze tussen twee verschillende projecten: dat van Oscar Francotte, later architect van het Leuvense justitiepaleis, en dat van Émile Janlet. Janlet, gesteund door de KCML, schoof op zijn plan het gereconstrueerde Tafelrond, een vijftiende-eeuwse gebouw dat zich ook op de Grote Markt bevond en na jarenlange verwaarlozing in 1817 gesloopt werd, wat meer naar achter. Aan de westkant van het Tafelrond plaatste Janlet een schermblok, met de voorgevel naar het station toe gericht. Francotte's plan, gesteund door de VBSG, was veel ingrijpender: hij voorzag een nieuw U-vormig bouwblok dat de Statiestraat sterk inkortte en bovendien het verkeer omheen de Grote Markt leidde [afb. 3].¹²⁷ Beide instellingen zouden hun eigen visie met hand en tand verdedigen en de schermblokkwestie werd de inzet van een prestigestrijd. Hoewel het gemeentebestuur enthousiast was over Francotte's plan, kreeg dat van Janlet de voorkeur dankzij de relatieve financiële en praktische haalbaarheid. Na de Wapenstilstand geraakte de hele zaak echter in het slop. Janlet overleed in 1919 en Leuven liet zich adopteren en kwam zo onder het gezag van een Hoog Koninklijk Commissaris terecht. Deze uitte zich wantrouwig tegenover het schermblok, dat technisch gezien geen wederopbouw was. Bovendien leefde bij de aannemersgroep die de werken zou uitvoeren de indruk dat de Leuvense bevolking het project niet meer ondersteunde.¹²⁸ Uit artikelen in de *Journal des Petites Affiches* blijkt dat sommige bewoners ongerust waren over de mogelijke gevolgen voor het verkeer op en rond de Grote Markt. Celis en Uyttenhove toonden dit al aan via artikelen uit 1915, naar aanleiding van de tentoonstelling van de verschillende projecten voor de Grote Markt.¹²⁹ Deze ongerustheid hield ook na de oorlog aan, zo bleek uit ingezonden brieven die in de *Petites Affiches* verschenen. Het afbuigen of inkorten van de Statiestraat en het verkeersvrij maken van de Grote Markt was in hun ogen absurd en antimodern. Uit volgend fragment blijkt ook hoe architecten enige wereldvreemdheid werd verweten:

- “[N]ous vivons dans un temps où chacun sait que la ligne droite est le plus court chemin de la place à gare et les imaginations de Messieurs les architectes et archéologues pour intéressantes qu’elles soient, nous éloignent fort de la logique, du bons sens et de tout ce qui est simplement, bêtement utile.”¹³⁰
- “Les rues sinueuses sont charmantes; mais nous ne sommes plus à l’âge du piéton; nous avons conquis l’espace par le rail et par l’avion.”¹³¹

¹²⁶ CELIS en UYTTEHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 72.

¹²⁷ STYNEN, *De Onvoltooid Verleden Tijd*, 238-239.

¹²⁸ CELIS en UYTTEHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 78-79.

¹²⁹ CELIS en UYTTEHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 67.

¹³⁰ C.P., ‘Louvain remis à neuf’, *JPA* (12 januari 1919), 9.

¹³¹ P.M., ‘Ville vieille, problème nouveau’, *JPA* (2 maart 1919), 67.

Tegenstanders vreesden ook dat het verlangen naar conservatie van historische gebouwen en monumenten ten koste zou gaan van de economische ontwikkeling van Leuven.¹³² De Leuvense economie doorheen de negentiende eeuw bestond vooral uit handel, diensten en vervoer, gekenmerkt door kleine maar talrijke bedrijfjes en ondernemingen die vooral de omliggende regio bedienden en daardoor conjunctuurgevoelig waren. Er was wel een opkomende industrialisatie aan de vaart (kanaal Leuven-Mechelen), hoofdzakelijk in de voedings- en textielindustrie, en in de Centrale Werkplaatsen in Kessel-Lo, waar zich spoorwegateliers bevonden.¹³³ Het was de bedoeling dat deze evolutie verdergezet werd en de stadsontwikkeling moest dit ondersteunen, niet hinderen.

- “Mais de grâce qu’on n’exagère pas le respect du passé jusqu’à maintenir cette ville, qui a déjà tant de peine à participer à l’activité et à la prospérité nationales, dans une ambiance de petitesse, d’obscurité, d’incommodités et de vieilleries.”¹³⁴
- “Nous ne sommes plus des petits boutiquiers vivant d’une existence quiète dans l’attente des clients. Nous sommes aux portes d’une grande ville; la vie est intense autour de nous et si nous ne réglons pas notre marche sur le rythme universel nous ne serons que des provinciaux attardés, gagnant péniblement une chétive et inutile existence.”¹³⁵

De *Petites Affiches* koos natuurlijk zelf welke brieven zij wenste te publiceren, dus het is moeilijk in te schatten hoe breed gedragen deze opvattingen waren, vooral ook omdat er amper iets over terug te vinden is in *De Volkswil* en *De Vrijheid*. Uit de beperkte artikels die er zijn, gecombineerd met de twijfels van de aannemersgroep over de populariteit van het schermblok, blijkt wel dat het in ieder geval een kwestie was die niet enkel binnen de instellingen, maar zeker ook lokaal bediscussieerd werd.¹³⁶ In deze berichtgeving overheerste twijfel en negativiteit, en nergens werd een pleidooi ten voordele van het schermblok gehouden. In de nationale pers was er bovendien beduidend weinig interesse. Er verschenen hoofdzakelijk enkele korte berichtjes, zoals in 1919 na aanneming van het plan Janlet en in het voorjaar van 1923, toen de gemeenteraad besloten had het schermblok te laten voor wat het was en op het perceel van het voorziene schermblok gewoon een gazon- en bloemenperk aan te leggen.¹³⁷

“Il y a moins d’amateurs encore pour le fameux bloc-écran, qui devait barrer la rue de la Station et ne laisser voir l’hôtel de ville qu’aux personnes assez rapprochées pour contempler ce joyau d’architecture sous l’angle le plus favorable. Pendant qu’on discute si le bloc se fera

¹³² R.V., ‘Louvain mis à neuf’, *JPA* (2 februari 1919), 35-36.

¹³³ K. MATTHIJS, J. VAN BAVEL, I. VAN DE VELDE, *Leuven in de negentiende eeuw. De bevolking. Een spiegel van het dagelijkse leven*, Leuven, 1997, 12.

¹³⁴ P.M., ‘Ville vieille, problème nouveau’.

¹³⁵ P.M., ‘Ville vieille, problème nouveau’.

¹³⁶ ‘Le Bloc-Écran’, *DV/LL* (24 maart 1923), 1.

¹³⁷ ‘De herbouw van Leuven. Het plan van wijlen Janlet’, *HLN* (27 januari 1919), 1; ‘A Louvain. Au conseil communal’, *LLB* (20 maart 1923), 2.

ou ne se fera pas la ville a décidé d'établir à son emplacement un square provisoire : du gazon et des fleurs. On ne peut qu'approuver.»¹³⁸

Dat perk werd weliswaar voorgesteld als een tijdelijke oplossing, maar het schermblok zou er nooit komen. De monding van de Statiestraat werd later het Maarschalk Fochplein genoemd en evolueerde tot een feitelijk verkeersknooppunt en parkeerplaats met beplanting in het midden. Dat bleef zo tot na de heraanleg van 2010-12, waarna het plein herdoopt werd tot Rector De Somerplein.

Deze beperkte publieke interesse voor het schermblok staat in schril contrast met haar status als 'een van de belangrijkste esthetische discussies na de wederopbouw', zeker vergeleken met de aandacht die Ieper kreeg. De meest voor de hand liggende verklaring is natuurlijk de symbolische betekenis van Ieper en haar belang voor de herinnering aan de oorlog, waardoor deze polemiek net veel meer was dan een esthetische discussie. Een andere verklaring is dat kranten ook publiceren met het oog op de veronderstelde interesses van hun doelpubliek en het gros van de bevolking leek niet echt warm te lopen voor het schermblok. Zeker de Leuvenaren waren op de hoogte van de argumentatie achter het schermblok, maar vonden het gezien de omstandigheden vermoedelijk niet noodzakelijk of zelfs hinderlijk. Het was al vanaf het begin duidelijk dat voor de Leuvense wederopbouw overwegend historische stijlen zouden worden gebruikt en bovendien bleef de oorspronkelijke middeleeuwse structuur van de stad behouden. Waardevolle en iconische gebouwen zoals de Universiteitshallen en de Sint-Pieterskerk werden in ere hersteld en er werd zelfs van de gelegenheid gebruik gemaakt om het Tafelrond weer herop te bouwen. Leuven zag er kortom nog steeds uit als een stad met een rijk verleden, met of zonder afgeschermd Grote Markt. Het gebrek aan berichtgeving volgde dus niet per se uit een ontbrekende interesse voor architectuur en stedenbouw, maar vermoedelijk uit de vaststelling dat het schermblok weinig mensen kon bekoren en er gezien de woelige omstandigheden van vlak na de oorlog te weinig van afhing om onderwerp te zijn van een publieke polemiek.

¹³⁸ Louvain en vacances. Problèmes urbains et universitaires', *LLB*.

II. De wederopbouw van Leuven

In het eerste hoofdstuk wordt de persaandacht voor de universiteitsbibliotheek besproken. Vooral de commotie die ontstond rondom een Latijns opschrift op de balustrade raketten de herinneringen aan de Duitse inval van 1914 weer op. Deze affaire resoneerde tot in het buitenland en had ook diplomatische gevolgen. De verschillende nationale kranten zouden deze kwestie op zeer verschillende manieren aanpakken. In het tweede hoofdstuk komt de rest van de Leuvense wederopbouw aan bod en ligt de nadruk vooral op berichtgeving als uiting van de sociale conflicten in de stad. Tijdens het onderzoek bleek namelijk het belang van de oorlogsschadeproblematiek en hoe vooral de socialistische partij heftig tekeer ging tegen wat zij als een onrechtvaardige verdeling van uitkeringen beschouwde. Ook uit andere berichten bleek een groot ongenoegen over de heersende sociale ongelijkheid in de stad. Het gebrek aan degelijke huisvesting voor de lagere klassen was daarvan een zeer zichtbaar symptoom, waarvoor het gemeentebestuur vaak en niet altijd terecht met de vinger werd gewezen.

1. De universiteitsbibliotheek van Leuven: “Homerische botsingen”

Bij de wederopbouw van Leuven is het de bouw van de nieuwe universiteitsbibliotheek dat de meeste aandacht krijgt in kranten. Dat is niet verrassend aangezien het vooral het afbranden van de bibliotheek was dat in 1914 de grootste verontwaardiging uitlokte en symbool kwam te staan voor de verwoesting van beschaving en cultuur zelf. Leuven werd bijna vereenzelvigd met haar universiteit en diens bibliotheek.¹³⁹ Technisch gezien was dit echter geen heropbouw aangezien de oorspronkelijke bibliotheek zich in de Universiteitshallen in de Naamsestraat bevond; het gebouw aan de Volksplaats, het huidige Ladeuzeplein, was dus nieuwbouw. De keuze van de locatie verliep niet zonder slag of stoot, want aanvankelijk zou het nieuwe justitiepaleis op dat plein gebouwd worden. De Amerikaanse architect en de leden van het comité verantwoordelijk voor de fondsenverzameling stapten echter misnoegd naar Koning Albert, die vervolgens druk uitoefende op het provinciale en stedelijk bestuur om de Amerikanen hun zin te geven.¹⁴⁰ Dit was het eerste conflict omtrent de bibliotheek, maar zeker niet het laatste. De voornaamste hoofdrolspelers in deze bewogen episode van de Leuvense universiteit waren in de eerste plaats rector Paulin Ladeuze, de architect Whitney Warren, Nicholas Murray Butler en Herbert Hoover. Warren was medeoprichter van *Warren and Wetmore*, één van de grootste architectenbureaus van de VS, dat vooral bekend was van het Grand Central Terminal station in New York City. Butler stond op dat moment aan het hoofd van Columbia University en was een groot voorstander van internationale samenwerking. Later zou hij voor zijn werk de Nobelprijs voor de vrede winnen. Butler stond aan het hoofd van de *National Committee of the United States for the*

¹³⁹ DEREZ, ‘The Oxford of Belgium’, 122.

¹⁴⁰ COPPENS, DEREZ en ROEGIERS, *Universiteitsbibliotheek*, 191.

Restoration of the University of Louvain, dat in Amerika financiële middelen voor de bouw van de bibliotheek verzamelde. Het was zijn expliciete verlangen om van de bibliotheek een Amerikaans monument te maken, gerealiseerd dankzij talrijke kleinere bijdragen van Amerikaanse scholen, bibliotheken, verenigingen en bedrijven.¹⁴¹ Dat bleek echter moeilijker dan verwacht en de bouw liep wegens geldgebrek serieuze vertragingen op. In Amerika werd dit ervaren als zwaar gezichtsverlies en eind 1924 contacteerde een verontruste Ladeuze Hoover, toenmalige *US Secretary of Commerce*. Hoover had tijdens de oorlog reeds een goede reputatie opgebouwd in België door zijn leiding over de *Commission for Relief in Belgium*, dat voedingsmiddelen voor miljoenen Belgen het land invoerde. Ook Hoover vond de situatie uiterst beschamend en slaagde er in de nodige fondsen bijeen te brengen, niet enkel voor de bouw zelf, maar zelfs met een extra bijdrage voor onderhoud.¹⁴² Hoover zou altijd een gewaardeerde figuur blijven in België, en in 1938 werd de Graanmarkt, bezijden de bibliotheek, naar hem hernoemd.

De berichtgeving in de pers volgde het hele proces vanaf de keuze van de architect, tot de eerste steenlegging en inhuldiging. Vanaf 1927 nam het geheel echter een soap-achtige wending vanwege verhitte discussies tussen de architect Warren en rector Ladeuze omtrent een Latijnse inscriptie op de balustrade. Zowel Ladeuze als Warren gebruikten de pers om via open brieven hun standpunten duidelijk te maken, maar zelfs zonder deze brieven was er voor de pers genoeg stof tot schrijven. Er werd gesproken van “homerische botsingen” die “het land verdeelden tussen Montagues en Capulets”.¹⁴³ De kwestie resoneerde ook internationaal en beïnvloedde relaties met de Verenigde Staten, Duitsland en internationale instellingen zoals het *Institut de France*, dat Warren had voorgesteld als potentiële architect.¹⁴⁴ Om het verloop van deze controverse te achterhalen hebben Derez en informatiespecialist Jan van Impe krantenartikels geanalyseerd en daar zullen ze vette kluijven aan hebben gehad, want de kwestie sleepte een hele tijd aan werd erg sensationeel aangepakt.¹⁴⁵ Hieronder volgt een uiteenzetting van de gebeurtenissen om duidelijk te maken hoe gemediatiseerd en geladen de kwestie was. Aangezien het verloop van de feiten al duidelijk is, zal verder gefocust worden op hoe de verschillende kranten daarmee omgingen en zich binnen de discussie positioneerden.

Warren had in zijn plannen voor de bibliotheek een sierlijk stenen opschrift voorzien dat in de balustrade verwerkt zou worden: “Furore Teutonico Diruta, Dono Americano Restituta”. Dit betekent

¹⁴¹ T.M. PROCTOR, ‘The Louvain Library and US Ambition in Interwar Belgium’, *Journal of Contemporary History*, 2015 (50), 151-152.

¹⁴² PROCTOR, ‘The Louvain Library’, 157-158.

¹⁴³ G.B., ‘De incidenten van Leuven’, *Vooruit* (29 juni 1928), 1; ‘L’inscription de la bibliothèque de Louvain. Mgr Ladeuze répond à M. Whitney Warren’, *XXe Siècle* (28 juni 1928), 1.

¹⁴⁴ Het *Institut de France* steunde Warren en besloot om, net als de architect zelf, niet op de inhuldigingsceremonie aanwezig te zijn: ‘De Leuvense balustrade. Een verklaring van de Fransche akademie van schoone kunsten’, *HLN* (30 augustus 1928), 2; ‘La nouvelle bibliothèque de Louvain. Pourquoi l’académie des Beaux-Arts de Paris ne s’est pas fait représenter a l’inauguration’, *LS* (13 augustus 1928), 2; A. DE GOBARD, ‘L’inscription de Louvain. L’Attitude de l’institut de France’, *LS* (3 oktober 1928), 2.

¹⁴⁵ I. VAN HOUDENHOVE, ‘Gevonden voorwerp: de letterbalustrade van de Universiteitsbib’, *Campuskrant*, 25 (2014), online geraadpleegd.

zoveel als “Door Duits geweld geveld, met Amerikaans geld hersteld” en moest iedereen herinneren aan zowel de Amerikaanse vrijgevigheid als de Duitse wandaden van 1914. Deze eerder rancuneuze spreuk werd bedacht tijdens een etentje bij kardinaal Mercier in 1921 en ontving al gauw kritiek, in de eerste plaats van sommige filologen die het maar een bedenkelijke taalkundige kwaliteit toedichtten.¹⁴⁶ Daarnaast was het volgens sommigen misleidend omdat het gebouw waaraan het opschrift hing, helemaal niet door Teutoons vuur was verwoest; het bestond immers nog niet tijdens de Duitse inval. Dergelijke uitspraken pasten dus beter in de heropgebouwde Hallen.¹⁴⁷ Desondanks werd de spreuk jarenlang niet ernstig in vraag gesteld, wat volgens Derez te wijten valt aan de euforie van de overwinning.¹⁴⁸ Na verloop van tijd kantten steeds meer mensen zich er echter tegen vanwege een toenemend pragmatische en toekomstgerichte houding. In de eerste jaren na de oorlog leefden de anti-Duitse sentimenten nog zeer sterk, zeker bij de Leuvense bevolking, maar onder invloed van internationale ontwikkelingen werden die steeds dwingender naar de achtergrond geduwd. In 1924 werden in het kader van het Dawes Plan ook Duitse herstelbetalingen voor de bibliotheek onderhandeld en later volgde het verdrag van Locarno (1925) en werd Duitsland lid van de Volkerenbond (1925). De Leuvense boekencollectie groeide ondertussen gestaag weer aan, grotendeels door Duitse *ouvrages restitués* of ‘teruggegeven’ werken.¹⁴⁹ Ladeuze beschouwde de inscriptie als een onnodige belemmering voor toekomstige academische en intellectuele relaties met Duitsland en nam de beslissing om het opschrift weg te laten. Hij werd hierin gesteund door de Amerikaanse financiers, waaronder Hoover, die de bibliotheek in de eerste plaats liever zagen als een aandenken aan de Amerikaanse-Belgische vriendschap. Volgens sommigen deed Hoover dat vanwege politieke belangen; hij was namelijk volop zijn presidentscampagne aan het voorbereiden en wou niet overdrijven met de anti-Duitse boodschappen. Ondanks dit alles hield Warren echter voet bij stuk en nam geen genoegen met alternatieve voorstellen voor het opschrift omdat die naar zijn gevoel de geschiedenis ontkenden.¹⁵⁰ Warren beweerde dat hij handelde ter nagedachtenis van de in 1926 overleden kardinaal Mercier, die volgens hem heel graag het opschrift op de balustrade zou gezien hebben. Rector Ladeuze ontkende dit ten stelligste en argumenteerde dat hij de kardinaal bovendien veel beter en langer had gekend dan Warren, die Mercier slechts enkele keren ontmoet had. Daarbij was het volgens hem zeker niet de bedoeling de geschiedenis onder de mat te moffelen.¹⁵¹

Dat zou trouwens ook niet mogelijk zijn, want het hele gebouw was zelfs los van het opschrift opgevat als een monument en oorlogsgedenkteken. De renaissancestijl waarin de bibliotheek werd opgetrokken en die verwijst naar de zestiende eeuw, toen humanisten van Leuven een intellectueel

¹⁴⁶ DEREZ, ‘The Oxford of Belgium’, 132; COPPENS, DEREZ en ROEGIERS, *Universiteitsbibliotheek*, 254.

¹⁴⁷ “C’est aux Halles qu’une inscription criant nettement - à la génération d’aujourd’hui et à celles de l’avenir - l’incendie de la bibliothèque universitaire par les Allemands est de mise.” In ‘Encore l’inscription de la bibliothèque de Louvain’, *LLB* (6 juni 1928), 1.

¹⁴⁸ COPPENS, DEREZ en ROEGIERS, *Universiteitsbibliotheek*, 254.

¹⁴⁹ COPPENS, DEREZ en ROEGIERS, *Universiteitsbibliotheek*, 258-259.

¹⁵⁰ DEREZ, ‘The Oxford of Belgium’, 132-133.

¹⁵¹ ‘L’inscription de Louvain. Mgr Ladeuze répond à M. Whitney Warren’, *LS* (28 juni 1928), 1.

centrum maakten, is namelijk een zeer ornamentale stijl die zich uitstekend leent tot symboliek. Op die manier ontstond er een combinatie van een historiserende stijl met eigentijdse, politiek geladen ornamenten die Belgisch patriottisme, Amerikaanse vriendschap en geallieerde overwinning uitbeeldden.¹⁵² Zo bevond zich bovenaan de middelste puntgevel een bas-reliëf dat de brand uitbeelde, en vlak daaronder stond een gepantserde en gehelmde madonna, die de Pruisische adelaar onder haar voeten verdelgt. Geallieerde bondgenoten zagen zich ook vertegenwoordigd in heraldische fauna en flora, zoals de Franse lelie en de Canadese esdoorn.¹⁵³

Voorts argumenteerde de rector ook dat op talrijke gelegenheden van de kans gebruik gemaakt deze oorlogsmisdaad aan te klagen.¹⁵⁴ Het meest symbolische gebaar was wellicht toen Ladeuze datzelfde jaar het voorwoord in een brochure van Fernand Mayence onderschreef.¹⁵⁵ In deze publicatie, met de veelzeggende titel *La Légende des Francs-Tireurs de Louvain*, reageerde Mayence op de beschuldigingen van Belgisch burgerverzet tijdens de inval in het eerder verschenen *Der belgische Volkskrieg* van de Duitse rechtsgeleerde Christian Meurer. In het voorwoord van *La Légende des Francs-Tireurs de Louvain* staat letterlijk dat

“[n]ous sommes disposés à renouer des relations normales avec nos anciens ennemis. Mais ce ne peut pas être au prix de la vérité et de l’honneur. Chaque fois qu’on les accusera d’avoir provoqué leurs malheurs, tous les Louvanistes, d’un mouvement unanime, bondiront d’indignation.”¹⁵⁶

Deze publicatie was echter een tweesnijdend zwaard voor Ladeuze. De discussie rond de *francs-tireurs* en het Duitse onvermogen om schuld te bekennen, bemoeilijkte namelijk niet enkel de Belgisch-Duitse relaties, maar vormden ook een voedingsbodem voor publieke steun aan Warren en zijn opschrift. Volgens Derez ontving Warren vooral steun bij de Leuvense burgers, maar ook van oud-strijders en enkele professoren.¹⁵⁷ De rector ontving zelfs dreigbrieven en werd er van beschuldigd loyaler te zijn aan het Vaticaan, de Amerikanen of zelfs aan ‘de moffen’, dan aan België.¹⁵⁸ *Le Soir* schreef dat de ‘publieke opinie’ sterk ontdaan was van het weglaten van het opschrift:

“Récemment, le bruit courut que l’inscription était abandonnée. L’opinion publique en fut douloureusement émue; l’abandon de l’inscription apparut à beaucoup comme une abdication vis-à-vis de l’Allemagne et un sacrifice fait sur l’autel de ‘la paix à tout prix’”¹⁵⁹

Daarnaast waren ook verscheidene periodieken zoals het nationalistische *La Nation belge* en het satirische weekblad *Pourquoi Pas?* niet te beroerd om Ladeuze heftig aan te vallen. Het bleef echter

¹⁵² C. COPPENS, M. DEREZ en J. ROEGIERS, *Universiteitsbibliotheek Leuven 1425-2000*, Leuven, 2005, 229.

¹⁵³ COPPENS, DEREZ en ROEGIERS, *Universiteitsbibliotheek*, 234-235.

¹⁵⁴ ‘L’incident de Louvain. Mgr. Ladeuze répond à M. Whitney Warren’, *LLB* (27 juni 1928), 3.

¹⁵⁵ F. MAYENCE, *La Légende des Francs-Tireurs de Louvain*, Leuven, 1928.

¹⁵⁶ Voorwoord ondertekend door R. VAN DER VAEREN, V. MAES, J. HENRY en LADEUZE.

¹⁵⁷ DEREZ, ‘The Oxford of Belgium’, 134.

¹⁵⁸ COPPENS, DEREZ en ROEGIERS, *Universiteitsbibliotheek*, 261.

¹⁵⁹ ‘L’Inscription de la bibliothèque de Louvain’, *LS* (7 juni 1928), 1.

niet bij deze perspolemie; de situatie onttaarde in vandalenstreken en werd daarna verder uitgevochten in de rechtszaal.

Op 23 juni 1928 kwamen twee vrachtwagens de zuiltjes met het tweede deel van het opschrift leveren op de Volksplaats, tegen de wil van de rector in. De politie nam enkele letters in beslag (I T U T A), die later in de kelders van het stadhuis en de bibliotheek belandden en nu in het Torenhof van de universiteitsbibliotheek te bewonderen zijn.¹⁶⁰ Enkele dagen na dit eerste incident liet Ladeuze op 27 juni de opschriftloze zuiltjes voor de balustrade plaatsen, onder geroep van een kwade menigte. Volgens *Le Soir*, die ook foto's van het incident publiceerde, bestond deze menigte uit mensen van alle leeftijden en achtergronden; er waren "zelfs" vrouwen bij.¹⁶¹ Na heel wat geroep konden enkele manifestanten de hekken met politiebewaking omzeilen en de zuiltjes met stenen kapot gooien. Ladeuze liet in allerijl een houten balustrade maken, die net op tijd klaar was voor de inhuldigingsplechtigheid van een week later. Tijdens die plechtigheid ontstond er enige tumult toen er vanuit een sportvliegtuigje strooibiljetten werden verdeeld met daarop de omstreden Latijnse spreuk. Twee weken later volgde er nog een protestactie, toen Felix Morren, een Leuenaar die nog ploegbaas op de werf was geweest, balusters van de kroonlijst naar beneden gooide.¹⁶² Ladeuze kreeg dus heel wat tegenstand te verwerken, maar na de inhuldigingsceremonie verliep het protest vooral via juridische weg.

In juni 1929 spande Warren voor de Leuvense rechtbank een proces tegen de universiteit aan, en won die ook op basis van het auteursrecht. De universiteit trok hierop naar het Hof van Beroep in Brussel, waarna het Leuvense vonnis geweigerd werd. Tot slot trok de verbeterde architect naar het Hof van Cassatie, maar die verwierp de voorziening in juni 1932.¹⁶³ Met uitzondering van een incident in 1933 was de kous hiermee af, of toch in Leuven. In 1936 werd het eerste deel van het opschrift, "Furore Teutonico Diruta", namelijk aangebracht op een gedenkteken in Dinant, opgericht ter herinnering aan de 23 700 Belgische burgers die overleden tijdens de invasie en de bezetting. Dinant had tijdens de inval bijzonder zwaar geleden, want in dit stadje van nog geen 8000 inwoners fusilleerde het Duitse leger maar liefst 674 burgers. Dat de stad hier door de Duitse overheid zelf blijvend verantwoordelijk voor werd gehouden, lokte vanzelfsprekend grote woede en verontwaardiging uit. Dit indrukwekkende monument (25 meter lang, met een middenstuk van 9,5 meter hoog) werd al gauw oorzaak van een diplomatieke rel, aangezien de inmiddels aan de macht gekomen nazi's hier niet mee konden lachen. Zowel Koning Leopold III als de Belgische overheid en de katholieke kerk oefenden zware druk uit op het stadsbestuur om van haar plannen af te zien. Ook de socialisten waren tegen. Dat Dinant ondanks alles bij haar besluit bleef, meer dan twintig jaar na de Duitse inval, geeft aan dat het voor veel burgers in de getroffen steden onmogelijk was het verleden

¹⁶⁰ VAN HOUDENHOVE, 'Gevonden voorwerp'.

¹⁶¹ De nouveaux incidents. La balustrade de Mgr Ladeuze brisée par des manifestants, *LS* (28 juni 1928), 1.

¹⁶² DEREZ, 'The Oxford of Belgium', 134.

¹⁶³ DEREZ, 'The Oxford of Belgium', 135.

zomaar achter zich te laten. Hetzelfde kan gezegd worden voor de Duitse Wehrmacht, die het gedenkteken in mei 1940 vrijwel onmiddellijk na haar intocht triomfantelijk de lucht in blies.¹⁶⁴

De kranten onderzocht voor deze thesis schaarden zich met uitzondering van *Le Soir* in meer of mindere mate achter de rector en zijn beslissing. Het was in de eerste plaats *La Libre Belgique* die zich ontpopte als toegewijde verdediger van de Leuvense universiteit en haar rector. Dit verrast natuurlijk niet; reeds voor deze kwestie bracht de krant geregeld nieuwsberichten van de universiteit, die toen nog steeds een uitgesproken katholiek en Franstalig karakter had. De krant had een goede band met de universiteit en berichtte reeds voor de kwestie geregeld over gebeurtenissen aan de universiteit¹⁶⁵ De krant stoorde zich ook aan de verwijten dat Ladeuze onder druk stond van een germanofiel Vaticaan.¹⁶⁶ Behalve redenen zoals taalkundige incorrectheid, locatie en natuurlijk internationale relaties, probeerde *La Libre Belgique* de strijd ook via meer persoonlijke weg te beslechten. Zo was het gebouw eigendom van de universiteit - de universiteit die bovendien ook Warrens loonbriefjes uitgaf, aldus *La Libre Belgique*. Warren zou juridisch dus geen poot hebben om op te staan.¹⁶⁷ De krant wou hierbij “en passant” Warrens commissie van 8% nog vermelden, “wat niet noodzakelijk te veel was, hoewel in België 5% toch gebruikelijker was”.¹⁶⁸ Uiteindelijk zag de krant zelfs maar één verklaring voor Warrens koppigheid: “un amour-propre d’architecte”.¹⁶⁹ Warren zou bijgevolg vooral voet bij stuk houden niet per se uit overtuiging, maar omdat toegeven aan Ladeuze’s wensen zijn reputatie, en specifiek ook zijn reputatie als architect, zouden schaden. Dergelijke opmerkingen speelden dus nogal op de man, maar gezien de sterk opiniërende rol van kranten in die tijd en hun algemene omgang met politieke tegenstanders was het zeker niet ongewoon; zoals later aan bod zal komen, deed *De Volkswil* dit bijvoorbeeld ook wanneer het over de oorlogsschade ging.

Ladeuze had echter ook minder evidente bondgenoten, want ook het liberale en Vlaamsgezinde *Het Laatste Nieuws* vond het opschrift ongepast en had weinig begrip voor Warrens koppigheid. Doorheen de verschillende artikelen blijkt dat de krant regelmatig gewoon expliciet al samenvattend overnam wat er in *La Libre Belgique* verscheen en hierbij dezelfde argumentatie behield.¹⁷⁰ Zelf voegde ze er weinig aan toe, wat in contrast staat met de socialistische pers die wel heel duidelijk een eigen draai gaf aan de kwestie. Een uitzondering is de verslaggeving van de inhuldigingsceremonie, waarover *Het*

¹⁶⁴ M. COLEAU, ‘Dinant. 23 augustus 1914, het fatale treffen’, TIXHON en DEREZ red., *Martelaarssteden*, 278-282.

¹⁶⁵ Enkele voorbeelden: ‘L’ouverture des Universités. A Louvain’, *LLB* (23 januari 1919), 2; ‘A Louvain. Deux journées d’études à la fédération belge des étudiants catholiques. Séance de clôture’, *LLB* (27 februari 1922), 1; ‘Le cinquantenaire de l’Union des Ingénieurs sortis des écoles spéciales de Louvain’, *LLB* (13 november 1922), 2; Louvain en vacances. Problèmes urbains et universitaires, *LLB* (4 april 1923), 1.

¹⁶⁶ ‘Revue de la presse. A la remorque de l’Action Française’, *LLB* (4 juli 1928), 1.

¹⁶⁷ ‘L’inscription de Louvain’, *LLB* (10 juni 1928), 2.

¹⁶⁸ ‘La lettre de Mgr Ladeuze à M. Whitney Warren’, *LLB* (29 juni 1928), 1.

¹⁶⁹ ‘Pour un triple contre-sens et une calomnie’, *LLB* (15 juni 1928), 1.

¹⁷⁰ ‘De Universiteits-bibliotheek te Leuven’, *HLN* (11 juni 1928), 2; ‘Nog de “Furore Teutonico”’, *HLN* (9 juli 1928), 2; ‘De Leuvensche balustrade. Een logenstraffing en een proces’, *HLN* (27 juli 1928), 2.

Laatste Nieuws enkele dagen later nog enkele nabetrachtingen had. Toen de strooibiljetten tijdens de ceremonie over het publiek dwarrelden, dachten aanwezigen aanvankelijk dat het Vlaamsgezinde pamfletten waren. Dat was niet het geval, maar volgens de auteur had is het tekenend dat sommigen Vlaamsgezinde tegenstand verwachtten. De hele ceremonie was immers in het Frans, met uitzondering van een kinderkoor na een Franstalige opvoering van de Brabançonne ook enkele Vlaamse liedjes zongen. Als enige was de auteur ook negatief over de architectuur van de bibliotheek, die hij beschreef als onevenwichtig en zonder samenhang.¹⁷¹

De *Vooruit* had dan weer vooral problemen met de uiterst nationalistische toon die Ladeuzes tegenstanders aansloegen. De redactie van de voornoemde krant *La Nation belge*, die “bestempelt tot landverraders zij die haar zotheid niet delen”, was de meest uitgesproken verdediger van Warren en werd door de *Vooruit* beschreven als een surrogaat van de *Action française*.¹⁷² *Action française* was een Franse reactionaire beweging die haar uitgesproken nationalistische, katholieke en antidemocratische ideeën verkondigde in haar gelijknamig dagblad. De beweging had een significante invloed bij conservatieve Fransen, zelfs nadat Paus Pius XI in 1926 katholieken verbod lid te zijn van de beweging. De beweging was trouwens evenmin geliefd bij *La Libre Belgique*.¹⁷³ Dergelijke waarden stonden natuurlijk wel lijnrecht tegenover klassieke socialistische eisen zoals internationalisme en pacifisme. Toch was het socialistisch standpunt in verband met het opschrift zeker geen evidentie. Zowel Warren als Ladeuze hadden voorstanders over verschillende partijen heen en bovendien kreeg het internationale kameraadschap bij de socialisten in heel Europa een serieuze deuk tijdens het interbellum. Enerzijds vanwege de oorlog; zo boycotten de Belgische socialisten in 1919 een internationaal congres voor socialistische partijen en vakbonden in Bern, omdat de Duitse socialisten weigerden gedeelde verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de oorlog te erkennen.¹⁷⁴ Anderzijds werden socialistische leiders gedwongen nationale belangen voorop te stellen omdat ze dankzij hun parlementaire succes voor het eerst in regeringen zetelden en ministers leverden. Dat gebeurde onder andere in de Weimarrepubliek waar de socialist Friedrich Ebert president werd, maar ook in Tsjecho-Slowakije zat de Tsjechische socialistische partij in de regering en in Frankrijk was er het *Cartel des Gauches* (in 1924-26 en 1932-34).¹⁷⁵ Binnen de BWP stond Émile Vandervelde voor een aanpak die pleitte voor intensieve internationale samenwerking, terwijl iemand als Jules Destrée, een prominent partijlid uit Charleroi, vijandiger stond tegenover Duitsland. Destrée, die tijdens de oorlog in het buitenland politieke en publieke steun zocht voor ‘Poor little Belgium’, steunde

¹⁷¹ A.M., ‘De Inwijding van de Leuvense Bibliotheek’, *HLN* (8 juli 1928), 1.

¹⁷² G.B., ‘De incidenten van Leuven’, *Vooruit* (29 juni 1928), 1.

¹⁷³ CAMPE, *Radioscopie*, 75-76.

¹⁷⁴ J. POLASKY, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde: between Reform and Revolution*, Oxford, 1995, 192-193.

¹⁷⁵ D. LAQUA, *The Age of Internationalism and Belgium, 1880-1930. Peace, Progress and Prestige*, Manchester en New York, 2013, 130.

bijvoorbeeld de Belgische en Franse bezetting van het Ruhrgebied en was bovendien advocaat van Warren in zijn zaak voor het Leuvense gerecht.¹⁷⁶

Het officiële partijstandpunt sprak zich desondanks uit ter verdediging van de opschriftloze balustrade, maar dat verliep niet zonder het nodige leedvermaak voor de penibele situatie van de katholieke universiteit. Volgens de *Vooruit* waren het klerikale kranten zoals *XXe Siècle* en *La Libre Belgique* die de bevolking in de jaren voordien met patriottische berichtgeving “nutteloos en kleinzielig opgehitst en opgeruid hebben”. De socialisten daarentegen zouden altijd voorstander geweest zijn van een pragmatische politiek tegenover Duitsland, maar ontvingen hiervoor enkel beledigingen en verdachtmakingen. “Wij zijn het dus niet die aan Mgr. Ladeuze den steen werpen. Maar te Gent zegt men, dat het zijn eigen vlooiën zijn die hem bijten.”¹⁷⁷ Met deze verwijten van volksopruiming lijkt de *Vooruit* dan wel indirect de berichtgeving van *Le Soir* te bevestigen dat aanzienlijke delen van de bevolking het niet eens waren met het weglaten van de inscriptie. De lokale socialistische krant, *De Volkswil*, volgde dezelfde lijn als de *Vooruit*, maar nam het tegelijkertijd wel op voor Warren, die volgens de redactie onheus was behandeld en aan wie in feite niks te verwijten viel. De universiteit was gewoon veel te laat met haar beslissing. Het weekblad ergerde zich trouwens eveneens aan de insinuaties aan het adres van Hoover en Butler in het andere kamp, die hun kar zouden gekeerd hebben omwille van politieke motieven. Dergelijke uitspraken deden volgens *De Volkswil* oneer aan mensen die zich voordien zo intensief hadden ingezet voor België.¹⁷⁸ De hele situatie kon vervulde hen kortom met ergernis en plaatsvervangende schaamte en kon op weinig begrip rekenen bij de redactie, wat ook blijkt uit de relatief beperkte berichtgeving erover. Toen de kwestie in september 1928 opnieuw opdook, vroeg de krant zich dan ook af of “die zwans nu nog niet lang genoeg geduurd heeft?”¹⁷⁹ Gelukkig had *De Volkswil* steeds ruimte in haar kolommen voor satire, zoals in de eerste editie na de inhuldigingsceremonie, toen er geen uitgebreid verslag daarover verscheen, maar wel dit:

“De pilasters van Monseigneur komen niet overeen met den stijl van de nieuwe bibliotheek. Zij zijn te hoog en te smal. Er moest daar een ornament tusschenkomen, ornament dat weg is gevallen met de letters: ‘Furore teutonico enz...’. Waarom niet gebeiteld: ‘Ruziemakers’ tusschen de pilasters?”¹⁸⁰

Bij *Le Soir* was het aanvankelijk moeilijker een uitgesproken standpunt terug te vinden. In tegenstelling tot de andere kranten, leverde *Le Soir* zelden uitgesproken commentaar op de gebeurtenissen en beperkte ze zich meestal tot eerder feitelijke berichtgeving. Ladeuze publiceerde er

¹⁷⁶ LAQUA, *The Age of Internationalism*, 130; POLASKY, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, 175.

¹⁷⁷ G.B., ‘De incidenten van Leuven’, *Vooruit* (29 juni 1928), 1.

¹⁷⁸ ‘Verkeerd op heel de lijn’, *De Volkswil* (15 juli 1928), 1.

¹⁷⁹ ‘De balustrade’, *De Volkswil* (30 september 1928), 1.

¹⁸⁰ ‘Pilasters’, *De Volkswil* (8 juli 1928), 1.

op 28 juni zijn brief, de dag nadat ‘zijn’ balustrade door een kwade menigte werden stukgegooid.¹⁸¹ En op 5 juli publiceerde oud-premier Henri Carton de Wiart een brief in de rubriek *Tribune Libre*, waarin hij pleitte om afstand te doen van het opschrift.¹⁸²

Andere elementen doen de balans echter toch overhellen ten voordele van Warren en zijn inscriptie. Dit blijkt uit bijvoorbeeld het commentaar op een stuk van Pierre de Soete, die optrad als vertegenwoordiger van Warren. Hij hekelde in ‘Louvain et Locarno’ de pacifisten die door Duitse propaganda zouden hebben laten beïnvloeden. De Soete liet weliswaar ook Butlers standpunt aan bod komen, maar door De Soete te beschrijven als piloot, artiest, goede patriot en zakenman wiens ideeën het waard zijn aandachtig te beluisteren, probeerde de redactie de lezer meer ontvankelijk te maken voor De Soete’s standpunten.¹⁸³ Nog minder subtiel was de inleiding voor de publicatie van een open brief gericht aan Ladeuze ondertekend door verschillende patriottische verenigingen, waaronder *L’Association nationale des Combattants du Front*, *L’Amicale des Officiers de Louvain* en *L’Union des Mères et Veuves de Guerre de Belgique*. Hierin verklaarden ze zich passioneel voorstander van de Latijnse spreuk en baseerden zich hiervoor mede op de veronderstelde goedkeuring hiervoor van wijlen kardinaal Mercier, “guide moral de la Belgique pendant la guerre”. De redactie van *Le Soir* schreef hierbij:

“Après les commentaires quasi unanimes de la presse belge, exposant le vœu de voir maintenir l’inscription sur la Bibliothèque de Louvain telle qu’elle avait été admise par le grand Cardinal, voici une manifestation qui ne manquera pas de retenir l’attention.”¹⁸⁴

Enkele weken later verscheen ook een opvallende cartoon van de Nederlandse tekenaar Louis Raemaekers op de voorpagina, getiteld ‘Louvain... Et les autres mutilés’ [afb. 4]. Raemaekers verwierf tijdens de oorlog internationale bekendheid met zijn tekeningen die op een vrij choquerende wijze de Duitse inval in België uitbeeldden. Zijn cartoons werden in het buitenland zeer populair, mede dankzij het *Britse War Propaganda Bureau* (vaak *Wellington House* genoemd), dat zijn cartoons massaal verspreidde.¹⁸⁵ Deze bewuste cartoon toonde een agressieve, slordig uitzierende man die een soldaat met één arm en een wandelstok verwijt dat door zich ‘op deze manier’ te vertonen, hij verhindert dat anderen de oorlog kunnen vergeten: “Au Grand Mutilé – Mais vous ne comprenez donc pas qu’en vous affichant ainsi vous empêchez que l’on oublie?”¹⁸⁶

Le Soir had dus wel degelijk een standpunt, maar in lijn met haar filosofie liet ze die slechts bij momenten merken en gebeurde dit op een relatief subtiel wijze waardoor er voldoende ruimte was voor andere meningen. Volgens René Campe in zijn radioscopie van de Belgische pers was *Le Soir* enig opportunisme niet vreemd. Ze had de neiging om vooral die standpunten in te nemen waarvan ze

¹⁸¹ LADEUZE, ‘L’inscription de Louvain. Mgr Ladeuze répond a M. Whitney Warren’, *LS* (28 juni 1928), 1.

¹⁸² H. CARTON DE WIART, ‘Lapides Clamabunt’, *LS* (5 juli 1928), 1.

¹⁸³ P. DE SOETE, ‘Louvain et Locarno’, *LS* (10 januari 1928), 1.

¹⁸⁴ ‘L’inscription de Louvain. Une démarche des associations patriotiques auprès de Mgr Ladeuze’, *LS* (15 juni 1928), 2.

¹⁸⁵ A. DE RANITZ, *Louis Raemaekers (1869 - 1956): oorlogsgewoone 1914 – 1918*, Ieper, 2009.

¹⁸⁶ ‘Louvain... Et les autres mutilés’, *LS* (9 juli 1928), 1.

vermoedde dat die aan het langste eind zouden trekken, en zou geen al te uitgesproken opinie verkondigen uit vrees dat die lezers zonden kunnen weggagen.¹⁸⁷ Vanuit dat opzicht is het wel vreemd dat de krant beweerde dat de pers “quasi unaniem” voorstander was van het opschrift (zie bovenstaande quote), aangezien populaire kranten als *Het Laatste Nieuws*, *De Vooruit* en *La Libre Belgique* dit duidelijk niet waren. Inhoudelijk loopt het standpunt van de redactie in deze kwestie echter wel parallel met haar houding tijdens de discussies over het al dan niet heropbouwen van Ieper. Toen pleitte *Le Soir* herhaaldelijk en expliciet voor een behoud van de ruïnes met daaromheen een *zone de silence*, als een blijvende herinnering aan het lijden en onrecht van de oorlog en een waarschuwing voor toekomstige generaties.¹⁸⁸ Daarbij had ze weinig oren naar de wensen van de Ieperse bevolking, die dan maar ergens anders een nieuwe stad moest bouwen, eventueel met een nieuwe lakenhal en Sint-Maartenskerk.¹⁸⁹ In deze beide symbolische en publiek gevoerde polemieken nam de krant dus het standpunt in waarbij het meeste belang werd gehecht aan de blijvende herinnering aan de oorlog in plaats van pragmatisme.

2. Vlotte wederopbouw verhult sociale onrust

2.1. De eerste indrukken

Vlak na de oorlog kwam er in de pers kritiek op het stadsbestuur omdat de bouwactiviteit van tijdens de oorlog na de Wapenstilstand zo goed als stilviel. Dat kwam in de eerste plaats natuurlijk door de chaos van het einde van de oorlog en het zorgen voor onderdak en bevoorrading van de vele terugkerende vluchtelingen. De kritiek kwam echter ook op het ruimtelijk beleid van de stad, dat tijdens de oorlog en de eerste maanden nadien nog gewacht had met het uitkeren van bouwtoelatingen aan eigenaren.¹⁹⁰ Dit deed ze om de mogelijkheden tot eventuele stedenbouwkundige aanpassingen (in de eerste plaats straten verleggen of verbreden) nog zo goed mogelijk open te houden.¹⁹¹ Daarnaast was er nog de aanslepende kwestie van adoptie door de staat. Het Leuvense stadsbestuur was namelijk niet happig op deze verregaande overdracht van bevoegdheden. Dat was niet zonder redenen, want deze adoptie kon wel degelijk zware gevolgen hebben, zeker voor kleinere gemeenten. Een frappant voorbeeld is dat van Esen, dat zo'n 99 hectare van haar grondgebied en 123 bewoners moest afstaan aan Diksmuide, omdat Diksmuide dit vroeg aan de Hoog Koninklijke Commissaris (zelf een Diksmuidenaar), die hier ondanks hevige protesten vanuit Esen mee instemde.¹⁹² Uiteindelijk vroeg Leuven op 16 september 1919 de adoptie aan, nadat de Hoog Koninklijke Commissaris voor

¹⁸⁷ CAMPE, *Radioscopie*, 148-149.

¹⁸⁸ 'Ypres!', *LS* (22 februari 1920), 1; P. BONDUELLE, 'Les Ruines de Guerre', *LS* (4 juni 1920), 1; 'La reconstruction d'Ypres', *LS* (18 maart 1920), 1.

¹⁸⁹ 'La reconstruction d'Ypres', *LS* (26 januari 1920), 1.

¹⁹⁰ 'De wederopbouw van Leuven. Een ontevreden stem', *HLN* (22 maart 1919), 2.

¹⁹¹ CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 53-54.

¹⁹² DENDOOVEN, 'Het terrein effenen.', 86.

Henegouwen en Brabant expliciet beloofd had dat de gemeente na de adoptie weer even zelfstandig zou zijn als voordien en dat de plannen die tijdens de oorlog werden opgesteld en bekrachtigd door KB, ongewijzigd konden worden uitgevoerd.¹⁹³ Na de goedkeuring van de adoptie kon het werk dan eindelijk worden aangevat, maar de reacties hierop toonden duidelijk de frustratie die toen heerste: “Voilà un an qu'on hésite, qu'on tâtonne, qu'on ajourne! A l'oeuvre!”¹⁹⁴

Hierna werden de persberichten lovender; zo uitte *La Libre Belgique* zich reeds in november 1920 heel positief over de snelle vooruitgang van de heropbouw. Bovendien zou die volgens de krant niet enkel sneller, maar ook gemiddeld goedkoper zijn dan in andere steden en was de stad nu mooier dan voor de oorlog. Een anonieme ‘vooraanstaande Leuenaar’ geeft hier twee redenen voor. Enerzijds het krachtadig optreden van de rechtbank voor Oorlogsschade en de Leuvense Maatschappij voor Oorlogsschade, anderzijds de stedenbouwkundige studies die reeds tijdens de oorlog werden verricht.¹⁹⁵ Ook de *Vooruit* maakte enkele maanden later gewag van een snelle en esthetisch verantwoorde heropbouw:

“Leuven, alhoewel een der meest geteisterde steden, zal een der spoedigst herstelde en heropgebouwde zijn. [...] De aloude Dylestad, zal als eene gansch nieuwe en prachtige, kunstrijke gemeente in bouwkunde herrijzen, tot groote bewondering van alle landgenooten en vreemdelingen.”¹⁹⁶

Het Laatste Nieuws schreef hetzelfde, en noemde het “eenvoudig verbazend wat er op 3 jaar is verwezenlijkt”.¹⁹⁷ Wanneer alles goed gaat en vlot verloopt, hebben gebeurtenissen doorgaans minder nieuwsaarde. Dat kan dus een verklarende factor zijn voor de beperkte berichtgeving. Toch was het zeker niet allemaal rozengeur en maneschijn en kwamen er wel degelijk klachten van bewoners.

Zo vormde de opkomende rol van het toerisme voor sommigen een bron van ontevredenheid. Volgens Celis en Uyttenhove speelde die een steeds belangrijker rol in het beleid van historische steden zoals Leuven, “die zich hoe langer hoe meer door museale motivaties lieten leiden”. Dit werd volgens hen heel duidelijk in de verschillende beoordelingen van gevelontwerpen van huizen binnen het eigenlijke centrum en huizen die daarbuiten lagen. Bouwaanvragen voor locaties zoals de Oude Markt of de Bondgenotenlaan werden geregeld geweigerd met opmerkingen om gevels er ‘fraaier’ te doen uitzien of beter in het straatbeeld te doen passen. Eens daarbuiten, zoals in de Minckelersstraat of langs de vesten, werden de meeste bouwaanvragen probleemloos goedgekeurd en ging het Raadgevend Comité voor Stedeschoon [sic] niet eens na of de voorgestelde stijl in de omgeving paste.¹⁹⁸ Ook in de kranten blijkt dat mensen zich van het opkomende toerisme bewust waren.¹⁹⁹ *Het*

¹⁹³ CELIS en UYTTEHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 109-110.

¹⁹⁴ *Petite Gazette*. Adoption de Louvain, *LS* (26 januari 1920), 1.

¹⁹⁵ ‘La résurrection de Louvain. On y a reconstruit plus de 200 maisons depuis le 1e janvier dernier’, *LLB* (27 november 1920), 1.

¹⁹⁶ ‘Leuven-heropbouw’, *Vooruit* (7 maart 1921), 2.

¹⁹⁷ ‘Leuven- de herbouw’, *HLN* (15 april 1922), 3.

¹⁹⁸ CELIS en UYTTEHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 122-124 en 137- 141.

¹⁹⁹ ‘Nieuws uit Leuven-omstreken. Herbouw’, *HLN* (20 mei 1919), 3.

Laatste Nieuws ontving hieromtrent nog een lezersbrief van een misnoegde Leuenaar: “Eenige heeren willen de stad herscheppen in een kunsthof. Met dat alles vergeten zij dat zij daar gesteld zijn om de belangen van het volk te verdedigen. [...] Men zou voor de vreemdelingen, welke jaarlijks (voor den oorlog) het stadhuis kwamen bewonderen tusschen twee treinen, 2 prentkaarten kochten en er terug naar Brussel gingen, millioenen uitgeven. Maar de belangen van bewoners gaan boven die der toeristen.”²⁰⁰ Desondanks is er geen sprake van een algemene negatieve houding ten opzichte van toerisme, zeker niet in *Het Laatste Nieuws* dat zoals eerder aangehaald het Vlaamse toerisme net wou promoten.

Dergelijke reacties hadden eigenlijk meer te maken met sociale onvrede, veruit de belangrijkste oorzaak voor misnoegdheid over de Leuense wederopbouw. De verwoeste stadsdelen betroffen hoofdzakelijk het historische centrum en dit waren tegelijkertijd de meest welvarende buurten.²⁰¹ Zoals in veel steden waren de socio-economische verschillen tussen bevolkingsgroepen in Leuven ook geografisch zichtbaar. De welgestelde burgerij woonde hoofzakelijk in het centrum van de stad, langs invalswegen en bredere centrumstraten. De volksbuurten bevonden zich op de steile flanken van de Dijlevallei en vooral dan in het westen van de stad, waar ook de vaart en de industrie gelokaliseerd was [afb. 5].²⁰² Daarnaast waren er ook talloze gangen of cités waar de allerarmsten woonden, in 1875 ging het om 13% van de Leuense bevolking. De afbraak van deze gangen begon vanaf 1880 maar verliep zeer langzaam. Pas na de Tweede Wereldoorlog werden de grote middelen ingezet om definitief een einde aan dit anachronisme te maken.²⁰³ Deze geografische scheiding werd vooral doorheen de negentiende eeuw nog versterkt omdat de liberale schepenen sterk hadden ingezet op stadsverfraaiing met onder meer de aanleg van brede lanen, gasverlichting, de schouwburg en parken.²⁰⁴

2.2. “Oh! Die oorlogsschade! Daarover zou een lijvig boekdeel kunnen geschreven worden.”

Dat de getroffen stadsdelen doorgaans de meest welvarende waren, verklaart ook deels waarom de wederopbouw hier relatief vlot verliep; de getroffen bewoners waren minder afhankelijk van de door de overheid uitgereikte oorlogsschade. Natuurlijk waren niet alle getroffen rijke mensen en er waren ook stemmen die de overheid en de Oorlogsrechtbanken er van beschuldigden de rijksten een bevoorrechte behandeling te geven. Ze zouden relatief grotere sommen ontvangen - soms dankzij administratieve fraude en misbruik - en daar ook minder lang op moeten wachten. Deze kwestie werd breed uitgesmeerd in de pers, zeker in de lokale weekbladen. In *De Volkswil*, het mededelingenblad

²⁰⁰ ‘De wederopbouw van Leuven. Een ontevreden stem’, *HLN* (22 maart 1919), 2.

²⁰¹ CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 161.

²⁰² MATTHIJS, VAN BAVEL, VAN DE VELDE, *Leuven in de negentiende eeuw*, 12.

²⁰³ M. DE COOMAN, *De Leuense gangen*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement geografie-geologie, 1980, 279.

²⁰⁴ MATTHIJS, VAN BAVEL, VAN DE VELDE, *Leuven in de negentiende eeuw*, 25.

uitgegeven door de afdeling van de BWP in het arrondissement Leuven, werd hier jarenlang in bijna iedere editie naar verwezen.

“t Schandaal der oorlogsschade duurt voort. De grooten, de rijken, de machtigen, zij die bescherming hebben, gaan voor, terwijl de armen, de kleinen mogen wachten. Hoeveel honderden mensen in nood zijn er niet die tot heden niets ontvingen? Zelfs geen voorschot alhoewel zij brief op smeekbrief zonden naar de bevoegde bureelen ?”²⁰⁵

Eén van voornaamste beschuldigen van oorlogsschadefraude was een Leuvense schepen (en later burgemeester) van de liberale partij, Raoul Claes.²⁰⁶ Toch was hij zeker niet de enige. De affaire belandde uiteindelijk in de Kamer vanwege een redevoering van Edmond Doms, socialistisch volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Leuven. Deze redevoering werd volledig gepubliceerd in de *Volkswil* – ze nam drie volledige pagina’s in beslag.²⁰⁷ Daaropvolgend werden de aantijgingen natuurlijk nog weerlegd in het lokale mededelingenblad van de liberale partij, *De Vrijheid/Le Libéral*.²⁰⁸ In deze parlementaire discussie haalde Doms uitgebreide lijsten boven, één met brieven van wanhopige burgers die financieel erg rekenden op hun relatief kleine vergoedingen en één met regionale ondernemingen en politici, die honderdduizenden tot miljoenen franken oorlogsschade ontvangen hadden. Hierbij hoorden onder andere brouwerij Artois, conservenfabriek La Corbeille, en de eerder genoemde maatschappij Dyle et Bacalan. Personen die met de vinger gewezen werden, waren bijvoorbeeld Eugene Coomans de Brachène, katholieke burgemeester van Aarschot, en Felix Daels, een liberaal die Coomans later opvolgde als burgemeester. Beiden waren zeer rijke mannen die elk ongeveer een half miljoen frank ontvingen, terwijl veel Aarschotse burgers nog steeds in barakken woonden. De katholieke en liberale meerderheid argumenteerde dat deze mannen niets illegaal deden en dat de uitkeringen nu eenmaal zo groot waren omdat zij zo veel schade hadden opgelopen. De socialisten spraken dit niet tegen, maar waren van mening dat het ongepast was om iemand schadevergoeding te betalen voor zes huizen, terwijl vele anderen al jaren wachtten op een bedrag van een paar duizend frank. De oorzaak hiervoor lag volgens de partij bij de politieke benoemingen van ambtenaren bij de bevoegde instellingen, waardoor een vriendjespolitiek ontstond die de meer gegoede slachtoffers bevoordeelde.

“Laat mij toe u te zeggen, dat ge naiëf zijt, indien gij gelooft, dat er geene bevoorrechten zijn. Gij weet genoeg hoe de openbare besturen handelen en, gij zoudt moeten weten, dat de meeste kommissarissen de dossiers van hen, die ze willen begunstigen, van onder uitnemen, om ze van boven op het pak te leggen.”²⁰⁹

²⁰⁵ ‘Oorlogsschade’, *De Volkswil* (10 juni 1922), 1.

²⁰⁶ Zie onder andere: ‘Zeër juist’, *De Volkswil* (4 februari 1922), 1-2; ‘Nergens’, *De Volkswil* (13 mei 1922), 1; ‘Weeral hij’, *De Volkswil* (23 september 1922), 1.

²⁰⁷ ‘Geteisterden! Arbeiders, neringdoeners, buitenlieden’, *De Volkswil* (8 juli 1922), 1-3.

²⁰⁸ ‘M. Doms en de oorlogsschaden.’, *DV/LL* (1 juli 1922), 1.

²⁰⁹ Doms in het parlement. ‘Geteisterden! Arbeiders, neringdoeners, buitenlieden’, *De Volkswil* (8 juli 1922), 2.

Met de woorden “Wie in de lucht spuwt, krijgt gewoonlijk heel het boeltje op zijn neus terug” poogden de liberalen hen enkele jaren later een koekje van eigen deeg te geven. Ze richtten hun pijlen op de oorlogsschade uitgekeerd aan Louis Tielemans en de bouw van de Aarschotse afdeling van de coöperatie De Proletaar, dat er kwam via het opkopen van wederbeleggingen van verwoeste huizen.²¹⁰ Deze beschuldigingen werden voor het eerst in juni 1924 gepubliceerd, en dan een jaar later nog eens herhaald, niet toevallig enkele weken voor de verkiezingen. Ook bij *De Volkswil* waren er natuurlijk partijpolitieke belangen. De socialisten hadden na de electoraal succesvolle gemeenteraadsverkiezingen van 1921 gerekend op een antiklerikale coalitie met de liberale raadsleden, maar die gingen toch liever met de katholieken in zee en sloten akkoorden met hen over openbare werken en zelfs onderwijs. Er was bereidheid tot de vorming van een drieledig college, maar de socialisten vonden de hen aangeboden schepenaambten minderwaardig en weigerden.²¹¹ De socialisten zaten dus nog steeds in de oppositie en het is dan ook geen verrassing dat de krant hard was voor het schepencollege.

Ondanks deze achterliggende motieven moet er niet getwijfeld worden aan het belang van de oorlogsschadekwestie. Eerst en vooral omdat er zich elders eveneens problemen met de uitkeringen van oorlogsschade voordeden, vooral in West-Vlaanderen. De Oorlogsrechtbank van het arrondissement Ieper bijvoorbeeld geraakte zeer snel overbelast. Het uitbetalen van de oorlogsschade verliep zodanig langzaam dat de Ieperse Vereniging der Geteisterden een eigen weekblad oprichtte, *Het Ypersche*, om de situatie aan te klagen. Ze riep alle geteisterden op tot een betoging in Ieper op zondag 1 mei 1920, waar maar liefst 15 000 mensen uit de regio aan deelnamen. Meer manifestaties volgden nog in augustus en september van datzelfde jaar en in juli en oktober 1921. Toen de regering Theunis in 1924 besparingen aankondigde, brak er opnieuw onrust uit en mocht een uitgebreide delegatie van burgemeesters op audiëntie bij koning Albert. Twee weken later volgde een (reeds voor de audiëntie aangekondigde) ‘monsterbetoging’ van 20 tot 30 000 deelnemers. De werkelijke impact van deze acties is moeilijk in te schatten, maar ze illustreerden in ieder geval wel de ernst en het langdurig aanslepen van de situatie.²¹²

In Leuven was die situatie natuurlijk minder extreem aangezien de verwoestingsgraad veel lager was, maar de onvrede paste hier binnen de bredere huisvestingsproblematiek voor lagere inkomens. In Leuven, en bij uitbreiding in de rest van België, heerste voor hen reeds voor de oorlog woningnood en dat werd er nadien enkel erger op. Want hoewel hoofdzakelijk de rijkere stadswijken getroffen werden, waren de woonomstandigheden van de minder gegoeden wel degelijk achteruit gegaan tijdens de oorlog. Zo was er onrechtstreeks ook ernstige schade in de volksbuurten door het gebrekkige onderhoud van de rioleringen en het opbreken van de straten. Zeker in de lager gelegen stadsdelen veranderden de straten zo in ondergelopen modderpoelen. Aansluitingen op het gas- en

²¹⁰ ‘Nog over Oorlogsschade (tweede stroof)’, *DV/LL* (28 juni 1924), 1; ‘Oorlogsschade’, *DV/LL* (22 maart 1925), 1.

²¹¹ J. BREPOELS, *Wij zijn de bouwers van een komende aarde: 125 jaar socialisme in Leuven*, Gent, 2011, 135.

²¹² CORNILLY en VANDEWALLE, ‘Onzichtbare pleitbezorgers.’, 67-70.

elektriciteitsnet waren even noodzakelijk als onbestaande, en dergelijke infrastructurele problemen zouden nog jaren aanslepen.²¹³ Daarbij telde het Leuvense centrum tot voor de oorlog nog zo'n honderdvijftig gangen en stegen, die vaak mee afgebrand waren, of tijdens de wederopbouw werden weggesaneerd.²¹⁴ Bewoners klaagden hierover, en er verschenen dan ook misnoegde lezersbrieven, zowel in het lokale *Journal des Petites Affiches* en de *Volkswil*, maar ook in *De Volksgazet* en *Het Laatste Nieuws*. Er was zeker sprake van een wijdverspreide indruk en bijhorende ontevredenheid dat de beperkte financiële middelen van de Belgische Staat hoofdzakelijk naar de heropbouw van herenhuizen en majestueuze monumenten ging.²¹⁵

- “Ziet gij te Leuven kleine, nederige huizen optrekken ? Neen, 't zijn paleizen. Men mag zeggen dat men in menig geval het geld verbrast zonder iets bij te dragen aan bouwstant [sic] en stedschoon.”²¹⁶
- “Zooals hooger gemeld wordt, zal de kerkheropbouw [van de Sint-Pieterskerk] prachtig zijn en vele millioenen kosten. Alhoewel we niet tegen de verfraaiing onzer stad zijn, mogen we toch gerust zeggen dat, als er met diezelfde millioenen werkhuizen werden geplaatst, die veel dringender zijn dan het heropbouwen der kerk, veel huisgezinnen behoorlijk zouden kunnen wonen, die nu moeten verblijven in krotten en ongezonde, van lucht beroofde plaatsen.”²¹⁷
- “Terwijl wij daarstellen dat er geen geld is om scholen herop te bouwen, ook geen geld om openbare gebouwen, vrederechten, akademiën, schouwburgen, werkmanswoningen, herop te richten, zien wij prachtige koffiehuisen, hotels, kinema's uit den grond oprijzen”²¹⁸

Dergelijke sentimenten beperkten zich bovendien niet enkel tot de socialistische pers: tijdens de debatten over het schermblok bleek uit de lezersbrieven verstuurd naar de redactie van de *Petites Affiches* eveneens het besef dat grote delen van de Leuvense bevolking in ongezonde woningen leefden en dat de verbetering van hun levensomstandigheden voor sommigen een verregaande prioriteit was:

- “[J]e n'hésite pas à dire que je sacrifierais volontiers une bonne douzaine de maisons historiques pour pouvoir doter la classe ouvrière d'une cité avec des maisons claires et saines.”²¹⁹
- “De l'espace, de l'air, de la lumière, des voies larges, menant droit au but, voilà ce qu'il nous faut. Sous prétexte de respecter le passé on laisse une partie de la population végéter dans de vieilles maisons d'où l'hygiène est énergiquement exclue. Nous entretenons le culte des

²¹³ ‘Nieuwstijdingen. Leuven. De wegenis’, *HLN* (9 januari 1923), 3.

²¹⁴ CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 161; ‘Leuven. Klacht van een inwoner’, *Volksgazet* (24 augustus 1921), 3.

²¹⁵ ‘Nieuws uit Leuven-omstreken. De arbeiderswijk te Leuven’, *HLN* (4 december 1920), 5.

²¹⁶ ‘Hoe lang gaat dat nog duren?’, *De Volkswil* (14 januari 1922), 1.

²¹⁷ ‘Van Dijle en Demer. Leuven. Sint-Pietersvliet’, *Volksgazet*.

²¹⁸ ‘Geteisterden! Arbeiders, neringdoeners, buitenlieden’, *De Volkswil* (8 juli 1922), 1.

²¹⁹ C.P., ‘Louvain remis à neuf’.

masures sordides et malsaines. [...] Je voterais la suppression du Béguinage, ramassis de bicoques, pour assurer la vie et la santé d'un seul petit enfant.”²²⁰

2.3. Wederopbouw op van openbare gebouwen en volkshuisvesting: kritiek op het gemeentebestuur

Bovenstaande fragmenten gaven niet enkel uiting aan de heersende verontwaardiging over sociale ongelijkheid, maar toonden ook hoe het stadsbestuur aan de lopende band onbekwaamheid verweten werd. Immers, ook al bleven de huizen aan een gestaag tempo langs de straten oprijzen, veel openbare gebouwen bleven in puin liggen.

- “Wat geluk. Op het nieuw Hoogeschoolgebouw dat de Amerikanen te Leuven gaan opbouwen zal een beiaard geplaatst worden, die gedurig deuntjes spelen zal. Zoo wordt mogelijk ons fameus Schepencollegie toch wel eens wakker.”²²¹
- “Heeft het Stedelijk Schepencollegie al iets gedaan voor den heropbouw van de stad? Niets. Ze laten het aan de particulieren over en blijven er bij te stoeffen met het werk van private mensen. Ons Schepencollegie is onmachtig, lam en lui.”²²²

De meest frappante voorbeelden die in de kaarten van de socialistische oppositie speelden, waren het reeds eerder besproken schermblok dat na jarenlange discussies dan toch niet gebouwd werd, het justitiepaleis en de stadsschouwburg.

De Leuvense gerechtsgebouwen bevonden zich in oude universiteitscolleges aan de Leopold Vanderkelenstraat en de Savoyestraat. Deze gebouwen raakten tijdens de brand zwaar beschadigd, van de oude Artesfaculteit aan de Vanderkelenstraat bleef zelfs enkel nog de zuilenportiek bewaard. Op deze site kwamen na de oorlog de stedelijke bibliotheek, de Stedelijke Academie voor Schone Kunsten en het stedelijk museum Vander Kelen-Mertens. Het nieuwe justitiepaleis, met Oscar Francotte als aangewezen architect, kwam dus op een andere locatie terecht. Over deze nieuwe locatie heerste wegens de bouw van de universiteitsbibliotheek lang onenigheid, waardoor er pas in de lente van 1923 met de werken aangevangen werd. De oplevering volgde in 1930, maar in 1927 waren de bouwkosten al het dubbele van wat oorspronkelijk voorzien was. Francotte werd hierop zwaar afgerekend door de Bestendige Deputatie, maar ook het gebouw zelf ontving kritiek vanuit architecturale hoek.²²³

De stadsschouwburg, opgetrokken in 1864-1867, was een monumentaal gebouw in een classicistisch geïnspireerd eclecticisme en voorzien van een zeer rijkelijk gedecoreerde binneninrichting. Het bevond zich in de Statiestraat (Bondgenotenlaan) wat destijds zowat de

²²⁰ P.M., ‘Ville vieille, problème nouveau’.

²²¹ ‘Wat geluk’, *De Volkswil* (20 februari 1922), 1.

²²² ‘Niets’, *De Volkswil* (7 januari 1922), 1.

²²³ CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 158; ‘Nogal groot’, *De Volkswil* (20 maart 1926), 1.

voornaamste straat van de stad was. De straat had een residentieel karakter en bestond hoofdzakelijk uit neoclassicistische burgerhuizen, die in 1914 dan ook bijna allemaal in de as werden gelegd. Van de schouwburg waren enkel nog de buitenmuren en de binnenmuren van het auditorium overeind gebleven. De ruwbouw was pas in 1931 klaar en voor de feestelijke heropening was het wachten tot 1938, maar liefst twintig jaar na het einde van de oorlog dus.²²⁴ Belangrijke oorzaak was onenigheid tussen de gemeente en de Staat, die lang wachtte met het uitbetalen van de fondsen die nodig waren voor de bouw. *De Volkswil* haalde de langzame vorderingen doorheen de jaren regelmatig nog eens aan, de toon was afwisselend verontwaardigd of spottend²²⁵:

“Toen M. Claes las dat in Madrid een theater was afgebrand en er zooveel dooden bleven, begon hij te glimlachen. Zoo iets zal in Leuven toch binnen lange jaren niet gebeuren, peinsde Raoul, want op 't stadhuis zorgen wij ervoor dat ons theater blijft liggen zooals hij ligt.”²²⁶

Op het eerste zicht lijkt het vreemd dat *De Volkswil* net hierop haar pijlen richtte aangezien haar lezers niet tot het publiek behoorden dat de schouwburg frequenteerde; bovendien toonde het weekblad evenmin interesse voor de lang verwachte openingsavond. De schouwburg functioneerde echter in feite hoofdzakelijk als terugkerende grap en symbool voor de onkunde van het schepencollege.²²⁷

Ook in *Het Laatste Nieuws* werden bedenkingen gesteld bij de daadkracht van het gemeentebestuur. In 1922 bericht de krant over nieuwe openbare aanbestedingen voor particuliere woningen in Leuven. Hierin staat echter ook de opmerking dat het bij de meeste aanbestedingen te lang duurde eer er een goedkeuring kwam en de meeste projecten, zoals dat van de Stadsschouwburg, niet uitgevoerd werden.²²⁸ Dergelijke berichten staan in contrast met de gelijktijdige berichtgeving over de snelle (private) heropbouw van de stad. Met dit artikel had *Het Laatste Nieuws* ook wel degelijk een punt: in Leuven werden op een totaal van meer dan duizend verwoeste woningen slechts een veertigtal door de Staat en een dertigtal door de stad heropgebouwd, wat inderdaad weinig is.²²⁹ In tegenstelling tot wat haar liberaal karakter zou doen vermoeden, ondersteunde *Het Laatste Nieuws* een overheidsbeleid dat actief bouwde en zorgde voor meer en betere volkshuisvesting. De private markt had hierin volgens de krant duidelijk gefaald; de weinige private investeerders waren volgens de krant doorgaans huisjesmelkers en ondertussen had België wel het “beschavingspunt” bereikt waarbij miserabele levensomstandigheden voor niemand nog gepast waren.²³⁰ Daarbij vond de krant de focus van de overheid op eigendomsverwerving misplaatst, omdat dit voor veel arbeiders en kleine zelfstandigen zelfs met een premiestelsel zoals dat van de Wet Moyersoën (1922) onbetaalbaar was. In

²²⁴ M. CEUNEN, ‘Leuven na de grote brand. Fotografische getuigenissen van een stad in puin’, M. CEUNEN en P. VELDEMAN red., *Aan onze helden en martelaren... beelden van de brand van Leuven (augustus 1914)*, Leuven, 2004, 218-219.

²²⁵ Onder andere: “Wanneer toch...” (18 november 1922); ‘Aan wien de fout?’ (6 januari 1923), 1; ‘Voor wanneer?’ (1 september 1923), 1. In 1923 alleen werd er 14 keer over geschreven.

²²⁶ ‘Hij lachte’, *De Volkswil* (30 september 1928), 1.

²²⁷ ‘Een voorbeeld van hun luiheid en onbekwaamheid’, *De Volkswil* (4 januari 1931), 1.

²²⁸ ‘Nieuwstijdingen. Leuven. De herbouw.’, *HLN* (25 april 1922), 3.

²²⁹ CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 112 en 114.

²³⁰ C. BAEYENS, ‘De Woningnood. Van waar moet de redding komen?’, *HLN* (5 februari 1922), 6.

plaats daarvan zou er meer gesteund moeten worden op huurderscoöperatieven, maar de auteur erkende zelf dat dit concept binnen officiële kringen slecht onthaald werd.²³¹ Deze nadruk op eigendomsverwerving heerste in België al sinds de eerste aarzelende stappen richting een huisvestingsbeleid, met de wet op arbeiderswoningen van 1889. Volgens Bruno De Meulder bevestigde deze wet een eerder passieve rol van de overheid, die vooral moest zorgen voor het ondersteunen en stimuleren van private bouwmaatschappijen die haar beleid konden uitvoeren. Zowel liberalen als katholieken beschouwden het aanmoedigen van eigendomsverwerving als een maatschappelijk stabiliserend beleid en associeerden collectief wonen en huurderscoöperatieven in de eerste plaats met het socialisme. Zij waren dus niet van zin hier veel ruimte voor te bieden. Ook in de twintigste eeuw bleef de nadruk liggen op eigendomsverwerving; een opmerkelijke uitzondering waren de eerste jaren van de in 1919 opgerichte Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen (NMGW). De overheid gebruikte de NMGW om leningen te verstrekken aan plaatselijke huurderscoöperaties en bouwmaatschappijen, die tegen een verlaagde rente en op lange termijn konden worden afbetaald. Zo konden deze maatschappijen goedkoop bouwen en op hun beurt goedkoop verhuren of verkopen aan de bewoners. Na hervormingen van de katholieke minister Romain Moyersoen in 1922 werd het echter moeilijk huurderscoöperatieven op te richten en lag de nadruk al opnieuw op het voordelig aankopen van de woning.²³²

Gemeentebesturen hadden dus slechts beperkte mogelijkheden om volkswoningbouw te voorzien, want globaal genomen wierp het nationale wederopbouwbeleid hiervoor onbedoeld hindernissen op. Eerst en vooral omdat de wetgeving uitsluitend op eigenaren gericht was, en huurders dus zelf niets konden ondernemen. Daarnaast waren arbeiderswoningen of pachtwoningen op het platteland voor de oorlog vaak in slechte staat en hadden ze bijgevolg weinig waarde. Veel eigenaars vonden het de moeite niet om een langlopende, bureaucratische procedure op te starten voor een financiële peulenschil. Zij investeerden liever met eigen middelen in grotere en betere uitgeruste huurwoningen, die dan weer buiten het budget van de oorspronkelijke bewoners vielen.²³³ Bovendien was het uitgangspunt van de wetgeving op oorlogsschade om de vooroorlogse situatie zo goed mogelijk te herstellen, en de Rechtbanken van Oorlogsschade maakten het doorgaans onmogelijk voor geteisterde eigenaars om de heropgebouwde constructie een andere bestemming te geven.²³⁴ Pas in 1921 kwam onder minister van Economische Zaken Van de Vyvere een aanpassing van de wetgeving, en dit onder druk van de hoog oplopende woningnood. Herbestemming werd expliciet mogelijk gemaakt en zelfs vergoedingen voor roerende goederen konden gebruikt worden voor het optrekken

²³¹ BAEYENS, 'De Woningnood. Rechte en averechtsche oplossingen', *HLN* (25 februari 1922), 5; 'De Woningnood. Een oplossing mogelijk', *HLN* (19 september 1923), 1; 'Voor de groote gezinnen. Om iedereen aan een huis te helpen', *HLN* (22 september 1923), 1.

²³² B. DE MEULDER, e.a. 'Over de plaats van de volkswoningbouw in de Vlaamse ruimte', P. DE DECKER, E. VAN MELE en M. DEMALSCHÉ red., *Huiszoeking: een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, 1999, 16-17.

²³³ DE CAIGNY, 'Tussen filantropie en macht. In de bres voor de belangen van de achterban', BAERT e.a., *Bouwen aan Wederopbouw 1914/2050*, 149.

²³⁴ CELIS en UYTENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 116.

van gebouwen. Hierdoor kon een herenhuis vervangen worden door meerdere arbeiderswoningen en kon de eigenaar op een ander terrein bouwen dan dat waarvoor hij de oorlogsschade ontvangen had.²³⁵ Volgens Celis en Uyttenhove zorgde dit voor duidelijke verschuivingen in het eigendomspatroon en functionele spreiding in Leuven. Uit kadasterschetsen blijkt dat terreinen opgesplitst werden in kleinere percelen en panden vervangen werden door twee of drie kleinere woningen. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn enerzijds een zekere verarming van de eigenaarsgroepen, en anderzijds huurspeculatie.²³⁶

Huurspeculatie was een uitstekende bron van inkomsten, want na de oorlog schoten de huurprijzen astronomische hoogten in en duwden zo talloze gezinnen in dakloosheid en onzekerheid. Dat zette natuurlijk kwaad bloed:

Tusschen onze burgerij bevinden zich bloedzuigers van de echtste soort. Daartusschen blinken uit: de huisjesmelkers. Ge kunt ze gelijk stellen met de Duitsche militaristen die ons land verwoestten en ons volk uitmoordden. De huisjesmelkers doen hetzelfde maar met andere middelen, ze buiten ons volk uit in den vorm van eene langzame vermoording.²³⁷

Voor de socialisten zagen het als hun taak in te grijpen en Vandervelde was de drijvende kracht achter de huishuurwet van 30 april 1919, die tot in de jaren '30 verschillende keren aangepast en verlengd werd. De huishuurwet bood huurders op verschillende manieren bescherming. In 1919 lag de nadruk op de oorlogsomstandigheden: als gezinshoofden konden bewijzen dat zij tijdens de oorlog niet in staat waren de huur volledig te betalen, mochten zij niet uit huis gezet worden. Voor huurders die in het leger dienden, krijgsgevangen of geïnterneerd waren, gold ook een kwijtschelding van de huur voor de volledige periode dat zij (gedwongen) afwezig waren. Er was ook bijzondere aandacht voor oorlogsinvaliden en weduwen.²³⁸ In 1920 werd de wet al uitgebreid en werd bepaald dat de huur voor woningen maar mocht opslaan met maximum 50% van de prijs geldig op 1 augustus 1914. Om de laagste klassen bijkomend te beschermen werd dit voor huurprijzen van 100 frank of minder per maand zelfs verlaagd naar 30%.²³⁹ Deze wet bleef in voege tot 1 januari 1923, waarna de Kamer via wetsuitbreidingen uithuiszettingen probeerde in te dammen, in de eerste plaats door huurverlengingen te vergemakkelijken en verplichte opzegtermijnen te bepalen. Hierbij werd echter ook besloten dat opslagen met 100% (dus een verdubbeling van de huurprijs van 1914) mogelijk waren en dit zonder onderscheid te maken tussen prijscategorieën. Dat lijkt drastisch, maar voor de overheid was het schipperen tussen het verhelpen van de woningnood en toegevingen doen aan de eigenaars, die

²³⁵ CELIS en UYTTHENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 113.

²³⁶ CELIS en UYTTHENHOVE, *De Wederopbouw van Leuven*, 115-116.

²³⁷ 'Huisjesmelkers-bloedzuigers', *De Volkswil* (3 februari 1923), 1.

²³⁸ Deze wet verscheen in het Belgisch Staatsblad, maar wegens de wijzigingen en uitbreidingen van 1920 is het handiger deze publicatie te raadplegen: *De nieuwe huishuurwet van 14 Augustus 1920 en de wet van 30 April 1919 samengeordend/ La nouvelle loi sur les loyers du 14 Aout 19 20 et la loi du 30 Avril 1919 : mises en concordance*, Brussel, Etablissements Émile Bruylant, 1920.

²³⁹ *De nieuwe huishuurwet*, 11-12.

eveneens getroffen waren door de sterke inflatie die ook herstellingen en andere onkosten veel duurder maakte; sommigen spraken van een verdriedubbeling van dergelijke kosten.²⁴⁰

Desondanks reageerden de eigenaars van huurwoningen, verenigd in de Nationale Federatie der Eigenaars van België, uiterst misnoegd op deze wetten. De *Petites Affiches* fungeerde als officieuze spreekbuis voor de Leuvense Eigenaarskring en hierin verschenen dan ook hun grieven en bekommernissen. Hierbij moet vermeld worden dat deze eigenaarsbelangen in (parlementaire) debatten vaak vermengd geraakten met de belangen van de middenstand, een belangrijke economische groep binnen de Leuvense bevolking. Termen als ‘middenklasse’, ‘kleine burgerij’ en ‘neringdoenden’ werden vrij door elkaar gebruikt. Peter Heyrman stelt dat dit er voor zorgde dat reële en specifieke problemen van zelfstandigen soms verhuld werden en afgedaan als onterechte eisen van renteniers en huisjesmelkers.²⁴¹ In het geval van Leuven was deze vermenging toch niet zo ongegrond als Heyrman suggereert: uit een studie van de Leuvense gangen blijkt dat slechts een fractie van de eigenaren een ‘burgerlijk’ beroep uitoefende zoals dokter of advocaat. De meeste eigenaren stonden in de kadastrale legger aangeduid als ‘koopman’ en ‘winkelier’, of waren actief in de voeding- en nijverheidssector: bakkers, beenhouwers, bouwmeesters, schrijnwerkers, et cetera. Velen van hen werden later aangeduid als ‘rentenier’.²⁴²

In de *Petites Affiches* uitten zij hun ongenoegen en ongerustheid over maatregelen zoals de huurwet. Omdat de wet enkel van toepassing was voor woningen waarvan de huurprijs lager was dan een wettelijk vastgelegd bedrag, zou het in feite vooral ‘kleine’ eigenaars treffen. Eigenaars die waardevollere panden bezaten waarvoor de huurprijs dus hoger was, konden de huur namelijk naar believen aanpassen. De woningnood zou bovendien enkel verergeren aangezien woningen nu minder interessante investeringen waren geworden.²⁴³ Daarnaast bood de wet geen bescherming voor onder meer middenstandsgezinnen die hun handelspand huurden en niet over voldoende geld beschikten om het pand over te kopen wanneer de eigenaar besloot om het van de hand te doen.²⁴⁴ De eigenaarskring voelde zich bovendien te kort gedaan door de oorlogsschaderegeling en vond dat de overheid vergoedingen moest uitreiken ter compensatie voor de tijdens de oorlog onbetaalde huur. Gelijkaardige klachten waren te horen bij middenstanders die vergoed wilden worden voor commerciële verliezen.²⁴⁵ Maar bovenal heerste er verontwaardiging bij de Eigenaarskring dat de rechten op hun eigen bezit en inkomen in zulke verregaande mate beknot werden. Eigendomsrechten waren traditioneel altijd een heilig huisje geweest en bovendien gebeurde dit in een periode waarin ook steeds meer belastingen werden geheven. Het vooroorlogs belastingstelsel gold als verouderd en

²⁴⁰ F. VAN DEN WAEG, *Huishuurwet van 1923 uitgelegd en toegelicht*, Woluwe, 1923, 24.

²⁴¹ P. HEYRMAN, *Middenstandsbeweging en beleid in België 1918-1940. Tussen vrijheid en regulering* (KADOC-Studies 22), Leuven, 1998, 105-106.

²⁴² DE COOMAN, *De Leuvense gangen*, 273-274.

²⁴³ ‘De nieuwe huishuurwet’, *JPA* (30 juli 1922), 290.

²⁴⁴ ‘Wooncrisis en middenstand’, *JPA* (2 april 1922), 258.

²⁴⁵ ‘Dommages de guerre’, *JPA* (9 maart 1919), 75; HEYRMAN, *Middenstandsbeweging en beleid in België*, 106-107.

onrechtvaardig, maar de veranderingen zorgden niet enkel voor ingewikkeldere administratie maar deden ook de belastingdruk stijgen, onder meer via belastingen geheven op inkomens en algemene taken op alle handelstransacties (in plaats van accijnzen op een aantal verbruiksproducten).²⁴⁶ Niet enkel weinig populaire groepen als renteniers of huisjesmelkers waren hiermee ontevreden. De meeste zelfstandigen hielden geen regelmatige boekhouding bij en hadden geen idee van hun belastbare winst. De meest frequente klachten hadden te maken met de boekhoudkundige verplichtingen, verkeerde inschatting van hun beroepsinkomen en het gedrag van de belastinginspecteurs.²⁴⁷ De kleine burgerij voelde zich ernstig bedreigd en zag vooral de socialisten als voornaamste vijand. Zo publiceerde de Leuvense kring dit fragment vetgedrukt in de *Petites Affiches*:

“[Wij] klagen bij de openbare meening, de handelingen van de huidige Regeering aan, bestaande in het voortzetten van den oorlog welke tegen de klein-eigenaars werd verklaard, met het oog op hunne verdwijning en deze van het recht op eigendom, steunpilaar nochtans van alle maatschappelijke orde.”²⁴⁸

Met deze oproep was de kring eigenlijk aan het natrappen, want de regering Pouillet-Vandervelde was al bijna een week eerder gevallen na mislukte onderhandelingen met grootbanken in pogingen om de frank te stabiliseren.²⁴⁹ Reeds voordien had de kring al geprobeerd haar schaapjes op het te droge te krijgen via een oproep aan de ‘burgerpartijen’, de katholieke en liberale partij, om twee leden van de kring op te nemen op haar kieslijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1926 want “boven alles dient vermeden dat de socialistische partij heelemaal meester worde en het bestuur onzer stad in hare macht krijge.”²⁵⁰

Deze vrees bleek achteraf onnodig want ook na de gemeenteraadsverkiezingen van 1926 bleef het Leuvense schepencollege liberaal-katholiek. Voor Leuven is het dus onmogelijk uit te maken of de socialisten betere resultaten hadden geboekt dan het beschimpte schepencollege. In Kessel-Lo daarentegen vormden de socialisten al in 1921 een antiklerikale coalitie met de liberale partij, waarbij openbaar onderwijs en volkshuisvesting de belangrijkste programmapunten waren. Ook Kessel-Lo kampte met woningnood: tijdens de oorlog werden ongeveer 450 huizen verwoest en de gemeente kende een bevolkingstoename, veelal uitgeweken Leuvenaars.²⁵¹ Uiteindelijk zou van de volkshuisvesting weinig in huis komen: tegen 1926 stonden er 67 barakken van het Koning Albert Fonds, maar die barakken waren slechts bedoeld als nood- en overgangsooplossing. Net als in West-Vlaamse gemeenten werden de barakken in Kessel-Lo een permanente of semipermanente oplossing, velen bleven wel tien tot vijftien jaar staan. Wat de oprichting van bouwmaatschappijen of

²⁴⁶ J. DENOLF e.a., ‘Van protest naar dienstbetoon. Antifiscale bewegingen in België tijdens het interbellum’, *Revue Belge de Philologie et d’Histoire*, 75 (1997), 1123-1162.

²⁴⁷ HEYRMAN, *Middenstandsbeweging en beleid in België*, 109.

²⁴⁸ ‘De wet op de huishuur’, *JPA* (16 mei 1926), 28.

²⁴⁹ BUYST, ‘Van industriële grootmacht tot de ‘zieke man’ van West-Europa’, 142-143.

²⁵⁰ ‘Eigenaarskring van Leuven en omliggende’, *JPA* (2 mei 1926), 34.

²⁵¹ C. SCHERPEREEL, *De sociale woningbouw in het interbellum 1920-1940. Case-study: Kessel-Lo 1920-1940*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 1979, 45-46 en 64-65.

huurderscoöperatieven betreft, bleek uit verslagen van gemeenteraadszittingen dat er veel over gepalaverd werd, maar niets gerealiseerd. De aanvankelijke voorkeur voor een huurderscoöperatieve was wegens de Wet Moyersoën een jaar na de verkiezingen al niet meer financieel haalbaar en daarna werd er geen actie meer ondernomen.²⁵² Het enige initiatief voor arbeiderswoningen in Kessel-Lo werd genomen door de leiders van het Nationaal Syndicaat van de Spoorwegen. Zij richtten zelf een huisvestingsmaatschappij op en bouwde tussen 1925 en 1928 246 woningen, bedoeld voor spoorwegpersoneel. Sigarenfabrikant Vander Elst bouwde ook woningen voor zijn eigen arbeiders, maar ook hier zonder enig initiatief van het gemeentebestuur om van de gelegenheid gebruik te maken en bijkomend te investeren in extra woningen.²⁵³ Een mogelijke verklaring die Christiane Scherpereel in haar licentiaatsverhandeling hiervoor gaf was dat het de socialistische gemeenteraadsleden en schepenen, de meest overtuigde voorstanders van sociale woningbouw, nog aan de nodige politieke ervaring en invloed ontbrak om hun programma te realiseren.²⁵⁴ Deze kloof tussen officiële macht en daadwerkelijke impact was er bijvoorbeeld ook in Leuven, waar sommige Leuvense socialistische verkozenen moeite hadden om actief in de gemeenteraadszittingen te kunnen deelnemen omdat die traditioneel in het Frans gevoerd werden.²⁵⁵

²⁵² SCHERPEREEL, *De sociale woningbouw in het interbellum*, 70-74.

²⁵³ SCHERPEREEL, *De sociale woningbouw in het interbellum*, 102-110.

²⁵⁴ SCHERPEREEL, *De sociale woningbouw in het interbellum*, 74.

²⁵⁵ BREPOELS, *Wij zijn de bouwers*, 45.

Besluit

De wederopbouw van België was een taak van grootschalige omvang waarbij direct en indirect talloze mensen betrokken waren. Vooral de Westhoek, waar het jarenlange artilleriegeweld volledige dorpen en akkers tot een niemandsland had herleid, sprak tot de verbeelding. De symbolische betekenis van de brand van Leuven, en andere steden die slachtoffer werden van bruto geweld tijdens de inval, taande al gauw na de oorlog. De Leuvense wederopbouw kwam dus een beetje in de schaduw te staan van de loopgraven en de West-Vlaamse Verwoeste Gewesten. De Leuvenaren zelf probeerden de stad ondertussen gewoon zo snel mogelijk herop te bouwen, liefst nog mooier dan voorheen. In de kranten verschenen al vanaf eind 1920 lovende berichten over de snelle vooruitgang en de prachtige resultaten. Wanneer alles goed verloopt en mensen tevreden zijn, hebben gebeurtenissen doorgaans weinig nieuwsaarde. Dit kan dus ten dele de beperkte berichtgeving over de Leuvense wederopbouw verklaren. Maar dit schijnbaar vlotte herstel was niet voor iedereen in Leuven even vanzelfsprekend: tussen de mooie lanen en herenhuisen bevonden zich ook gangen volgebouwd met benepen huisjes en krotten. Veel van deze gangen werden ofwel tijdens de oorlog verwoest, ofwel nadien weg gesaneerd. De mensen die hierin leefden waren na de Wapenstilstand dus dakloos, of moesten wegens de woningnood en de inflatie torenhoge huurprijzen voor hun onderkomen betalen. Bovendien trof deze onzekerheid ook diegenen die hun huis niet hadden verloren en hun levensomstandigheden waren ondertussen evenmin verbeterd. Deze gezinnen zagen ondertussen herenhuisen, brouwershuizen en cinema's langs de straten oprijzen en waren natuurlijk misnoegd. Een andere belangrijke groep in Leuven waren de ambachten en middenstanders. Zij waren veel minder sterk verenigd dan de arbeiders en voelden zich in de steek gelaten en bedreigd door de nieuwe fiscale en sociale maatregelen die regeringen na de Eerste Wereldoorlog namen. Ook de oorlogsschade zorgde voor wrevel: de regering was aanvankelijk gul met tegemoetkomingen aan de industrie en aan welvarende geteisterden die wisten bij wie ze moesten aankloppen om zo snel mogelijk uitbetaald te worden. Al gauw schudde de economische realiteit hen echter hard wakker en volgden jaren van groot ongenoegen bij tienduizenden getroffen burgers, die steeds langer moesten wachten op een vergoeding.

De strubbelingen bij de wederopbouw van Leuven werden in die zin dus opgeslokt door de meer algemene sociale onrust die toen heerste, niet enkel in Leuven, maar ook op Belgisch niveau. Een belangrijke gebeurtenis na de Eerste Wereldoorlog was natuurlijk de invoering van het AES voor mannen, dat leidde tot een sterke socialistische aanwezigheid in parlementen en provincie- en gemeenteraden. In Leuven zat de partij ondanks haar electorale succes echter nog steeds in de oppositie en gebruikte ze haar lokale weekblad dan ook om het liberaal-katholieke schepencollege met alle zonden te overladen. Toch zou het zelfs met de beste bedoelingen moeilijk opboksen geweest zijn tegen de economische problemen en het incoherent wederopbouwbeleid, dat zich hoofdzakelijk richtte

op het individu en het privé-initiatief. Voor de woningnood bij de laagste sociale groepen bleek dit beleid volledig ontoereikend.

De idylle van een vlotte heropbouw volgens de regels van de kunst werd in Leuven echter niet enkel verstoord door sociale onrusten. Het belangrijkste symbool van de brand, de universiteitsbibliotheek, werd in 1927-28 onderwerp van een heuse mediareel. De universiteitsbibliotheek was doorheen de jaren voor de nationale pers steeds het belangrijkste element van de Leuvense heropbouw, enerzijds vanwege de betekenis van haar verwoesting in 1914 en anderzijds ook vanwege de internationale samenwerking voor de bouw van de nieuwe bibliotheek. De beslissing van Ladeuze om het Latijnse opschrift op de balustrade weg te laten, werd door velen gelijkgesteld met het miskennen van de geschiedenis en plooiën voor Duitse leugens. Deze diplomatiek gevoelige kwestie haalde oude wonden weer brutaal open en toonde dat het verleden in de martelaarsteden zelf nog verre van verwerkt was. De polemiek was ook een uitgelezen moment voor de kranten om hun lezers de ‘juiste’ mening bij te brengen. Deze kwestie toont ook aan dat kranten ondanks hun ideologische achtergrond verrassend uit de hoek konden komen: het liberaal-progressieve *Het Laatste Nieuws* bijvoorbeeld, dat samen met het katholieke *La Libre* de rector in zijn standpunt verdedigt.

Het Laatste Nieuws was ook een zeer Vlaamsgezinde krant en dat had een grote invloed op haar berichtgeving over de wederopbouw. De dominante positie van het Frans binnen de administratie, de bemoeienissen vanuit ‘Brussel’, het verwaarlozen van de Vlaamse geteisterden, ... werden courante klachten. Ook de relatief grote interesse voor architectuur en kunst, vergeleken bij de andere geselecteerde kranten, kwam vanuit een verlangen voor Vlaamse culturele emancipatie. Dergelijke ambities hingen dan ook samen met veranderingen binnen de architectuurwereld, waarin architectuur en wooncultuur zich steeds meer op de massa zouden richten. Uit dit onderzoek blijkt dus een sterke samenhang en verstrengeling tussen drie dingen: de achtergrond en maatschappelijke waarden van de kranten, hun standpunten tegenover belangrijke eigentijdse evoluties en gebeurtenissen, en de berichtgeving over de wederopbouw. Aan de basis lag de gedachte dat de wederopbouw niet enkel een bouwkundige en technische opgave was, maar een morele opgave, met potentieel belangrijke sociale en politieke gevolgen. Net deze bredere betekenis van de wederopbouw maakte van dit onderzoek een boeiende opgave.

Bibliografie

1. Bronnen

A. Periodieken

De Volkswil, 1922-1923, 1926 en 1928.

De Vrijheid: nieuwsblad van het arrondissement Leuven/ Le Libéral: journal hebdomadaire pour la ville et les cantons de Louvain, 1922-1925.

Het Laatste Nieuws, 1919-1923 en 1928.

Journal des Petites Affiches: hebdomadaire de l'arrondissement de Louvain/ weekblad voor het arrondissement Leuven, 1919, 1922 en 1926.

La Libre Belgique, 1919-1923 en 1928.

Le Soir, 1919-1923 en 1928.

Volksgazet, 1919-1923 en 1928.

Vooruit, 1919-1923 en 1928.

Afzonderlijke artikels

'l'inscription de la bibliothèque de Louvain. Mgr Ladeuze répond à M. Whitney Warren', *XXe Siècle* (28 juni 1928), 1.

SIOEN, L., 'Louis Tobback over de brandschatting van Leuven: "Dit moet in het collectieve geheugen gebeiteld staan"', *De Standaard* (8 november 2008), online geraadpleegd.

VAN HOUDENHOVE, I., 'Gevonden voorwerp: de letterbalustrade van de Universiteitsbib', *Campuskrant*, 25 (2014), online geraadpleegd.

B. Uitgegeven bronnen

De nieuwe huishuurwet van 14 Augustus 1920 en de wet van 30 April 1919 samengeordend/ La nouvelle loi sur les loyers du 14 Aout 19 20 et la loi du 30 Avril 1919 : mises en concordance, Brussel, Etablissements Émile Bruylant, 1920.

MAYENCE, F., *La Légende des Francs-Tireurs de Louvain*, Leuven, 1928.

VAN DEN WAEG, F., *Huishuurwet van 1923 uitgelegd en toegelicht*, Woluwe, 1923.

2. Literatuur

BAILLEUL, J.-M., ‘Recht op herstel? De Belgische regering staat op de rem bij het vergoeden van de geteisterden’, K. BAERT e.a., *Ieper. De herrezen stad*, Koksijde, 1999, 21-66.

BREPOELS, J., *Wij zijn de bouwers van een komende aarde: 125 jaar socialisme in Leuven*, Gent, 2011.

BUYST, E. ‘Van industriële grootmacht tot de ‘zieke man’ van West-Europa’, M. VAN DEN WIJNGAERT red., *België, een land in crisis, 1913-1950*, Antwerpen, 2006, 121-174.

BUYST, E., ‘Continuity and change in regional disparities in Belgium during the twentieth century’, *Journal of Historical Geography*, 37 (2011), 329–337.

CAMPE, R., *Radioscopie de la presse belge*, Verviers, 1975.

CELIS, J., ‘De wederopbouwarchitectuur tussen inhoud en vorm’, M. SMETS red., *Resurgam. De Belgische Wederopbouw na 1914*, Brussel, 1985, 131-152.

CEUNEN, M., ‘Leuven na de grote brand. Fotografische getuigenissen van een stad in puin’, M. CEUNEN en P. VELDEMAN red., *Aan onze helden en martelaren... beelden van de brand van Leuven (augustus 1914)*, Leuven, 2004, 139-256.

CHIELENS, P., ‘Puin ruimen. De gespannen verhouding tussen wederopbouw en herdenking in internationaal perspectief.’, K. BAERT e.a., *Ieper. De herrezen stad*, Koksijde, 1999, 221-238.

CLOUT, H., *After the Ruins. Restoring the Countryside of Northern France after the Great War*, Essex, 1996.

COLLINS, G.R. en CRASEMANN, C., *Camillo Sitte: the birth of modern city planning*, New York, 1986.

COPPENS, C., DEREZ, M., en ROEGIERS, J., *Universiteitsbibliotheek Leuven 1425-2000*, Leuven, 2005.

CORNILLY, J. en VANDEWALLE, C., ‘Onzichtbare pleitbezorgers. Tussen bewoners en hogere overheden’, K. BAERT e.a., *Bouwen aan Wederopbouw 1914/2050. Architectuur in de Westhoek*, Ieper, 2009, 51-73.

DE BENS, E. en RAEYMAECKERS, K., *De Pers in België. Het Verhaal van de Belgische Dagbladpers Gisteren, Vandaag en Morgen*, Leuven, 2010.

DE CAIGNY, S., ‘Tussen filantropie en macht. In de bres voor de belangen van de achterban’, K. BAERT e.a., *Bouwen aan Wederopbouw 1914/2050. Architectuur in de Westhoek*, Ieper, 2009, 149-170.

DE CAIGNY, S., *Bouwen aan een Nieuwe Thuis: Wooncultuur in Vlaanderen Tijdens het Interbellum*, Leuven, 2010.

DE COOMAN, M., *De Leuvense gangen*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geografie-Geologie, 1980.

DE MEULDER, B., e.a. ‘Over de plaats van de volkswoningbouw in de Vlaamse ruimte’, P. DE DECKER, E. VAN MELE en M. DEMALSCHE red., *Huiszoeking: een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, 1999, 10-86.

DE RANITZ, A., *Louis Raemaekers (1869 - 1956): oorlogsgetuige 1914 – 1918*, Ieper, 2009.

DE SCHAEPDRIJVER, S., ‘Occupation, propaganda and the idea of Belgium’, A. ROSHWALD en R. STITES red., *European Culture in the Great War. The Arts, Entertainment and Propaganda, 1914–1918*, Cambridge, 1999, 267-294.

DENDOOVEN, D., ‘”This is Holy Ground”. Van ruïnestad over zone de silence tot Menenpoort: Britse plannen voor Ieper na de Eerste Wereldoorlog’, K. BAERT e.a., *Ieper. De herrezen stad*, Koksijde, 1999, 97-124.

DENDOOVEN, D., ‘Het terrein effenen. Aanleg, infrastructuur en landbeheer’, K. BAERT e.a., *Bouwen aan Wederopbouw 1914/2050. Architectuur in de Westhoek*, Ieper, 2009, 81-106.

DENOLF, J. e.a., ‘Van protest naar dienstbetoon. Antifiscale bewegingen in België tijdens het interbellum’, *Revue Belge de Philologie et d’Histoire*, 75 (1997), 1123-1162.

DEREZ, M., ‘The Oxford of Belgium: een kwestie van beeldvorming’, M. CEUNEN en P. VELDEMAN red., *Aan onze helden en martelaren: beelden van de brand van Leuven (augustus 1914)*, Leuven, 2004, 111-138.

FRANCOIS, A., en VESENTINI, F., ‘La thèse allemande des francs-tireurs: quand le mythe devient acteur de guerre’, L. VAN YPERSELE red., *Imaginaires de Guerre. L’histoire entre mythe et réalité*, Louvain-la-Neuve, 2003, 243- 252.

HEYNINCKX, R., *Meetzucht en mateloosheid. Kunst, religie en identiteit in Vlaanderen tijdens het interbellum*, Nijmegen, 2008.

HEYRMAN, P., *Middenstandsbeweging en beleid in België 1918-1940. Tussen vrijheid en regulering* (KADOC-Studies 22), Leuven, 1998.

HORNE, J. en KRAMER, A., *German Atrocities, 1914: A History of Denial*, Yale, 2001.

JASPERS, P., ‘Huib Hoste and the Reconstruction of Zonnebeke, 1919-1924’, N. BULLOCK, L. VERPOEST en L. VINTS red., *Living with History 1914 - 1964 : Rebuilding Europe after the First and Second World War and the Role of Heritage Preservation* (Kadoc Artes 12), Leuven, 2011, 219-230.

LAQUA, D., *The Age of Internationalism and Belgium, 1880-1930. Peace, Progress and Prestige*, Manchester en New York, 2013.

LIPKES, J., *Rehearsals The German Army in Belgium, August 1914*, Leuven, 2007.

LUYTEN, D., 'Van misèreland naar mirakelland. Sociale politiek in de greep van oorlogen en crisis', M. VAN DEN WIJNGAERT red., *België, een land in crisis, 1913-1950*, Antwerpen, 2006, 175-208.

MATTHIJS, K., VAN BAVEL, J., VAN DE VELDE, I., *Leuven in de negentiende eeuw. De bevolking. Een spiegel van het dagelijkse leven*, Leuven, 1997.

MEGANCK, L., 'Patriotism, Genius Loci, Authentic Buildings and Imitation Farmsteads. Regionalism in Interwar Belgium', L. MEGANCK., L. VAN SANTVOORT en J. DE MAEYER red., *Regionalism and Modernity. Architecture in Western Europe 1914-1940* (Kadoc Artes 14), Leuven, 2013, 73-93.

MEGANCK, L., STYNEN, H., en VANDEVORST, K., *Mission Dhuicque 1915-18/2015, Het Verwoeste Gewest*, Brugge, 2014.

MULKENS, J., *De wederopbouw van Nieuwpoort na de Eerste Wereldoorlog*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening, 1981.

Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging, 3 dln., Tielt, 1998.

NOTTEBOOM, B., 'Images of the countryside: landscape, village and community in the discourse of Belgian farmers', R. HEYNINCKX, T. AVERMAETE en L. VINTS red., *Making a new world. Architecture and communities in interwar Europe* (KADOC Artes 13), Leuven, 2012, 186-197.

PEETERS, R., *De wederopbouw van Aarschot na de Eerste Wereldoorlog*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Kunstgeschiedenis, 1980.

POLASKY, J., *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde: between Reform and Revolution*, Oxford, 1995.

PROCTOR, T.M., 'The Louvain Library and US Ambition in Interwar Belgium', *Journal of Contemporary History*, 2015 (50), 147-167.

SCHERPEREEL, C., *De sociale woningbouw in het interbellum 1920-1940. Case-study: Kessel-Lo 1920-1940*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 1979.

SMETS, M., 'De wederopbouw als onderzoekopgave', M. SMETS red., *Resurgam. De Belgische Wederopbouw na 1914*, Brussel, 1985, 9-18.

SMETS, M., *De ontwikkeling van de tuinvijkgedachte in België. Een overzicht van de Belgische volkswoningbouw 1830-1930*, Brussel, 1977.

SMETS, M., *Huib Hoste. Voorvechter van een vernieuwde architectuur*, Brussel, 1972.

STYNEN, H., *De Onvoltooid Verleden Tijd. Een Geschiedenis van de Monumenten- en Landschapszorg in België 1835-1940*, Brussel, 1998.

STYNEN, H., 'Opvattingen over het herstel van de hal te Ieper', *Wonen/TABK*, 1983 (nr.4-5), 32-43.

VAN DEN EECKHOUT, P., "'De Onbewoonbare Krotten zijn Etterende Middens waar al de Ziekten van het Sociaal Korps gisten.'" De Kruistocht tegen de Krotwoningen in het Interbellum', J. KOK en J. VAN BAVEL red., *De levenskracht der bevolking. Sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het interbellum*, Leuven, 2010, 321-353.

VAN HOUDENHOVE, I., 'Gevonden voorwerp: de letterbalustrade van de Universiteitsbib', *Campuskrant*, 25 (2014), online geraadpleegd.

VAN LOO, A. red., *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*. Antwerpen, 2003.

VAN MOLLE, L., *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond, 1890-1990*, Leuven, 1990.

VERBRUGGEN, K., *De wederopbouw van Dendermonde na 1914*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Constructie (Toegepaste Wetenschappen), 1981.

VERDONCK, A., 'Advienne que pourra', T. AVERMAETE en B. PROVO red., *Huib Hoste 1881 – 1957*, Antwerpen, 2005, 25-40.

ZUCKERMAN, L., *The Rape of Belgium. The Untold Story of World War I*, New York en Londen, 2004.

Bijlage: inhoudsopgave

Profielchets periodieken	67
Lokale weekbladen	67
Nationale/regionale dagbladen	68
Afbeeldingenbijlage	70

Profielchets periodieken

Lokale weekbladen

Journal des Petites Affiches: hebdomadaire de l'arrondissement de Louvain/ weekblad voor het arrondissement Leuven (1819-1974)

Dit weekblad werd in 1819 opgestart als lokaal en gratis verdeeld advertentieblad en gold een tijdlang als officiële spreekbuis van de Leuvense katholieke partij. Vanaf het midden van de negentiende eeuw verloor het weekblad haar politiek karakter en evolueerde naar een tweetalig annonceblad met advertenties, huishoudtips en korte nieuwsberichten. Als een van de weinige periodieken in België werd de publicatie ook tijdens de Eerste Wereldoorlog met Duitse toestemming verdergezet. De *Petites Affiches* weidde zich later meer op vastgoed en richtte zich vooral tot het notariaat, daardoor verloor het haar relevantie voor het grote publiek. De laatste editie verscheen op 1 mei 1974.²⁵⁶

De Volkswil (1893-1951)

De Volkswil was het officiële mededelingenblad van de BWP en later BSP in het arrondissement Leuven (dus inclusief de kantons Aarschot, Tienen en Diest). Het blad werd in 1893 opgericht door Prosper van Langendonck, een socialistische volksvertegenwoordiger en toneelschrijver. De redactie bevond zich in De Proletaar, het hoofdkwartier van de Leuvense coöperatieve maatschappij, dat zich tijdens de in deze thesis onderzochte periode in de Mechelsestraat bevond.²⁵⁷ Tijdens de Eerste en de Tweede Wereldoorlog volgde er telkens een tijdelijke publicatiestop. Na 1945 geraakte het blad echter in de problemen. De periodiciteit werd steeds grilliger, en uiteindelijk verscheen de laatste editie in 1951. De edities van *De Volkswil* zijn in samenwerking met het Stadsarchief van Leuven gedigitaliseerd en vrij te consulteren op de website van het Amsab. Uitzondering hierop zijn de vermiste jaargangen 1919 tot en met 1921, helaas een belangrijke periode voor dit onderzoek.

De Vrijheid: nieuwsblad van het arrondissement Leuven/ Le Libéral: journal hebdomadaire pour la ville et les cantons de Louvain (1870-1939)

De Vrijheid/Le Libéral was een doctrinair opinie- en annonceblad van de liberale partij, dat steeds in een Nederlandstalige en Franstalige versie verscheen, niet zelden ook met verschillende inhoud. De krant verscheen reeds sinds 1870 en onderging enkele naamsveranderingen, tot 1914. Na de oorlog herbegon de publicatie weer in 1922, en ging door tot 1939. De krant bracht ook nationaal en

²⁵⁶ ERFGOEDCEL LEUVEN, 'Leuven gecollecteerd: de keuze van de Leuenaar', (<http://www.erfgoedcelleuven.be/news.php?catid=9&newsitemno=7&lang=NL>). Geraadpleegd op 1 augustus 2015.

²⁵⁷ W. DEPUS e.a. '7. Kanton Leuven', *De Socialisten. Honderd jaar socialistische beweging in het arrondissement Leuven (1885-1985)*, A. SCHOOLMEESTERS en R. VAN VLASSELAER red., Leuven, 1986, 210 en 216-217.

internationaal nieuws. Het doelpubliek van *De Vrijheid/Le Libéral* was het kiespubliek van de liberale partij, dus de burgerij en middenstand, die in Leuven vaak nog Frans als voertaal had. De vernederlandsing van de Gentse universiteit was bijvoorbeeld een hot topic waartegen in de Franstalige versie uitvoerig werd gefulmineerd. De wederopbouw kwam in dit weekblad vaak terug in de vorm van openbare aanbestedingen of passages van de openbare gemeenteraadszittingen. Aangezien de liberalen tijdens de onderzochte periode steeds in het schepencollege zaten, waren artikels over de wederopbouw echter vaak beknopt en lovend.

Nationale/Regionale dagbladen

Het Laatste Nieuws (1888)

De meest gelezen Nederlandstalige krant werd opgestart in 1888 door Julius Hoste en was Vlaamsgezind en humanistisch liberaal ingesteld. De krant was aanvankelijk heftig antiklerikaal, maar in 1912 nam Hostes zoon, die later liberaal politicus en minister werd, het roer over en koos voor een gematigdere stijl. In combinatie met meer regionaal nieuws en een verruimde sportkatern zorgde deze wijziging er voor dat de krant een ruim lezerspubliek bereikte.²⁵⁸ Naast Vlaamsgezind was de krant ook sociaal geëngageerd, naar verluid omdat Hoste na zijn verhuis naar Brussel verontwaardigd was over de armoede die daar heerste.²⁵⁹ Net als de andere dagbladen in deze lijst, werd *Het Laatste Nieuws* gedigitaliseerd en kan men de edities in de Koninklijke Bibliotheek raadplegen.

La Libre Belgique (1915)

La Libre ontstond in 1915 in het bezette Brussel, en was een van de bekendste clandestiene kranten die tijdens de Eerste Wereldoorlog verscheen. De krant was een vervolg op de katholieke en monarchistische *Patriote*, en publiceerde na de oorlog gewoon verder vanuit eenzelfde katholieke en monarchistische inspiratie. De krant zag haar lezerspubliek, vooral middenklasse en burgerij, na de oorlog gestaag groeien.²⁶⁰

Le Soir (1887)

Le Soir werd opgericht in 1887 in Brussel en kende twee opvallende eigenschappen: de krant werd gratis verdeeld (advertentie-inkomsten moesten de kosten dekken) en wou politiek onafhankelijk zijn. Soms wordt de term ‘neutraal’ gebruikt, maar dat zou verkeerdelijk de indruk wekken dat ze geen standpunten innam. *Le Soir* zou geregeld deelnemen aan grote nationale en Europese politieke debatten en was bijvoorbeeld zeer francofoon. Desondanks was de krant een bijzondere verademing in een tijd waarin de meeste periodieken expliciet opiniërend waren. *Le Soir* werd al gauw zeer populair

²⁵⁸ DE BENS en RAEYMAECKERS, *De Pers in België*, 343-346.

²⁵⁹ CAMPE, *Radioscopie*, 190.

²⁶⁰ DE BENS en RAEYMAECKERS, *De Pers in België*, 455-456 en 461; CAMPE, *Radioscopie*, 148-149.

bij het Brusselse publiek, maar tegen 1914 was ze uitgegroeid tot een van de grootste en meest toonaangevende van het land.²⁶¹

Volksgazet (1914-1978)

Deze krant werd als samenvloeiing van twee reeds bestaande socialistische dagbladen opgericht in 1914 door Camille Huysmans, socialistische volksvertegenwoordiger en later Eerste Minister (1946-1947). *Volksgazet* kreeg een verspreidingsmonopolie voor de provincies Antwerpen, Brabant en Limburg. De krant had de reputatie Vlaamsgezinder te zijn dan *Vooruit*, maar Leuvenaren betreurden dan weer het gebrek aan regionaal nieuws, waarvoor ze dan terecht moesten bij hun weekblad *De Volkswil*.²⁶² Tijdens de Eerste Wereldoorlog was er een publicatiestop en de krant verscheen pas opnieuw in 1921. Na het faillissement van de uitgeverij ontstond vanuit de *Volksgazet* samen met de *Vooruit* een nieuwe progressieve krant, *De Morgen*.²⁶³

Vooruit (1884-1991)

Deze krant is de enige socialistische periodiek die vlak na de Wapenstilstand verscheen, daarom werd ze mee in de selectie opgenomen. Het bekende Gentse dagblad werd in 1884 opgericht door Edward Anseele. Na haar fusie met de *Volksgazet* verscheen ze tot 1991 als regionale editie van *De Morgen*, voor het arrondissement Gent-Eeklo.

²⁶¹ DE BENS en RAEYMAECKERS, *De Pers in België*, 415-417 en 423-425; CAMPE, *Radioscopie*, 58-59.

²⁶² BREPOELS, *Wij zijn de bouwers*, 76.

²⁶³ DE BENS en RAEYMAECKERS, *De Pers in België*, 360-363.

[1] De wederopbouw en actualiteit:

Links: Brusselse toeristen op bezoek in de Verwoeste Gewesten zijn niet onder de indruk.

“Voyage aux régions dévastées – Pas d’erreur: ce sont de belles ruines. Mais nous avons tout aussi bien à Bruxelles, sur les emplacements de la future gare centrale...”

La Libre Belgique, 14 augustus 1920, 1.

Rechts: Weinig medeleven met de slachtoffers van de explosie van een BASF fabriek in Oppau (nabij Mannheim), waarbij 561 mensen het leven lieten.

“Hélas, Monsieur le Belge, avez-vous jamais vu une destruction plus horrible que celle d’Oppau ? – Mais certainement... Louvain!”

La Libre Belgique, 1 oktober 1921, 1.

[2] Links: *Le Soir*, 5 maart 1922, 5.

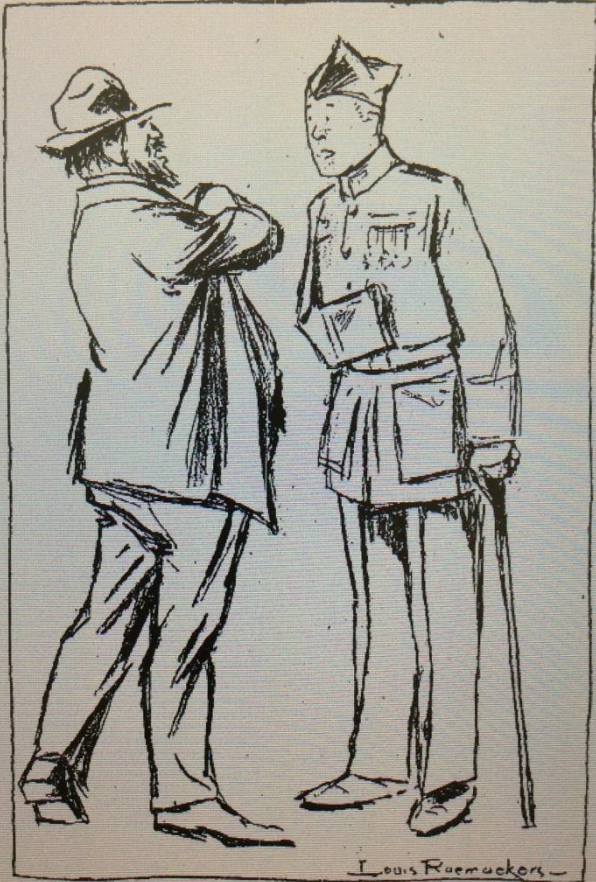
Rechts: *Le Soir*, 15 februari 1921, 2.

[3] STYNEN, H., *De Onvoltooid Verleden Tijd. Een Geschiedenis van de Monumenten- en Landschapszorg in België 1835-1940*, Brussel, 1998, 238.

LOUVAIN... ET LES AUTRES MUTILES La

ncels.
antes
augment
aguel
ournal
améro
oésies
ritont
peut
halac
dans
perdu
rée la
né la
terre
qu'au
Celle
ge ta
l dort
à la
oubbe
eu te
rd'hui
agne,
être à
is des
s voir
s nous
qu'aux
Bieroni
Alliés,
veiller
paroles
sont le
TIONS
ous, le
amé le
ien est
t. Une
sète du
moyens
goux »,
lement
aignent
aise, les
l'espéce
eux en
tout de
l'époque
edit na-

Louis Roemackers

Au Grand Mutilé. — Mais vous ne comprenez donc pas qu'en vous affichant ainsi vous empêchez que l'on oublie?

II. -
e C'est
avec la F
dit M. H
fois possi
des deux
cessaire,
Belgique
mun de l
parlait r
crétaire g
bles. Ce
le plus ar
embouchu
disait-il.
même arr
autres, il
compléter
Une pe
protection
par une
gions et s
périté san
La Holl
se mouve
la question
ne peut g
Plusieur
rendent u
à titre d'e
de canaux
projeté ou
ment.
En Holl
assurer de
se et le B
industriels
doit drain
de ces rég
gique, c'es
vote consti
gramme d
une meille
tricles de
par Anvis
publics a c
pousser ac
La quest
projet belg
jugés, ce
sans tenir
Le crous
soulève la c
l'alimentati
vent s'effe
doit puiser

II. -
Roma, hé
mauvaise in
ce voyage et
encore quel

[4] “Au Grand Mutilé – Mais vous ne comprenez donc pas qu’en vous affichant ainsi vous empêchez que l’on oublie?”
Le Soir, 9 juli 1928, 1.

[5] **De arbeiderswijken in Leuven bevinden zich duidelijk in de steilste stadsdelen.**

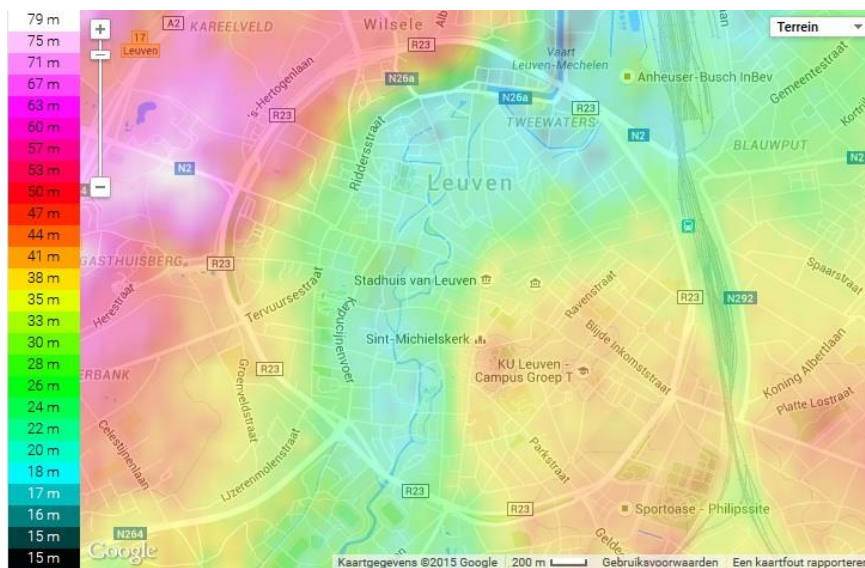
Boven: BREPOELS, J., *Wij zijn de bouwers van een komende aarde: 125 jaar socialisme in Leuven*, Gent, 2011, 22.

Onder: (<http://nl-be.topographic-map.com/places/Leuven-7889174/>)

Geraadpleegd op 1 augustus 2015.

Situering van arbeiderswoningen in de binnenstad

Samenvatting

Over de wederopbouw van België na de Eerste Wereldoorlog was al heel wat onderzoek verricht vanaf eind jaren '70, maar de focus lag voornamelijk op ontwikkelingen binnen de stedenbouw en architectuur. Met de symbolische betekenis van de brand van Leuven in 1914 in het achterhoofd, werd deze stad gekozen om te onderzoeken welke discussies omtrent de wederopbouw een breder publiek bereikten. Hiervoor werden periodieken onderzocht, bronnen die voordien eerder occasioneel geraadpleegd werden. De belangrijkste actoren binnen de wederopbouw waren de architecten, kunsttheoretici, en bevoegde politici en ambtenaren, maar hoe werd over de heropbouw bericht in media wier doelpubliek veel verder reikte dan deze relatief kleine groep?

Een eerste conclusie uit het onderzoek is dat een grootschalige operatie als de wederopbouw veel persaandacht kreeg, maar dat Leuven hierbinnen geen prominente rol kreeg. Die rol was weggelegd voor de Westhoek, in de eerste plaats vanwege de hoge verwoestingsgraad die dat van veel binnenlandse Verwoeste Gewesten overtrof. Daarnaast was er ook verschuiving binnen de publieke herinnering aan de oorlog, waarbij de Westhoek en de loopgraven het lot van de burgers in steden als Leuven, Dinant en Tamines overschaduwden. Een belangrijke uitzondering op de relatief beperkte berichtgeving over Leuven is de Leuvense universiteitsbibliotheek, die wel veel persaandacht kreeg en onderwerp werd van een heftige polemiek die ook internationaal resoneerde. De tweede conclusie is dat bepaalde kranten wel over de bouwkundige aspecten van de wederopbouw schreven, maar dat andere sociale en politieke thema's veel belangrijker waren. Vooral de kwesties van de oorlogsschade (overheidsuitkeringen om geteisterden te vergoeden) en de woningnood werden uitvoerig behandeld, zeker in de socialistische pers. *Het Laatste Nieuws* gebruikte de wederopbouw ook om haar Vlaamse taaleisen duidelijk te maken. Ook de beperkte aandacht voor de Leuvense wederopbouw valt mede te verklaren doordat veel onvrede hierover verhuuld werd door de bredere problematiek van sociale onvrede. Al sinds de negentiende eeuw weerspiegelde de economische ongelijkheid zich ook in de stedelijke geografie en zichtbare verschillen in het straatbeeld. De brand van 1914 en de heropbouw zetten deze verschillen in de verf. Burgers en krantenredacties uitten hun ongenoegen over het uitblijven van arbeidershuisvesting en het herstel van publieke gebouwen terwijl er langs de weg herenhuizen oprezen die met oorlogsschade gefinancierd werden. Het nijpende naoorlogse woningtekort - vooral bij de laagste klassen - en de overheidsmaatregelen om deze situatie in te dammen, leidde eveneens tot hevige discussies in de Leuvense pers.

De wederopbouw was dus niet louter een bouwkundige opgave; uit de persberichtgeving blijkt dat ze voor tijdgenoten onafscheidelijk gepaard ging met andere belangrijke maatschappelijke evoluties zoals de moeizame omgang met de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog, maar ook de sociale onrust, het naoorlogse succes van de BWP en de opkomst van de Vlaamse Beweging.